

การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท
กับศาสนาฮินดู

A COMPARATIVE STUDY OF DOCTRINES ABOUT KATAÑÑ
(GRATITUDE) IN THERAVADA BUDDHISM AND HINDUISM

พระครูเกษมสุตคุณ (เขมวีโร)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องกัตถุญญในพระพุทธศาสนาเถรวาท
กับศาสนาฮินดู

พระครูเกษมสุขตคุณ (เขมวีโร)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A COMPARATIVE STUDY OF DOCTRINES ABOUT KATAÑÑ
(GRATITUDE) IN THERAVADA BUDDHISM AND HINDUISM

PhraKhru Kasemsutakhun (Khemaweero)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Comparative Religion)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
B.E. 2558

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู” นี้ เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

.....
(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร,ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ
(พระสุธีธรรมานุวัตร,ผศ.ดร.)
..... กรรมการ
(พระราชสิทธิมนี วิ.,ดร.)
..... กรรมการ
(ดร.สฤษฏ์ แพงทรัพย์)
..... กรรมการ
(ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระราชสิทธิมนี วิ.,ดร. ประธานกรรมการ
ดร.สฤษฏ์ แพงทรัพย์ กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย
พระครูเกษมสุขคุณ (เขมวีโร)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู

ผู้วิจัย : พระครูเกษมสุขตคุณ (เขมวีโร)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระราชสิทธิธมฺมณี วิ.,ดร. ป.ธ.๙, พธ.บ.(ปรัชญา), อ.ม.(ศาสนาเปรียบเทียบ), Ph.D.(Buddhist Studies)

: ดร.สฤษฏ์ แวงทรัพย์ ป.ธ. ๔, ศน.บ.(ศาสนาและปรัชญา), M.A., Ph.D. (Religion & Philosophy)

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๖ มิถุนายน ๒๕๕๘

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องความกตัญญูในศาสนาฮินดู และ ๓) เพื่อเปรียบเทียบคำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู โดยงานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเปรียบเทียบโดยอาศัยข้อมูลทางเอกสารเป็นสำคัญ

ผลการวิจัยพบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทมีทัศนะว่า ความกตัญญู คือการรู้คุณของบุคคลอื่นแล้วกระทำคุณตอบแทน มี ๒ ประเภท คือ (๑) ความกตัญญูต่อบุคคลผู้มีพระคุณ คือ บิดามารดา อาจารย์ อุปัชฌาย์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และ (๒) ความกตัญญูต่อสิ่งที่มีบุญคุณ

ศาสนาฮินดู มีทัศนะว่า ความกตัญญู คือ การรู้คุณต่อสิ่งที่ควรแล้วตอบแทนคุณ มี ๓ ประเภท คือ (๑) กตัญญูต่อพระผู้เป็นเจ้า เป็นการแสดงถึงความเคารพนับถือเทพเจ้าที่สร้างโลกด้วยความบริสุทธิ์แห่งใจเพื่อการเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดในฮินดูธรรม (๒) กตัญญูต่อบุคคลในสังคม เป็นการกระทำตอบแทนคุณต่อบุคคลที่อยู่ในสังคม ด้วยการกระทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ และ (๓) กตัญญูต่อธรรมชาติ เป็นการสร้างพฤติกรรมอนุรักษ์ธรรมชาติด้วยการสร้างธรรมชาติต่าง ๆ เหล่านั้นให้เป็นสถาน ที่อยู่อาศัยของเทพเจ้า เช่น ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ แผ่นดิน ท้องฟ้า เป็นต้น

แม้ทั้ง ๒ ศาสนาจะมีวิธีปฏิบัติต่างกัน อิทธิพลที่ปรากฏร่วมระหว่าง ๒ สายธารแห่งศาสนาทั้งสองที่อยู่ร่วมกันปรากฏอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน โดยสื่อออกมาทางด้านประเพณี เช่น ประเพณีทำขวัญนาค ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น

Thesis Title : A Comparative Study of Doctrines about *Kataññu* (Gratitude) in Theravada Buddhism and Hinduism

Researcher : PhraKhru Kasemsutakhun (Khemaweero)

Degree : Master of Arts (Comparative Religion)

Thesis Supervisory Committee

: Dr. Phrarajsitthimuni Palī IX, B.A. (Phil.), M.A. (Comparative Religion), Ph.D.(Buddhist Studies)

: Dr. Saris Paengthab Palī IV, B.A. (Philosophy & Religion), Ph.D. (Religion & Philosophy)

Date of Graduation : 16 June 2015

ABSTRACT

The research is of 3 objectives namely :- 1) to study the principles of *Kataññ* (Gratitude) in Theravada Buddhism, 2) to study the principles of *Kataññ* (Gratitude) in Hinduism, and 3) to compare the doctrines of *Kataññ* (Gratitude) in Theravada Buddhism and Hinduism. This is a comparative study by the documentary research.

From the study, it is found that :- In the perspective in Theravada Buddhism, *Kataññ* (Gratitude) means acknowledging what has been done that is, acknowledging the good done for our benefit, which has two kinds, namely, 1) gratitude to parents, teachers, preceptor, and the Buddha, and 2) gratitude to the Virtue.

In the perspective in Hinduism, the gratitude means acknowledging and rejoices in what is done, which is divided into three kinds, namely, 1) the gratitude to God, it shows the respect to the God who create the world by the mental purity for attainment of the goal Hindu's doctrines, 2) the gratitude to social person which repays the done favor in society with performing one's duty completely, and 3) the gratitude to nature, which is the creation of conservation behavior by creation the natures to be shrine which is gods' living such as forest, mountain, river, earth, sky, etc.

Even though, both Buddhism and Hinduism are difference in the way of practice. The influence of two religions appears about the living together in Thai society, which is shown by the festival such as performing a ceremony for chanting parents' loving kindness, Loi Krathong festival, Songkran festival, etc.

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณพระราชวรมณี,ดร. รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนิสิต พระมหาสมบุญ ณ วุฑฒิกโร,ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระราชสิทธิมนี วิ., ดร. ผู้อำนวยการโครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ กราบขอบพระคุณพระสุธีธรรมานุวัตร,ผศ.ดร. คณบดีคณะพุทธศาสตร์ ประธานกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ เจริญพรขอบคุณ ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ที่ให้คำแนะนำ และชี้ประเด็นต่าง ๆ ในการทำวิทยานิพนธ์เพื่อให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณอาจารย์พระราชสิทธิมนี วิ., ดร. ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และเจริญพรขอบคุณโยมอาจารย์ ดร.สฤกษ์ แพงทรัพย์ กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ดร.แสวง นิลนามะ หัวหน้าภาควิชาศาสนาและปรัชญา ที่ให้ความช่วยเหลือ ให้คำแนะนำ ตรวจสอบชี้ข้อบกพร่องต่าง ๆ ตั้งแต่ต้นจนเสร็จสมบูรณ์ด้วยความกรุณาอย่างยิ่ง ขอขอบคุณ รศ.ดร.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ที่ช่วยตรวจสอบบทคัดย่อภาษาอังกฤษด้วยเมตตาธรรมอย่างยิ่ง

อนุโมทนาขอบคุณ ผศ.เฉลียว รอดเขียว ผศ.สมควร นิยมวงศ์ ผศ.ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี ผศ.กฤต ศรียะอาจ ตลอดจนคณาจารย์และเจ้าหน้าที่ในโครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทุกรูป/ทุกท่าน ที่กรุณาทำให้ตลอดระยะเวลาแห่งการศึกษา การขอคำปรึกษาและการติดต่อประสานงานทุกอย่าง เป็นไปด้วยความราบรื่นและเปี่ยมล้นด้วยกัลยาณธรรมทุกเวลา

ขอขอบคุณเพื่อนนิสิตในสาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ รุ่นที่ ๕ ทุกรูป/ทุกท่าน ที่กรุณาแบ่งปันข้อมูลทั้งขณะศึกษาอยู่และขณะทำงานวิจัย ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่เอื้อเพื่อในการเข้าใช้ห้องสมุดด้วยมิตรไมตรีที่อบอุ่นยิ่ง

อนุโมทนาขอบคุณบิดา-มารดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่าน ที่มีส่วนช่วยอย่างสูงต่อการศึกษาล้ำเรียนตั้งแต่ต้นกระทั่งถึงวันนี้

ขอพระสัทธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และความดีงามทั้งปวง ได้ดำรงมั่น เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก และแก่ชาวโลกตลอดกาลนาน เทอญ

พระครูเกษมสตุคุณ

๑๖ มิถุนายน ๒๕๕๘

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๒)
กิตติกรรมประกาศ	(๔)
สารบัญ	(๕)
สารบัญตาราง	(๗)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๘)
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๕
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้รับ	๑๑
๑.๙ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๑
บทที่ ๒ คำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนา	
๒.๑ นิยามและความหมาย	๑๒
๒.๒ ประเภทของความกตัญญู	๑๘
๒.๓ วิธีปลูกฝังความกตัญญู	๓๙
๒.๔ วิธีแสดงความกตัญญู	๔๓
๒.๕ บทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคม	๕๕
๒.๖ สรุป	๗๐

บทที่ ๓ คำสอนเรื่องความกตัญญูในศาสนาฮินดู

๓.๑ นิยามและความหมาย	๗๑
๓.๒ ประเภทของความกตัญญู	๗๒
๓.๓ วิธีปลูกฝังความกตัญญู	๘๑
๓.๔ วิธีแสดงความกตัญญู	๙๐
๓.๕ บทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคม	๙๖
๓.๖ สรุป	๑๐๐

บทที่ ๔ เปรียบเทียบคำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนากับศาสนาฮินดู

๔.๑ เปรียบเทียบนิยามและความหมาย	๑๐๑
๔.๒ เปรียบเทียบประเภทของความกตัญญู	๑๐๒
๔.๓ เปรียบเทียบวิธีปลูกฝังความกตัญญู	๑๐๔
๔.๔ เปรียบเทียบวิธีแสดงความกตัญญู	๑๐๕
๔.๕ เปรียบเทียบบทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคม	๑๐๙
๔.๖ สรุป	๑๑๐

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๑๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๑๕

บรรณานุกรม ๑๑๖

ประวัติผู้วิจัย ๑๒๓

สารบัญตารางเปรียบเทียบ

ตารางเปรียบเทียบ	หน้า
ตารางที่ ๑ เปรียบเทียบนิยามและความหมาย	๑๐๒
ตารางที่ ๒ เปรียบเทียบประเภทของความมกัตัญญ	๑๐๓
ตารางที่ ๓ เปรียบเทียบวิธีปลูกฝังความมกัตัญญ	๑๐๕
ตารางที่ ๔ เปรียบเทียบวิธีแสดงความมกัตัญญ	๑๐๘
ตารางที่ ๕ เปรียบเทียบบทบาทและอิทธิพลของความมกัตัญญที่มีต่อสังคม	๑๑๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

คัมภีร์ที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาและนำมาอ้างอิงสำหรับการเขียนในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยกล่าวถึงแหล่งที่มา เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑-๑๔๐/๘๓-๑๐๒ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระสุตตันตปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๑ ข้อ ๑๑๑-๑๔๐ หน้า ๘๓ - ๑๐๒ การอ้างอิงคัมภีร์ผู้วิจัยอาจกำหนด โดยกล่าวถึงชื่อคัมภีร์ ชื่อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๐๒ หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต พระสุตตันตปิฎกภาษาไทย ข้อ ๒๕ หน้า ๔๐๒

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (ไทย)	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (บาลี)	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาบาลี)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาบาลี)
ที.ปา. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาบาลี)
ที.สี. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.สี. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาบาลี)
ม.ม. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมป็นนาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมป็นนาสก์	(ภาษาบาลี)
ม.มุ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลป็นนาสก์	(ภาษาไทย)
ม.มุ. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลป็นนาสก์	(ภาษาบาลี)
ส.ข. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาบาลี)
ส.นิ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)

สํ.นิ. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาบาลี)
สํ.ม. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.ม. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาบาลี)
สํ.ส. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.ส. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาบาลี)
สํ.สพ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.สพ. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาบาลี)
อง.เอก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอก. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาบาลี)
อง.ติก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาตร	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาบาลี)
อง.ฉกก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉกก. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกกนิบาต	(ภาษาบาลี)
อง.สัตตก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สัตตก. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาบาลี)
อง.อฏฐก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาบาลี)
อง.นวก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาบาลี)
ขุ.วิ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาบาลี)

ขุ.สุ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถรี. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จู. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จู. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิทเทศ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสัมภิทามรรค	(ภาษาบาลี)
ขุ.พุทธ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ. (บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาบาลี)

พระอริชธรรมปิฎก

อภิ.สง. (ไทย)	อริชธรรมปิฎก	อัมมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.สง. (บาลี)	อริชธรรมปิฎก	อัมมสังคณี	(ภาษาบาลี)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทธ. (บาลี)	วิสุทธีมรรคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
มงคลตถ. (บาลี)	มังคลัตถทีปนี	(ภาษาบาลี)
สงคห. (บาลี)	อภิอัมมัตสังคหะ	(ภาษาบาลี)
วินย. (บาลี)	วินยาลังการ	(ภาษาบาลี)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

การใช้อักษรย่อคัมภีร์อรรถกถาในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยอ้างอิงอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย การใช้หมายเลขในคัมภีร์ปฎิสัมภิทามรรค อรรถกถา ระบุถึง เล่ม/หน้า เช่น ปฎิ.ส.อ. ๑/๖๘. หมายถึง คัมภีร์ปฎิสัมภิทามรรค อรรถกถา ภาษาบาลีอักษรไทย ภาค ๑ หน้า ๖๘.

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ปฎิสิ.อ. (ไทย)	ปฎิสิมภิทา อรรถกถา (สัทธัมมปกาสินี)	(ภาษาไทย)
ปฎิสิ.อ. (บาลี)	ปฎิสิมภิทา อรรถกถา (สัทธัมมปกาสินี)	(ภาษาบาลี)

ค. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อุปนิษัท

อักษรย่อของคัมภีร์อุปนิษัท ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์อุปนิษัท ภาษาสันสกฤต อักษรโรมัน ฉบับ
 ราชกฤษฎีกา คริสตศักราช ๑๙๗๔ เรียงตามอักษรภาษาโรมัน การใช้หมายเลขในคัมภีร์อุปนิษัท ระบุ
 ถึง อธิยายะ / พราหมณะ / ลำดับโคลก เช่น B.U. ๖.๓.๑๒. หมายถึง พุทธทวารัณยกะ อุปนิษัท
 อธิยายะที่ ๖ พราหมณะที่ ๓ โคลกที่ ๑๒ ดังนี้

A.U.	Aitareya Upaniṣad
B.U.	Bṛhad-aranyaka Upaniṣad
C.U.	Chandogya Upaniṣad
Īśa	Īśa Upaniṣad
Kena	Kena Upaniṣad
Kaṭha	Kaṭha Upaniṣad
K.U.	Kauṣītaki Upaniṣad
Maitrī	Maitrī Upaniṣad
Mā.U.	Māṇḍ kya Upaniṣad
Praśna	Praśna Upaniṣad
S.U.	S'vetāśvatara Upaniṣad
T.U.	Taittiriya Upaniṣad

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังคมไทยในปัจจุบันกำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งในทางวัตถุและจิตใจ แนวโน้มมีทั้งดีขึ้นและเลวลง มูลเหตุของการเปลี่ยนแปลงของคนไทย ก็คือ การรับเอาระบบเทคโนโลยี อันก่อให้เกิดความต้องการใหม่ ๆ รวมทั้งการไหลบ่าของวัฒนธรรมต่างชาติ ทำให้คนไทยมีค่านิยมทางด้านวัตถุมากขึ้น ดันรนแสวงหาวัตถุมหาเสพบริโภค ยึดถือในเรื่อง กิน กาม เกียรติ มีจิตใจถอยห่างจากหลักคำสอนทางศาสนามากขึ้นเรื่อย ๆ ความรัก ความเคารพ ความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ได้ลดน้อยถอยลง เกิดช่องว่างระหว่างบิดามารดากับบุตร ครูอาจารย์กับศิษย์ ดังนั้น จึงมองไม่เห็นคุณค่า ความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องตอบแทนพระคุณ หรือมีความเคารพนับถือเชื่อฟัง ความเห็นความเข้าใจเช่นนี้ เป็นความเห็นที่เป็นอันตรายอย่างยิ่ง เป็นที่มาของความลบลู่คุณท่าน การตีตนเสมอท่าน และความอกตัญญูต่อผู้มีคุณ สถาบัน และสถานที่ เป็นต้น ซึ่งเป็นผลเสียแก่ตนเองและสังคม ดังคำกล่าวที่ว่า “ผู้ใดไม่รู้จักรักคุณความดีและประโยชน์ที่ผู้อื่นกระทำไว้ก่อน ผู้นั้นเมื่อกิจการงานเกิดขึ้นในภายหลังย่อมหาผู้ช่วยเหลือไม่ได้”^๑

ความกตัญญู คือ การรู้จักระลึกนึกถึงในอุปการคุณ หรือบุญคุณที่ได้รับจากบุคคลใดบุคคลหนึ่ง และหมายรวมถึงจากสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตอื่น ๆ ที่อยู่ในฐานะมีคุณแก่ตนจะมากจะน้อยก็ตาม แล้วหาโอกาสตอบแทนอุปการคุณนั้นตามกำลัง และความสามารถอย่างถึงที่สุด ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาถือว่ามีความสำคัญมาก ท่านสอนไม่ให้ละเลยโดยเด็ดขาด แม้จะเป็นเรื่องเล็กน้อยก็ตาม ในบาลีบางแห่งถึงกับบอกว่า “บุรุษพึงพักอยู่ในเรือนของบุคคลใดตลอดราตรีหนึ่ง หรือพึงได้ข้าวน้ำในชาติใด ไม่ควรคิดชั่วต่อบุคคลนั้นแม้ด้วยใจ”^๒ เพราะการทำเช่นนั้น เท่ากับเป็นการขัดกับหลักกตัญญู ซึ่งท่านบอกว่าเป็นเรื่องที่ “น่าติเตียนคนที่ไม่รู้คุณที่เขาทำแล้ว ผู้ไม่ทำคุณให้ใคร และผู้ไม่ทำตอบแทนคุณที่เขาทำก่อน ความกตัญญูไม่มีในคนใด การคบคนนั้นย่อมไร้ประโยชน์”^๓

^๑ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๙๐/๒๗.

^๒ ขุ.เปต.อ. (ไทย) ๒/๒/๒๓๖.

^๓ ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๔๒๙.

ความกตัญญูนับว่าเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นภูมิของสัตว์บุรุษ^๔ เป็นรัตนอย่างหนึ่ง ในบรรดาร์ตนะ ๕ ประการ ที่เกิดขึ้นยาก หรือหาได้ยากในโลก^๕

เรื่องความกตัญญูยังมีรายละเอียดที่ควรวิเคราะห์อีกหลายประเด็น โดยเฉพาะความกตัญญู ในมงคลข้อที่ ๑๑ ว่าด้วยการบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดา และความกตัญญูในมงคลข้อ ที่ ๒๕ พ.อ.ปิ่น มุกกันต์ได้กล่าวว่า

ความกตัญญูทั้ง ๒ แห่งนี้มีความหมายกว้างแคบไม่เหมือนกัน กล่าวคือ ความกตัญญูในมงคลข้อ ๑๑ นั้นจะคู่กับกตเวที เป็นความกตัญญูขั้นสามัญ มุ่งเน้นแค่เฉพาะบุคคลที่ได้ทำคุณแก่ตนเองเท่านั้น ส่วนความกตัญญูในมงคลที่ ๒๕ สูงกว่าตรงที่ว่า แม้บุคคลนั้น ๆ จะทำคุณแก่ตนหรือไม่ก็ตาม แต่เมื่อมีความดี ทำคุณประโยชน์แก่สังคมแล้ว ก็อยู่ในฐานะต้องรู้คุณคือกตัญญู กตัญญูในมงคลข้อนี้จึงคู่กับธัมมัสสนะเป็นกตัญญูขั้นสัตว์บุรุษ^๖

แม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าหัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงแสดงถึงความกตัญญูให้ประจักษ์แก่สายตาพสกนิกรที่ถือว่าเป็นบุตรของพระองค์ ด้วยการที่พระองค์ทรงแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่าง และพระองค์ยังประทานเป็นพระบรมราโชวาท พระราชทานแก่คณะกรรมการวันกตัญญูกตเวที สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน วันที่ ๘ เมษายน ๒๕๒๖ มีความว่า

ความกตัญญูกตเวที คือสภาพจิตที่รับรู้ความดีและยินดีที่จะกระทำความดีโดยศรัทธามั่นใจ คนมีกตัญญูจึงไม่ลบล้างทำลายความดี และไม่ลบหลู่ผู้ที่ได้ทำความดีมาก่อน หากเพียรพยายามรักษาความดีที่ล่วงไว้ให้เป็นพื้นฐาน ในความประพฤติปฏิบัติทุกอย่างของตนเอง เมื่อเต็มใจและจงใจกระทำทุกสิ่งทุกอย่างด้วยความดีดังนี้ ก็ย่อมมีแต่ความเจริญมั่นคง และรุ่งเรืองก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้น จึงอาจกล่าวได้ว่าความกตัญญูกตเวที เป็นคุณสมบัติอันสำคัญยิ่งสำหรับนักพัฒนา และผู้ปรารถนาความเจริญก้าวหน้าทุกคน^๗

^๔ อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^๕ รัตน ๕ ประการได้แก่ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ ผู้แสดงธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว ๑ ผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้แล้ว ๑ บุคคลผู้ปฏิบัติตามธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้แล้ว ๑ กตัญญูกตเวทีกุศล ๑ (ดู อัง.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๓/๒๓๘ - ๒๓๙, ๑๙๕/๓๓๔) และในพุทธลภสูตรได้กล่าวในลักษณะเดียวกันว่า กตัญญูกตเวทีกุศลนั้นหาได้ยากในโลก (ดู อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๑๕/๓๕๘).

^๖ ดูรายละเอียดใน พ.อ.ปิ่น มุกกันต์, **มงคลชีวิต ภาค ๓**, (กรุงเทพมหานคร : พับลิเคชั่น เซนเตอร์, ๒๕๑๙), หน้า ๑๑๘ - ๑๒๐.

^๗ องค์การค้าของคุรุสภา, **ประมวลพระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้านการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๘), หน้า ๗๕.

ส่วนความกตัญญูในมุมมองของศาสนาฮินดูนั้น คือการรู้จักตอบแทนคุณต่อผู้มีพระคุณ และบุคคลที่รู้จักคุณเป็นบุคคลที่ควรคบหา ต่างกับบุคคลที่เนรคุณคน ย่อมไร้คนคบ ดังความในทิตโปเทศ ว่า “ผู้รู้จักคุณ ย่อมยินดีในผู้มีคุณ ผู้เนรคุณ ไม่มีความชื่นชมในผู้มีคุณ แมลงผึ้ง (รู้ว่าบัวมีคุณ) สู้ออกจาก บัวมาหาดอกบัว แต่ชาติกบอยู่ติดกับดอกบัวบ่หอนเข้าหาดอกบัวเลย”^{๘๘} และในทิตโปเทศ ยังได้ กล่าวถึงบุคคลที่ไม่รู้จักคุณคนว่า เป็นหนึ่งในบุคคลที่ไม่ควรคบหาสมาคมด้วย ๑๐ จำพวก ได้แก่ คนมัก พุดปด ๑ คนคิดล่อลวงท่านให้ผิดแล้วเล่าร้ายท่าน ๑ คนมักโกรธ ๑ คนมักเที่ยว ๑ คนมักลบหลู่ คุณท่านผู้มีคุณ ๑ คนมีความปรารถนาใหญ่ ๑ คนเสพสุราเกินประมาณ ๑ คนนอนเกินประมาณ ๑ คนเล่นการพนันเกินประมาณ ๑ คนมักหลงในสตรี ๑^{๘๙}

จากข้อความในเบื้องต้น จะเห็นได้ว่า ความกตัญญู คือ ความรู้คุณท่าน เป็นคุณธรรม เบื้องต้นที่มีอยู่ในฮินดูชน เพราะเป็นหลักของการเข้าสังคม และการอยู่ร่วมกับสังคม รวมถึงการบริหารชีวิตให้ดำรงอยู่ด้วยความสุขในสังคมได้ ตั้งแต่สังคมระดับพื้นฐาน คือ ครอบครัว ได้แก่ บุตร-ธิดา ต้องรู้จักคุณของบิดามารดา การรู้จักคุณเบื้องต้นคือการต้องอยู่ในโอวาทของบิดามารดา และ บิดามารดาที่ดีนั้น ต้องรู้จักสั่งสอนและให้อโวาทบุตรในประเด็นที่เป็นธรรม อันจะก่อให้เกิดเป็นคน เฉลียวฉลาด ดังความในโคลก ดังต่อไปนี้

มีทรัพย์ ๑ ปราศจากโรคภัยเบียดเบียน ๑ มีภรรยาน่ารัก ๑ มีภรรยาที่มีวาจาสุภาพ
เรียบริ้อย ๑ มีบุตรที่อยู่ในโอวาท ๑ มีความรู้ทำประโยชน์แก่มนุษย์ ๑ เหล่านี้เป็นสิริมงคล ๖
ประการในโลก^{๙๐}

คำโอวาทสั่งสอนของบิดามารดา ย่อมทำให้บุตรมีความเฉลียวฉลาด ไซ้ว่า (บุตร) เกิดมา
จะเป็นคนมีความเฉลียวฉลาดที่เดียวก็หาไม่ได้^{๙๑}

ดังนั้น การตั้งอยู่ในโอวาทของผู้มีพระคุณโดยเฉพาะบิดามารดานั้น ย่อมก่อให้เกิดความ
เจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิต ที่ท่านเรียกว่าเป็นสิริมงคล และอีกบุคคลหนึ่งที่บุคคลพึงให้ความกตัญญูรู้ตอ
แทนคุณได้แก่ครูอาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาการศึกษาต่าง ๆ ให้ เพราะหลักปฏิบัติเบื้องต้นของอาศรม
๔ ตามศาสนาฮินดู คือพรหมจารีนั้น เมื่อกุลบุตรมีอายุ ๑๒ ปีแล้ว ต้องเข้ารับการศึกษาคัมภีร์กับ
คณาจารย์ต่าง ๆ จนกระทั่งอายุได้ ๒๕ ปีเต็มแล้วจึงจะขออนุญาตครูอาจารย์ทำพิธีตัดผม “เกศานต
สังการ” ที่ไว้จนยาวทิ้งไป และถวายสิ่งของเป็นค่าตอบแทนครูอาจารย์ “ครุทักชิณา” แล้วอำลาครู

^{๘๘} เสฐียรโกเศศ - นาคะประทีป (นามแฝง), **ทิตโปเทศ**, (กรุงเทพมหานคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๗๑.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

อาจารย์ที่พร่ำสอนวิชาอาคมต่าง ๆ กลับไปยังบ้านได้ หากอาจารย์บางท่านไม่รับค่าครูที่เป็นวัตถุสิ่งของ แต่ท่านปรารถนาสิ่งที่ท่านประสงค์อย่างไร ศิษย์ก็ต้องหามาให้ได้ เช่น การขอให้ศิษย์ทำร้ายศัตรูของตนเองในมหาภารตยุทธ์^{๑๒}

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีระยะเวลาแห่งการพัฒนาตนเองมายาวนานมาก ความเชื่อในพระเจ้าสูงสุดผู้สร้างโลกได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย โดยเริ่มแรกสมัยที่เป็นศาสนาสนาณะมีความเชื่อในพระเจ้าตามแบบศาสนาดั้งเดิมของชาวพื้นเมือง และนับถืออำนาจลึกลับทุกชนิดที่แฝงในธรรมชาติ ต่อมาเมื่อเกิดคัมภีร์พระเวท พระเจ้าได้พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามระยะเวลา โดยเริ่มจากพระพรหมจนในที่สุดได้เปลี่ยนมาเป็นพระศิวะบ้าง และพระวิษณุบ้าง ต่อเมื่อได้มีการพัฒนาจากศาสนาพราหมณ์มาเป็นฮินดูหรือพราหมณ์ใหม่ คำสอนในเรื่องพระเจ้าได้ปรากฏอยู่ในรูปของพระปรมาตมัน ฉะนั้น สิ่งที่ฮินดูชนพึงให้ความเคารพนับถือ และต้องแสดงความกตัญญูตอบแทนคุณอย่างยิ่ง นั่นคือพรหมัน เพราะเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งขึ้นมา และสามารถตัดสินให้ผิดหรือถูก ให้คุณหรือโทษแก่บุคคลที่ขัดพระประสงค์ของพระองค์ได้ ดังความที่กฤษณะตรัสกับอรชุนในภควัทคีตา ว่า

อรชุน เมื่อท่านน้อมจิตเข้ามาไว้ในเรา ท่านจักข้ามพ้นจากความทุกข์ทั้งมวล แต่ถ้าท่านถือดีไม่เชื่อฟังเราเพราะความจองหอง ท่านจักพบความวิบัติอย่างใหญ่หลวง เมื่อท่านรับเอาเราเป็นที่พึ่งสูงสุดในชีวิตแล้ว ท่านจักได้เข้าร่วมเป็นหนึ่งเดียวกับเรา จงละทิ้งสิ่งที่ท่านเคยเคารพทั้งปวงเสียแล้วหันมายึดเอาเราเป็นที่พึ่งแทนเถิด เราจะช่วยปลดเปลื้องตัวท่านออกจากบาปทุกอย่างที่ได้กระทำความ^{๑๓}

จะเห็นได้ว่า ศาสนาฮินดูให้ความสำคัญกับความกตัญญู โดยถือว่าเป็นจริยธรรมหรือหลักคุณธรรมที่บุคคลพึงปฏิบัติตั้งแต่ระดับพื้นฐานคือการรู้จักคุณของบิดามารดาแล้วตอบแทนคุณด้วยการตั้งอยู่ในโอวาท การรู้จักคุณของครูอาจารย์ด้วยการปฏิบัติตามคำสั่งสอนอย่างมั่นคง การรู้จักคุณของผู้มีคุณต่าง ๆ ตามสถานภาพ หรือตามหลักการของวรรณะทั้ง ๔ และสิ่งสำคัญที่สุดคือการรู้จักคุณและตอบแทนคุณของพระเจ้าที่เป็นเจ้าที่คอยควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ด้วยการปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดเพื่อต้องการเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดคือพรหมภาวะนั้นเอง

จากประเด็นเรื่องความกตัญญูตามแนวคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดูที่กล่าวมา ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษารายละเอียดในแนวคำสอนดังกล่าวว่ามีความ

^{๑๒} องค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, *ประวัติและหลักธรรมศาสนาพราหมณ์-ฮินดู*, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๒๕), หน้า ๘๙ - ๙๐.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน สมภาร พรหมทา, *ภควัทคีตา (บทเพลงแห่งองค์ควัน)*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๙ - ๑๒๐.

เหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไรบ้าง โดยเฉพาะในประเด็นเกี่ยวกับความหมาย ประเภท ความสัมพันธ์ระหว่างความกตัญญูกับหลักคำสอนอื่น วิธีปลูกฝังความกตัญญู วิธีแสดงความกตัญญู บทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคม ตลอดถึงวิธีการประยุกต์คำสอนเรื่องความกตัญญูที่มีต่อครอบครัว ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องความกตัญญูในศาสนาฮินดู

๑.๒.๓ เพื่อเปรียบเทียบคำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ คำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร

๑.๓.๒ คำสอนเรื่องความกตัญญูในศาสนาฮินดูเป็นอย่างไร

๑.๓.๓ คำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดูมีนัยที่เหมือนกันและแตกต่างกันเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

วิจัยฉบับนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร (Documentary Research) เกี่ยวข้องกับคำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู โดยเอกสารที่จะต้องสืบค้นนั้น ในทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถารวมถึงเอกสารที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ ส่วนในศาสนาฮินดู เช่น คัมภีร์พระเวท มนุษยธรรมศาสตร์ ภควัตคิตา อุปนิษัท คัมภีร์ปุราณะ เป็นต้น และเอกสารที่เกี่ยวข้องในแหล่งต่าง ๆ

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ความกตัญญู หมายถึง การรู้จักระลึกนึกถึงในอุปการคุณ หรือบุญคุณที่ได้รับจากบุคคลใดบุคคลหนึ่ง และหมายรวมเอาถึง จากสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตอื่น ๆ ที่อยู่ในฐานะมีคุณแก่ตนจะมากจะน้อยก็ตาม แล้วหาโอกาสตอบแทนอุปการคุณนั้นตามกำลัง และความสามารถอย่างถึงที่สุด

คำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง คำสอนเรื่องความรู้จักอุปการคุณที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำมาแล้ว ไม่ว่าจะมากหรือน้อย โดยระลึกนึกถึงเนื่อง ๆ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณวิเสสน์ต่าง ๆ เป็นต้น

คำสอนเรื่องความกตัญญูในศาสนาฮินดู หมายถึง คำสอนเรื่องความกตัญญู ความเคารพ นับถือ และตอบแทนคุณต่อผู้มีคุณในคัมภีร์ทางศาสนาฮินดู เช่น คัมภีร์พระเวท มนุษธรรมศาสตร์ ภควัทคีตา อุปนิษัท คัมภีร์ปุราณะ เป็นต้น

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑) สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมมธโร)^{๑๔} ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความกตัญญูต่อสัตว์ ว่า สัตว์ที่มีคุณ เช่น ช้าง ม้า โค กระบือ เป็นตัวอย่างที่ใช้เป็นพาหนะเทียมลากเข็น หรือไถนา คน กตัญญูย่อมรู้จักคุณของสัตว์ที่ตนได้อาศัยแรงมัน ไม่ประพฤติเยียมโหดแก่มัน ใช้จ่ายความกรุณาปรานี ขณะใช้การไม่เขี่ยนมมันจนเหลือเกิน ไม่ใช้เกินกำลังของมัน ไม่ปล่อยให้หอดอยากอดโรย บำรุงเลี้ยง ปรนเปรอมันให้เป็นสุข ให้มันได้กินได้นอนได้พักผ่อนตามเวลา

๒) พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช)^{๑๕} ได้ให้ทัศนะเรื่องความกตัญญูต่อบุคคลว่า “พระในบ้าน” นั้น คือ พ่อกับแม่ เพราะท่านมีความเป็นพระ (ผู้ประเสริฐ) คือคุณธรรมความดีอยู่ใน ตัว และได้ปฏิบัติภารกิจอันเป็นหน้าที่ของตนเอง อย่างครบถ้วนบริบูรณ์ ทั้งในด้านจิตใจก็เปี่ยมล้น ด้วยความรัก ความปรารถนาดี และความสงสาร อันเป็นเหตุชักจูงให้ท่านได้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ ยอมเป็นผู้ให้อยู่ตลอดมา การที่จะตอบแทนพระคุณของท่านทั้งสองให้หมดสิ้นไปนั้น ก็ยากนักยาก หนาถึงกับยกเปรียบไว้ว่า หากลูกจะยกพ่อไว้บนบ่าซ้าย ยกแม่ไว้บนบ่าขวาของตน ประคับประคองให้ ท่านทั้งสองอยู่บนบ่านั้นแหละ ให้ท่านอาบน้ำ ให้ท่านกินท่านนอน และจนกระทั่งถ้าอายุจจะ ปัสสาวะอยู่บนบ่าของลูกนั่นเอง แม้ลูกจะทำอยู่อย่างนี้จนกระทั่งพ่อแม่หมดลมหายใจไป ก็ยังไม่ อาจจะทดแทนข้าวป้อน น้ำนม และอุปการคุณที่ท่านได้ทำไว้ต่อลูกเลยเหตุที่เรียกพ่อแม่ว่าเป็นพระใน บ้านนั้น ก็เพราะท่านเป็นบุพการีชน คือ ผู้ทำให้อ่อน ได้สะสมบุญคุณแก่ลูกมาตั้งแต่ลูกอยู่ในครรภ์ จนกระทั่งตายจากกันไป หรือกระทั่งทำให้ไม่ไหว

๓) ฯพณฯ ทวี บุญยเกตุ^{๑๖} ได้กล่าวถึงความกตัญญูไว้ว่า ความกตัญญู หมายถึง การ รู้คุณ การสนองคุณคน หรือ การมีน้ำใจรำลึกถึงอุปการคุณที่ตนได้รับ ด้วยความสำนึกในบุญคุณ ความกตัญญูต่อพ่อแม่ นับว่าเป็นยอดของความกตัญญู นอกจากนั้นแล้ว ยังต้องมีความกตัญญูต่อผู้มี

^{๑๔} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๔๕๔.

^{๑๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พระในบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๒ - ๖.

^{๑๖} ทวี บุญยเกตุ, พ่อสอนลูก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๔), หน้า ๓๔ - ๓๗.

พระคุณคนอื่น ๆ อีก ผู้ที่ให้ความช่วยเหลืออุปการะนี้ ได้ชื่อว่า “ผู้มีพระคุณ” ผู้ได้รับความช่วยเหลือควรจะต้องรำลึกถึงอยู่เสมอ จะลืมเสียไม่ได้เลย และควรต้องหาทางตอบแทนบุญคุณในเมื่อมีโอกาส การสนองคุณนั้นทำได้หลายวิธี ไม่ใช่ว่าจะต้องกอบโกยเงินทองหรือข้าวของมาให้เพื่อเป็นการตอบแทน ที่สำคัญก็คือการตอบแทนทางจิตใจ เมื่อถึงคราวที่ผู้เคยทำบุญคุณให้แก่ตน ตกอยู่ในฐานะที่ต้องการความช่วยเหลือ ก็ต้องให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดีตามกาลเทศะ ตามกำลังความสามารถของตนที่จะทำได้ จะโดยทางกำลังทรัพย์ กำลังความคิด หรือกำลังแรงงาน ก็ได้แล้วแต่กรณี ผู้ที่มีจิตใจเช่นนี้ ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูรู้คุณคน ถ้าเราคิดจะอุปการะหรือช่วยเหลือคนอื่นแล้ว เราไม่ควรจะหวังผลตอบแทนเลยเป็นอันขาด ให้ถือเป็นอุตมคติไว้ในใจเสมอว่า เราแบ่งความสุขที่เรามีอยู่ให้แก่คนอื่น หรือช่วยคนอื่นให้เขามีความสุข เพียงเท่านี้ก็พอแล้ว สรุปความว่า

๑. ถ้าใครทำบุญคุณให้แก่เรา ๆ ต้องรำลึกถึงความดีของเขาอยู่เสมอ โดยไม่มีวันลืม และต้องพยายามสนองคุณเขาเมื่อมีโอกาส

๒. ถ้าเราจะทำบุญคุณให้แก่ใคร อย่าหวังการตอบแทนจากเขาเลยแม้แต่น้อย ให้คิดเสียว่าเราทำเพื่อแบ่งความสุขให้คนอื่น เป็นการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์

๔) สมสุตา ผู้พัฒน และจุฬารัตน์ วัฒน^{๑๗} ได้กล่าวถึงความกตัญญูไว้ในงานเขียนเรื่อง “อิทธิพลของการอบรมเลี้ยงดู การไปวัด การรักษาศีล ๕ และการนั่งสมาธิ ต่อความกตัญญูทเวที” พบว่า บิดามารดาเป็นผู้มีพระคุณต่อบุตรในฐานะ ๔ ประการ คือ ในฐานะเป็นพรหม บุรพจารย์ บุรพเวทดา และอาหุไนยบุคคล นอกจากนี้แล้ว การที่บิดามารดาเป็นต้นแบบกายมมนุษย์ให้แก่บุตร ก็เป็นพระคุณอย่างสูงเช่นกัน เพราะการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งมีความพร้อมที่จะทำความดีได้มากกว่าสัตว์ประเภทอื่นนั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก ดังนั้น เฉพาะการที่บิดามารดาเป็นต้นแบบกายมมนุษย์แก่บุตร ก็กล่าวได้ว่า เป็นพระคุณแก่บุตรมากแล้ว และถ้าหากท่านยังทำหน้าที่ของบิดามารดาให้สมบูรณ์แล้ว ก็ยังเป็นผู้มีพระคุณต่อบุตรในฐานะทั้ง ๔ ข้างต้น บิดามารดาจึงเป็นผู้ที่มีพระคุณต่อบุตรอย่างยากที่จะหาใครเสมอเหมือนได้

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) พระครูศรีสุตโสภณ (เงิน ชาติเมธี)^{๑๘} “ความกตัญญูทเวทีในฐานะคุณธรรมค้ำจุนสังคมจากมุมมองพระพุทธศาสนา” พบว่า หลักการสำคัญของความกตัญญูทเวที คือ คุณธรรมทั้ง

^{๑๗} สมสุตา ผู้พัฒน และจุฬารัตน์ วัฒน, อิทธิพลของการอบรมเลี้ยงดู การไปวัด การรักษาศีล ๕ และการนั่งสมาธิ ต่อความกตัญญูทเวที, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓).

^{๑๘} พระครูศรีสุตโสภณ (เงิน ชาติเมธี), “ความกตัญญูทเวทีในฐานะคุณธรรมค้ำจุนสังคมจากมุมมองพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙).

สองประการนี้ เป็นสิ่งคู่กัน หากไม่มีกตัญญูตา กตเวทิตาก็เกิดขึ้นไม่ได้ หรือหากมีเฉพาะกตัญญูตาแต่ไม่มีกตเวทิตา ความกตัญญูกตเวทิตาก็ไม่สมบูรณ์ ไม่เกิดการกระทำตอบแทนคุณที่เป็นรูปธรรม และความกตัญญูกตเวทิตาก็ต้องเป็นสัมมาทิฐิคือถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ไม่ผิดศีลธรรม ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง ไม่ขัดระเบียบวินัย ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของสังคม

๒) **พระมหาภูเนต จันทรจิต**^{๑๙} ได้กล่าวถึงเรื่องความกตัญญูไว้ในงานวิจัยเรื่อง “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์” พบว่า บุตรธิดา มีหน้าที่ต่อมารดาบิดาในฐานะเป็นกตัญญูและกตเวทิตุบุคคล คือการรู้คุณและกระทำการตอบแทน การกระทำดังกล่าวคือคุณธรรมที่ได้รับการปลูกฝังจากมารดาบิดาให้เป็นมโนธรรม ซึ่งสามารถต่อต้านป้องกันมิให้บุตรธิดาเป็นบุคคลอกตัญญู และเป็นบุคคลที่ไม่รู้บุญคุณของผู้อื่น ซึ่งจะทำให้ประสบกับวิบากกรรมที่มีผลแผ่รื้อน มารดาบิดา คือบุคคลผู้ประกอบด้วยคุณูปการของบุตรธิดา กล่าวคือเป็นพระพรหม (ผู้ทรงคุณธรรม) เป็นเทวดา เป็นผู้คุ้มครองรักษา เป็นบูรพาจารย์ (ครูคนแรก) เป็นพระอรหันต์ (เป็นเนือนาบุญอันประเสริฐ) ของบุตรธิดา ดังนั้น การกระทำหน้าที่ตอบแทน สามารถกระทำได้ด้วยฐานะ คือ

- ๑) กระทำให้ท่านเป็นผู้มีศรัทธามั่นคง (สัทธาสัมปทา)
- ๒) กระทำให้ท่านเป็นผู้มีศีลธรรม (ศีลสัมปทา)
- ๓) กระทำให้ท่านเป็นผู้เสียสละ (จาคสัมปทา)
- ๔) กระทำให้ท่านเป็นผู้มีปัญญา (ปัญญาสัมปทา)

การตอบแทนพระคุณต่อบุพพการี แม้ว่าการกระทำนั้น ๆ ไม่สามารถจะตอบแทนให้หมดไปเสียทีเดียว บุคคลนั้นก็ยังได้ชื่อว่าเป็นผู้กตัญญูกตเวทิตา เพราะความกตัญญูกตเวทิตาเป็นคุณธรรมของคนดี

๓) **พระมหาอรุณ อรุณธมโม**^{๒๐} ได้กล่าวถึงเรื่องความกตัญญูไว้ในงานวิจัยเรื่อง “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน” พบว่า ความกตัญญูมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติพิธีกรรมและประเพณี เช่น ประเพณีบุญเข้ากรรม หรือปริวาสกรรม คือ ประเพณีทำบุญกับพระสงฆ์ผู้อยู่ปริวาส เรียกตามภาษาอีสานว่า “เข้ากรรม” เกิดจากอาบัติสังฆาทิเสส ๑๓ แปลว่า “ความละเมิดมีสงฆ์ในเบื้องต้นและกรรมที่เหลือ” เป็นวัตรของพระสงฆ์โดยเฉพาะ ชาวอีสานเชื่อว่าการอยู่กรรมเป็นการทดแทนคุณแม่ผู้ให้กำเนิด เพราะธรรมเนียมของชาวอีสานนั้น แม่ลูกอ่อนที่คลอด

^{๑๙} พระมหาภูเนต จันทรจิต, “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑).

^{๒๐} พระมหาอรุณ อรุณธมโม (สุภาโกศล), “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

ลูกใหม่ ๆ จะต้องนอนผิงไฟ อาบและดื่มน้ำอุ่น และเว้นการกินของแสลง เรียกว่า อยู่ไฟ หรืออยู่กรรม เพื่อให้หมดลูกเข้าอู่ มากน้อยตามความเหมาะสมของแต่ละคน ต้องทุกข์ทรมานอย่างหนัก ดังนั้น ลูกชายที่บวชแล้วต้องเข้ากรรม เพื่อทดแทนคุณแม่ที่เคยอยู่กรรมมาก่อน

๔) **พระมหาณรงค์ ปุณฺณวิโส (บุญธรรม)**^{๒๑} ได้กล่าวถึงเป้าหมายของการให้ทานในศาสนาฮินดูเป็นการกระทำเพื่อตอบแทนคุณของผู้มีคุณ ดังข้อความในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบหลักจริยธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู” พบว่า คำว่า อรรถะ หมายถึง หลักคำสอนเกี่ยวกับการศึกษาทางสามัญและจริยธรรมคุณธรรมในการปฏิบัติเพื่อการแสวงหาและการใช้จ่ายทรัพย์สินเงินทอง คุณค่า หรือจุดประสงค์ของมนุษย์เกี่ยวกับการบริหารทรัพย์สิน ความผาสุก ความปลอดภัย ความสะดวกสบายและการผดุงชีวิตทางวัตถุ อรรถะมีผลให้บุคคลพัฒนาตนเองให้มีความเจริญมั่นคงในทรัพย์สมบัติ ยกกระตือรือร้นของตนได้จนถึงที่สุด หรือเรียกตามภาษาธรรมดาก็คือสมบรูณ์ด้วยทรัพย์สมบัติในการผดุงชีวิตนั่นเอง โดยไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่คนอื่นทำมาหากินอยู่ในธรรมนองคลองธรรมไม่แสวงหาความสุขใส่ตนโดยอยู่บนความทุกข์ของผู้อื่น ในขณะที่เดียวกันก็ต้องรู้จักเสียสละแบ่งปันทรัพย์สินของตนเพื่อช่วยเหลือคนอื่นที่ด้อยโอกาส เช่น ทำบุญบริจาคทาน ช่วยเหลือด้านงานสังคมสงเคราะห์ เป็นต้น ดังนั้น วัตถุประสงค์ของการแสวงหาทรัพย์สมบัติตามหลักจริยธรรมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้น ก็เพื่อเป็นการเลี้ยงดูตนเอง ครอบครัว และญาติมิตรให้มีความเจริญผาสุก เพื่อเป็นการช่วยเหลือสังคมและผู้ที่อยู่ในขั้นตอนทั้ง ๓ ของชีวิตคือ กามะ ธรรมะ และโมกษะ และเพื่อทำบุญอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้บรรพชนผู้ล่วงลับไปสู่โลกเบื้องหน้า เพื่อตอบแทนบุญคุณท่าน

๕) **พระมหาบุญกอง คุณารโธ (มาหา)**^{๒๒} ได้กล่าวถึงหลักธรรมที่ช่วยส่งเสริมบุคคลให้มีความกตัญญูไว้ในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญู (กตณฺณตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคม ที่อยู่ร่วมกันแบบอิงอาศัยกับสิ่งที่อยู่รอบตัว บุคคลที่มีชีวิตอยู่ด้วยความรู้สึกในบุญคุณแลคิดตอบแทนคุณบุคคล สัตว์ สถาบัน ธรรมชาติแวดล้อมและเกื้อกูลสังคมส่วนรวมด้วยเมตตากรุณา การกระทำเช่นนี้ ย่อมนำความสุข ความเจริญ และสิริมงคลมาสู่ชีวิตตน

^{๒๑} พระมหาณรงค์ ปุณฺณวิโส (บุญธรรม), “การศึกษาเปรียบเทียบหลักจริยธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๖.

^{๒๒} พระมหาบุญกอง คุณารโธ (มาหา), “การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญู (กตณฺณตา) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘).

ด้วยหลักกตัญญู ทางพระพุทธศาสนาส่งเสริมความกตัญญูทเวที สอนให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่ของตน เริ่มจากความรับผิดชอบต่อตนเอง ต่อหน้าที่ในครอบครัว

๖) พระมหาวชิรพงษ์ ปณฺญาวิโร (มะพารมย์)^{๒๓} ได้กล่าวถึงหลักความกตัญญูต่อครอบครัวไว้ในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องกตัญญูในลัทธิขงจื้อกับในพระพุทธศาสนาที่มีต่อครอบครัว” พบว่า แนวคำสอนเรื่อง “เสีย” และ “กตัญญู” มีลักษณะสอดคล้องกัน เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ และมนุษย์ต่อสิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพ และทางสังคม ซึ่งทุกฝ่ายต่างก็อิงอาศัยกัน อยู่ในฐานะมีบุญคุณต่อกัน และจะต้องแสดงออกเป็นการตอบแทนในลักษณะใดลักษณะหนึ่งตามสมควรแก่โอกาส และสถานะ แม้ในรายละเอียดจะมีการเน้นย้ำที่แตกต่างกันบ้าง แต่หลักการของคำสอนก็ยังสอดคล้องกัน หลักธรรมเรื่องความกตัญญู ได้รับการประยุกต์ใช้ในสังคมมาตั้งแต่อดีต กระทั่งถึงปัจจุบัน คุณธรรมข้อนี้ได้กลายมาเป็น “เสาหลัก” ที่จะช่วยพยุง หรือค้ำชูสังคมให้เกิดสันติสุข เกิดความร่มเย็น ทั้งในสังคมจีน และสังคมไทย โดยเฉพาะในสังคมไทยปัจจุบัน หลักความกตัญญูที่มาพร้อมกับคนไทยเชื้อสายจีน และหลักความกตัญญูที่มาจากพระพุทธศาสนา ได้หล่อหลอมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จนไม่สามารถแยกออกจากกันได้

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเบื้องต้น พบว่า ความกตัญญูทั้งในพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู คือการรู้จักคุณของบุคคลอื่นแล้วตอบแทนคุณ จะต่างกันเพียงเป้าหมายและวิธีการในการตอบแทนคุณเท่านั้น และในงานเอกสารงานวิจัยต่าง ๆ เหล่านี้ ยังขาดประเด็นในเชิงเปรียบเทียบ ดังนั้น จึงเป็นประเด็นให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาเพื่อสนับสนุนวัตถุประสงค์ของการวิจัยในเชิงวิชาการ และนำไปใช้ประโยชน์ในเชิงสังคมต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

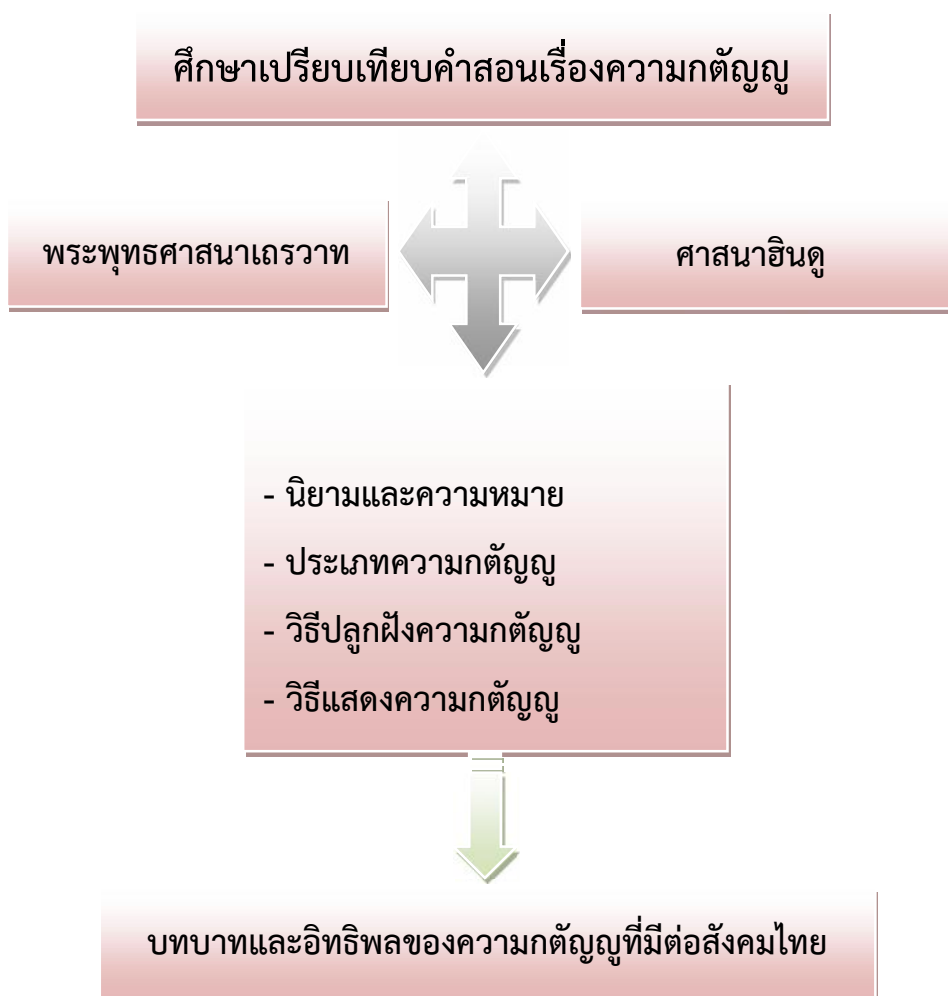
- ๑.๗.๑ รวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่ต้องการ จากเอกสารทั้งปฐมภูมิ ทุติยภูมิ
- ๑.๗.๒ ศึกษาและวิเคราะห์แนวคำสอนเรื่องกตัญญูในรายละเอียดจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง
- ๑.๗.๓ นำข้อมูลมาเรียบเรียง วิเคราะห์เปรียบเทียบ
- ๑.๗.๔ สรุป และนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษา

^{๒๓} พระมหาวชิรพงษ์ ปณฺญาวิโร (มะพารมย์), “การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องกตัญญูในลัทธิขงจื้อกับในพระพุทธศาสนาที่มีต่อครอบครัว”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบคำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบคำสอนเรื่องความกตัญญูในศาสนาฮินดู
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบความเหมือนและความต่างระหว่างคำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู รวมถึงอิทธิพลที่มีต่อสังคมไทย

๑.๙ กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ ๒

คำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนา

ในบทที่ ๒ ว่าด้วยคำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจะศึกษาในประเด็น นิยามและความหมาย ประเภทของความกตัญญู วิธีปลูกฝังความกตัญญู วิธีแสดงความกตัญญู และ บทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคม ดังต่อไปนี้

๒.๑ นิยามและความหมาย

๒.๑.๑ ความหมายของความกตัญญู

ความกตัญญู เป็นการกระทำความดีอย่างหนึ่งที่พึงปรารถนา ผู้ที่มีความกตัญญู ย่อมจะ ทำตนเองให้มีความสุขและทำผู้อื่นให้มีความสุขด้วย จากการศึกษาพบว่าพระพุทธศาสนากล่าวยกย่อง บุคคลที่มีความกตัญญู และให้ความสำคัญต่อบุคคลผู้มีความกตัญญูว่าเป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลก พระพุทธองค์ตรัสว่าบุคคลที่หาได้ยากมี ๒ จำพวก^๑ ได้แก่

๑. บุพพการี ผู้ทำอุปกัระก่อน
๒. กตัญญูกตเวที ผู้รู้อุปกัระที่เขาทำแล้วและตอบแทน

บุพพการีบุคคล กับ กตัญญูกตเวทีบุคคล คือบุคคลที่มาคู่กันเสมอ เพราะมีผู้ทำอุปกัระ ก่อน^๒ จึงมีผู้รู้อุปกัระที่ท่านทำแล้วและตอบแทน^๓ และเป็นบุคคลที่หาได้ยาก เพราะหาหมู่สัตว์ส่วน ใหญ่ถูกอวิชชาครอบงำ ยากที่จะมองเห็นคุณค่าของบุคคลอื่นได้^๔

ในความหมายด้านภาษา คำว่า บุพพการี หมายถึง บุคคลผู้ทำก่อนโดยปกติ, บุคคลผู้ทำ อุปกัระก่อน, บุพพการีบุคคล, ในด้านกฎหมาย คำว่าบุพพการี หมายถึง บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย

^๑ อดิ. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๙.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

^๔ มงคล. (บาลี) ๒/๓๖๓/๒๗๖.

ทวด (ทั้งสองฝ่าย) ในทางพระพุทธศาสนา มีความหมายกว้างกว่านี้^๕ ซึ่งหมายรวมไปถึงอาจารย์
อุปัชฌาย์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดจนถึงบุญทั้งหลายด้วย^๖ บุพพการีบุคคลกับกตัญญูกตเวที
บุคคล กตัญญูกตเวทีบุคคล ย่อมจะหาได้ยากกว่าบุพพการีบุคคล

คำว่า ความกตัญญู มีนิยามดังนี้

คัมภีร์อรรถกถา ปรมัตถโชติกา ได้แสดงถึงความหมายของความกตัญญูไว้ว่า ความรู้จัก
อุปการคุณที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำมาแล้วไม่ว่ามากหรือน้อย โดยการระลึกถึงเนื่อง ๆ ชื่อว่า กตัญญูตา^๗

พจนานุกรม มคร-ไทย ได้ให้ความหมายของกตัญญูกตเวที โดยวิเคราะห์ศัพท์ไว้ดังนี้

กตัญญู (วิ.) ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นแล้วแก้ตน โดยปกติ วิ. กต อุปการี ชานาติ
สีเลนาติ กตญญู ผู้มีปกติรู้ซึ่งอุปการะ อันบุคคลอื่นทำแก้ตน วิ. กตฺ ชนิตฺ สีสมฺสชาติ กตญญู.
ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นแล้วแก้ตน วิ. กต อุปการี ชานาติ กตญญู. ผู้รู้คุณท่าน. กตบุพโพ,
ภา ภาณ, ฐ.

กตเวที (วิ.) ยังบุคคลให้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นแล้วแก้ตน, ยังบุคคลให้รู้ซึ่งคุณอัน
บุคคลทำแล้วแก้ตน, ผู้ประกาศซึ่งอุปการะอันบุพพการีชนทำแล้ว, ผู้ตอบแทนอุปการะของท่าน, ผู้ตอบ
แทนอุปการคุณของท่าน, ผู้สนองคุณท่าน, ผู้ตอบแทนคุณท่าน

กตัญญูกตเวที (บุ.) บุคคลผู้รู้คุณท่านและตอบแทนคุณท่าน, ฯลฯ ไทยตัดพูดเฉพาะ
กตัญญู แต่ความหมาย หมายถึง กตเวทีด้วย^๘

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของกตัญญูไว้ว่า รู้อุปการะที่ท่าน
ทำให้, (ผู้)รู้คุณท่าน เป็นคำคู่กันกับ กตเวที และได้ให้ความหมายของคำว่า กตเวที ว่า (ผู้)สนอง
คุณท่าน, เป็นคำคู่กันกับ กตัญญู^๙

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของกตัญญูไว้ว่า ความรู้และยอมรับรู้ในบุญคุณของผู้อื่น
ที่มีอยู่เหนือตนเรียกว่า กตัญญูตา (กตัญญู) การพยายามทำตอบแทนบุญคุณนั้น ๆ เรียกว่า กตเวทีตา
(กตเวที) คนที่รู้บุญคุณ เรียกว่าคนกตัญญู คนที่ทำตอบแทน เรียกว่า คนกตเวที กตัญญูกตเวทีตา

^๕ ป.หลงสมบุญ, พันตรี, **พจนานุกรม มคร-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร : อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า
๕๐๑.

^๖ มงคล. (บาลี) ๒/๓๖๓/๒๗๖.

^๗ ชุ.ช.อ. (บาลี) ๑/๒๐๒.

^๘ ป.หลงสมบุญ, พันตรี, **พจนานุกรม มคร-ไทย**, หน้า ๑๖๓-๑๖๔.

^๙ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์,
๒๕๓๙), หน้า ๕.

หมายถึง ความรู้บุญคุณท่านแล้วทำตอบให้ปรากฏ นี่เป็นธรรมประคองโลกให้เป็นอยู่ได้ และอยู่ได้ด้วยความสะดวก^{๑๐}

ดังนั้น คำว่า ความกตัญญู ก็คือ ความรู้และการยอมรับรู้ในบุญคุณของบุคคล สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม กตเวทีก็คือ พยายามกระทำตอบด้วยการทดแทนพระคุณ ช่วยเหลืออุปการะ ยกย่อง บำรุง รักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เพื่อความสะดวกสุขของสังคม และเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

๒.๑.๒ ความสำคัญของความกตัญญู

ความกตัญญูกตเวทีก็นับเป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษยชาติ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์และเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์ และเป็นคุณธรรมเบื้องต้นของมนุษยธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความสุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ^{๑๑}

พระเทพวิสุทธิเวที (ปัญญานันทภิกขุ) กล่าวถึงความกตัญญูไว้ว่า คนในสมัยโบราณเขามองเห็นการณ์ไกลว่า อะไรจะเกิดขึ้น เขาจึงย้ำสอนกันมากในเรื่องนี้ และถือว่าความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่สำคัญและมีความจำเป็นแก่สังคม นักปราชญ์ในอินเดีย ได้เขียนสอดแทรกความกตัญญูไว้ในวรรณกรรมทุกเรื่องเพื่อสอนใจเยาวชน ทางด้านวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ชาดกต่าง ๆ เป็นนิทานสอนใจ ก็แฝงไว้ด้วยความกตัญญูกตเวทีก่อกอบทุกเรื่อง เพื่อสอนให้ลูกมีความกตัญญูกตเวทิต่อบิดามารดา ไม่ประทุษร้ายพ่อแม่ ไม่ทำอะไรให้พ่อแม่เข้าใจ เจ็บไข้ดูแลรักษา ช่วยเหลือกิจการเมื่อพ่อแม่ต้องการ ในประเทศจีน ปรัชญาเมธี ได้แก่ ขงจื้อ ได้เขียนหลักปฏิบัติเกี่ยวกับความกตัญญูให้ลูกปฏิบัติต่อพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย สอนให้บุคคลรู้จักเคารพนบนอบนับถือผู้มีพระคุณ ประเพณีของจีนเช่น ตื่นเช้า ต้องจัดรูป ๓ ดอก ไปยืนหน้าบ้าน เพื่อไหว้ฟ้าดิน เพื่อระลึกถึงบุญคุณของแผ่นดินและฟ้า^{๑๒} และท่านยังกล่าวยกย่องคนกตัญญูว่า เราจะดูคน ไม่ต้องไปดูแหวนที่สวมนิ้ว สายสร้อยห้อยคอ รถยนต์...สิ่งเหล่านั้นเป็นเปลือกทั้งนั้น แต่ดูว่า เขามีคุณธรรมคือมีความกตัญญูกตเวทีกี่ขนาดไหน เขาปฏิบัติต่อพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย เครือญาติอย่างไร คนดีย่อมมีความหนักแน่น อดทนให้การดูแล

^{๑๐} พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูกตเวทีก็นับเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

^{๑๑} อำนวย จันเงิน, “การพัฒนาความกตัญญูกตเวทีกตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ (ทองย้อย กิตติ-ทินโน)”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๘.

^{๑๒} พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), กตัญญูกตเวทีก็นับเป็นเครื่องหมายของคนดี, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๖-๗.

บำรุงรักษาบิดามารดาให้อยู่เป็นสุข เพราะพ่อแม่เป็นพระประจำบ้าน เป็นเทวดาประจำบ้าน ไม่ต้องไปกราบไหว้เทวดาที่ไหน กราบไหว้บิดามารดาก็พอแล้ว การเคารพกราบไหว้พ่อแม่เป็นมงคลชีวิต^{๑๓}

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวถึงความกตัญญูว่า ความกตัญญูนั้นไม่มีเฉพาะมนุษย์เท่านั้น ความรู้คุณของวัตถุสิ่งของก็เป็นกตัญญู ไม่ว่าจะเป็นถนนหนทาง บ้านที่พักอาศัย ธรรมชาติแวดล้อมที่เราอยู่ ทุกสิ่งล้วนมีบุญคุณ จึงมีภาษิตว่า “นิमितฺตํ สาธูรูปานํ กตญญุกตเวทิตา” แปลว่า ความรู้คุณและประกาศตอบแทนคุณนั้นให้ปรากฏ เป็นเครื่องหมายของคนดี^{๑๔}

ความกตัญญูกตเวทิจึงเป็นคุณธรรมและเป็นสัญลักษณ์ของคนดี เป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม และเป็นคุณธรรมค้ำจุนครอบครัว สังคม และโลกให้เกิดความสุขมีสันติภาพ ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ความกตัญญูกตเวทิจึงมีความสำคัญ ดังนี้

๑. ความกตัญญูกตเวทิจึงเป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยได้สอดแทรกความกตัญญูกตเวทิจึงเกือบทุกเรื่อง เช่น การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย การบวช วันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ วันลอยกระทง เป็นต้น

๒. ความกตัญญูกตเวทิจึงทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความรับผิดชอบต่อนตนเอง ความรับผิดชอบต่อนหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่ในฐานะบุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญูกตเวทิจึงอันจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดไม่มีปัญหา ปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง ปัญหาสงคราม ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจ ฯลฯ ก็จะมีหมดไป

๓. สภาวะสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติจะสมดุลไม่ถูกทำลาย คนมีความกตัญญูย่อมระลึกถึงบุญคุณของป่าไม้ ทุ่งนา แม่น้ำ ลำธาร ถนนหนทาง และสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ฯลฯ ช่วยกันอนุรักษ์ บำรุง รักษาให้สิ่งเหล่านั้นคงอยู่ร่วมกับมนุษย์อย่างสมดุลและกลมกลืน

๔. ความกตัญญูกตเวทิจึงเป็นเครื่องหมายของคนดี

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙-๒๐.

^{๑๔} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒.

๒.๑.๓ ลักษณะของความกตัญญู

ปิ่น มุฑกันต์ กล่าวลักษณะของคนมีความกตัญญู ไว้ ๒ ลักษณะ^{๑๕} ได้แก่

๑. กตัญญูชั้นสามัญ เป็นการรู้อุปการคุณที่บุคคลอื่นทำให้แก่ตน จะยอมรับรองว่าใครมีคุณก็ต่อเมื่อเขาทำอะไรให้กับตนเท่านั้น เช่น ยอมรับว่าบิดามารดามีพระคุณ เพราะได้เลี้ยงดูเรามา ยอมรับว่าครูอาจารย์มีพระคุณ เพราะได้อบรมสั่งสอนศิลปวิทยาการ ยอมรับว่าญาติพี่น้องมีบุญคุณ เพราะท่านเหล่านั้นเคยให้ข้าวให้น้ำรับประทาน รวมความว่ากตัญญูอย่างสามัญทั่วไป หมายถึง รู้อุปการคุณที่บุคคลอื่นทำให้เรา ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดกตเวทิตี คือ การตอบแทนคุณ

๒. กตัญญูชั้นสัตบุรุษ เป็นความกตัญญูชั้นสูง หมายถึง การรู้จักคุณธรรมความดีอันมีอยู่ในตัวบุคคลอื่น ใครมีความดีก็รู้ว่าเขาเป็นคนดี ไม่ว่าจะทำอะไรให้เราหรือไม่ก็ตาม ไม่ยึดเอาตัวเองออกเป็นเครื่องวัดความดีของคนอื่น เป็นการตัดสินความดีด้วยความดี และรู้จักนกระทั่งว่าธรรมทั้งหลายมีคุณค่าอย่างไร และพยายามถ่ายทอดคุณลักษณะที่ตินั้นมาใส่ตัวเรา เพื่อจะได้ทำความดีเป็นแบบอย่างที่ดีเหมือนเขา

และเมื่อศึกษาขอบเขต ความกตัญญูกตเวทิตีมีขอบเขต ๒ ระดับ คือ กตัญญูกตเวทิตีต่อบุคคลผู้มีคุณความดีหรืออุปการะต่อตนเป็นส่วนตัว อย่างหนึ่ง กตัญญูกตเวทิตีต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์หรือมีคุณความดีเกื้อกูลแก่ส่วนรวม เช่น พระเจ้าบเสนทิโกศลทรงแสดงความกตัญญูกตเวทิตีต่อพระพุทธเจ้าโดยฐานที่ได้ทรงประกาศธรรมยังหมู่ชนให้ตั้งอยู่ในกุศลกัลยาณธรรม^{๑๖} ดังนั้นความกตัญญูชั้นสามัญเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทดแทนบุญคุณที่บุคคลอื่นทำดีกับตนเอง ส่วนกตัญญูชั้นสูง เป็นเรื่องของการถ่ายทอดแบบอย่างของคนดีมาประพฤติปฏิบัติตาม

จากการศึกษาลักษณะของคนมีความกตัญญู เราทราบได้ด้วยอาการที่แสดงออกต่อผู้มีพระคุณ ๒ ลักษณะ^{๑๗} ดังนี้

๑. ประกาศคุณท่าน คือ การประกาศว่าผู้มีพระคุณของเราดีอย่างไรบ้าง เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ จะต้องกล่าวสรรเสริญยกย่องพ่อแม่ให้คนอื่นฟังว่า ท่านดีกับเราอย่างไร ที่คนนิยมทำกันมากคือ เขียนประวัติประกาศคุณของพ่อแม่ในหนังสืองานศพ วิธีนี้แม้จะใช้ได้ แต่มีใช้วิธีที่ดีที่สุดวิธีประกาศคุณพ่อแม่ที่ดีที่สุดที่สุด คือ ประกาศที่ตัวเราเอง คนเราทุกคนคือตัวแทนของพ่อแม่ตนทั้งนั้น

^{๑๕} ปิ่น มุฑกันต์, **มงคลชีวิต ภาค ๓**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๗-๑๒๐.

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒-๓.

^{๑๗} สมคิด เหลาฉลาด, “ความเชื่อเรื่องบุญและบาปกับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เขตกรุงเทพมหานคร”, **หลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต**, (สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๕๐.

เพราะเลือดของตนเป็นเลือดเนื้อเดียวกับพ่อแม่ ตลอดจนนิสัยใจคอและความประพฤติ ก็ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาจากท่าน ฉะนั้น ความประพฤติของเราเองนี้แหละจะเป็นตัวประกาศคุณท่าน หรือ ประจานท่านอย่างโจ่งแจ้งที่สุด ไม่ว่าเราจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม

๒. ตอบแทนคุณท่าน คือ เมื่อรู้ว่าท่านมีคุณหรือมีอุปการะ ต้องตอบแทน เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ บุตรธิดาสามารถตอบแทนได้ดังนี้ ๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ ๒) ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน ๓) ดำรงวงศ์ตระกูล ๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความป็นทายาท ๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๑๘}

หรือถ้าท่านผู้มีพระคุณเป็นครูหรืออาจารย์ ศิษย์สามารถตอบแทนคุณได้ดังต่อไปนี้ ๑) ลูกศิษย์รับ ๒) เข้าไปคอยรับใช้ ๓) เชื้อฟุ้ง ๔) ดูแลปรนนิบัติ ๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ^{๑๙}

สรุปได้ว่า ความกตัญญู มี ๒ ลักษณะ คือ กตัญญูต่อผู้มีคุณแก่ตนโดยตรง และกตัญญูต่อผู้มีคุณหรือผู้ทำประโยชน์แก่ส่วนรวม ส่วนลักษณะของกตเวที ก็คือ การรู้จักผู้ที่มีอุปการะแก่ตนหรือแก่ส่วนรวม เมื่อรู้แล้วก็ประกาศให้ผู้อื่นได้รับทราบ และตอบแทนท่านด้วยการให้วัตถุสิ่งของ ด้วยการช่วยเหลือด้วยกำลังและด้วยความเคารพ

ในพระไตรปิฎกได้ยกย่องคนกตัญญูไว้ ดังนี้

๑. เป็นสัตบุรุษ^{๒๐} ได้แก่ คนดี มีคุณธรรม เป็นบัณฑิตในทางพระพุทธศาสนา เพราะความกตัญญูกตเวทีเป็นภูมิของสัตบุรุษ

๒. เป็นบุคคลที่หาได้ยาก^{๒๑} เพราะบุคคลที่มีความกตัญญูกตเวที ต้องฝึกฝนตนมาดี สามารถยกจิตใจของตนให้สูงส่งได้ ซึ่งมีใจะเกิดขึ้นกับคนทุกคนได้

๓. ประสพแต่ความสุข^{๒๒} เนื่องจากประพฤติตนถูกต้อง ชีวิตจึงมีแต่ความเจริญ และยังนำความสุขมาให้แก่บุคคลอื่น ๆ ด้วย

๔. ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ^{๒๓} เพราะเป็นผู้มีจิตใจสูงส่ง ประกอบด้วยคุณธรรมอันดี และเป็นแบบอย่างแก่คนอื่น ๆ ได้ จึงสมควรได้รับการยกย่องชมเชย

^{๑๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

^{๒๐} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๓๓/๗๗.

^{๒๑} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^{๒๒} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๓๓/๗๗.

^{๒๓} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๒๑/๒๘๒.

๕. ประพฤติสิ่งที่เป็นอุทมมมงคลแก่ชีวิต^{๒๔} เพราะความกตัญญูเป็นข้อปฏิบัติที่ก่อให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ชีวิต เป็นอุทมมมงคลในชีวิต

๒.๒ ประเภทของความกตัญญู

จากการศึกษาในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้จัดประเภทของความกตัญญูไว้ ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ ด้วยกัน ดังนี้

๑) ความกตัญญู ๒ ประเภท คือ

๑. ความกตัญญูต่อบุคคลผู้มีพระคุณ (บุพพการี) คือ บิดา มารดา อาจารย์ อุปัชฌาย์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๒๕}

๒. ความกตัญญูต่อสิ่งที่มีบุญคุณ (บุญ)^{๒๖}

ส่วนความกตัญญูต่อบุคคลหรือสิ่งอื่น ๆ เป็นการศึกษาตีความคำสอนพระพุทธศาสนาตามสภาพสังคมเพื่อให้สอดคล้องกับท้องถิ่นนั้น ๆ เพราะเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในประเทศไทย ทำให้พุทธศาสนิกชนคนไทยมีหลักความเชื่อถือและการประพฤติปฏิบัติที่สืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนา อันส่งผลให้มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นเป็นพระพุทธศาสนาแบบคนไทยที่ได้ตีความความหมายของกตัญญูกตเวทีกว้างขวางและสอดคล้องกับสภาพสังคมไทย

ดังนั้น ความกตัญญูจึงไม่ได้มีขอบเขตอยู่แค่มนุษย์กับมนุษย์เท่านั้น แต่มีกับสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ อีก เช่น พืช สัตว์ ป่าไม้ แม่น้ำ ลำคลอง เพื่อสร้างวัฏจักรที่ดีให้แก่ธรรมชาติ ซึ่งจะเกิดผลดีกับทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ พืช สัตว์และสสาร ทำให้สิ่งเหล่านี้เอื้อประโยชน์ให้แก่กันและกัน และในฐานะที่มนุษย์เป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์จึงควรมีความกตัญญูกตเวทียังเป็นสิ่งที่ยัง ทั้งต่อมนุษย์ด้วยกันเองและต่อสิ่งแวดล้อมที่อยู่ร่วมโลกเดียวกัน เพราะความกตัญญูกตเวทียังเป็นคุณธรรมค้ำจุนโลกให้อยู่รอด และเป็นคุณธรรมที่สร้างความรักความผูกพันให้มนุษย์ สัตว์ สถาบัน ธรรมชาติแวดล้อม อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนและสมดุล

^{๒๔} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

^{๒๕} มงคล. (บาลี) ๒/๓๖๓/๒๗๖.

^{๒๖} มงคล. (บาลี) ๒/๓๖๑/๒๗๕.

๒) ความกตัญญู ๔ ประเภท^{๒๗} ได้แก่

๑. ความกตัญญูต่อบุคคล ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระสงฆ์ บิดามารดา ครูอาจารย์ และญาติ
๒. ความกตัญญูต่อสถาบัน ได้แก่ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์
๓. ความกตัญญูต่อสัตว์ ได้แก่ สัตว์ดิรัจฉาน เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย สุนัข
๔. ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

๒.๒.๑ ความกตัญญูต่อบุคคล

(๑) ความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมศาสดา พระพุทธเจ้าในฐานะเป็นผู้ทรงก่อตั้งพระพุทธศาสนา ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลาอันยาวนาน เพื่อการชนเหล่าสรรพสัตว์ออกจากสังสารวัฏ เมื่อครั้งที่พระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณใหม่ ๆ ทรงมีพระทัยแน่วแน่ไปเพื่อความเป็นผู้ชวนชวายน้อย แต่เพราะทรงอาศัยความเอ็นดูในเหล่าสรรพสัตว์พระองค์จึงทรงเริ่มประกาศพระศาสนา ด้วยทรงมุ่งประโยชน์สุขแก่โลกแก่ไฉนนิกรที่จะได้พ้นจากทุกข์ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจตลอดเวลา ๔๕ พรรษา^{๒๘} โดยการนำหลักศีลธรรมที่ทรงค้นพบประกาศให้ชาวโลกได้รับรู้และปฏิบัติตาม เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข ดังนั้น พระองค์จึงทรงเป็นผู้มีอุปการคุณ ทรงเป็นปูชนียบุคคลของพุทธบริษัทในฐานะทรงพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิ์คุณ พระกรุณาคุณ และทรงตั้งพระศาสนา ประกาศศีลธรรม บัญญัติพระวินัยให้บังชนพลโลก เว้นสิ่งควรเว้น และประพาสสิ่งควรประพาส พระพุทธองค์ทรงเป็นพระบรมครู ทรงเป็นมนุษย์ที่มีสังขารร่างกายประกอบด้วยสิ่งที่เป็น นาม กับ รูป เหมือนมนุษย์ทั่วไป แต่ทรงเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาดเป็นส่วนพระองค์ ทรงฝึกฝนพระองค์เองจนสามารถกระทำสิ่งเหลือวิสัยที่สามัญชนจะกระทำได้ ทรงให้กำเนิดคำสอน ที่เรียกว่า พระธรรมวินัย หรือพระพุทธศาสนา ชาวพุทธเคารพนับถือพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมครู^{๒๙}

^{๒๗} มงคล. (บาลี) ๒/๓๖๓/๒๗๖, สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๔๕๐.

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๙๐.

^{๒๙} พระมหาสังเวช ธรรมเนตติโก, ความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประติพัทธ์, ๒๕๓๖), หน้า ๔๕.

ดังนั้น พระพุทธองค์จึงเป็นผู้มีอุปการคุณมากมาย ดังที่พุทธศาสนิกชนทราบกันเป็นอย่างดีตามแนวพุทธคุณ ๙ ประการ^{๓๐} พระพุทธคุณทั้ง ๙ ประการ ย่อเหลือ ๒ คือ ๑. พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา ๒. พระกรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา หรือตามที่นิยมกล่าวกันในประเทศไทย ย่อเหลือ ๓ คือ ๑. พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา ๒. พระวิสุทธิคุณ พระคุณคือความบริสุทธิ์ ๓. พระมหากรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา^{๓๑}

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระพุทธองค์จะปรินิพพานไปแล้ว พุทธศาสนิกชนก็คงรักษาและถือปฏิบัติตามพระธรรมวินัย จะเห็นได้ว่า การถือพระธรรมวินัย เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง และพระองค์ตรัสไว้ว่า ผู้ใดปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ ผู้นั้นชื่อว่าได้บูชาพระองค์^{๓๒} คือได้ตอบแทนพระองค์ตามสมควรแล้ว เมื่อพุทธศาสนิกชนผู้เป็นศาสนทายาทรู้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงทำอุปการะแก่เวไนยนิกร ด้วยทรงมีพระมหากรุณาแสดงธรรมสั่งสอนโปรดให้พ้นความทุกข์ให้ได้รับประโยชน์สุขตามภูมิชั้นแห่งเวไนยนิกรพุทธศาสนิกชนทั่วไปแล้ว ฝ่ายพุทธศาสนิกชนเมื่อระลึกบุญคุณไม่ลบลู่ต่อพระพุทธศาสนา อุปลัมภพระพุทธศาสนาตามสมควรแก่กรณี บูชาด้วยอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา ดำรงรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนา ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๓๓}

(๒) ความกตัญญูต่อพระสงฆ์ พระสงฆ์เป็นรัตนะอย่างหนึ่งในสังคายนสูงสุดของพุทธศาสนิกชน กล่าวคือ เป็นหนึ่งในพระไตรรัตน์หรือแก้ว ๓ ประการ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นผู้สืบทอดพระศาสนา เป็นศาสนทายาท และเป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน พระสงฆ์ คือ ชุมชนอันประเสริฐ ซึ่งเกิดจากท่านผู้รู้ผู้ดำเนินตามอย่างพระพุทธเจ้า มาอยู่รวมกัน เป็นแหล่งที่ดำรงรักษาธรรม และเป็นแหล่งแห่งกัลยาณมิตร ที่จะช่วยเกื้อหนุนให้ผู้ศึกษาเจริญงอกงามขึ้นไปในชีวิตอันประเสริฐ จนสามารถเข้าถึงธรรม ตามอย่างพระพุทธเจ้า^{๓๔}

^{๓๐} คุณของพระพุทธเจ้า มี ๙ ประการ คือ ๑. เป็นพระอรหันต์ ๒. เป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ๓. เป็นผู้พิชิตพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ๔. เป็นผู้เสด็จไปดี ๕. เป็นผู้รู้แจ้งโลก ๖. เป็นสารathiผู้ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม ๗. เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ๘. เป็นพระพุทธเจ้า ๙. เป็นพระผู้มีพระภาค (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๔/๖๕-๖๖)

^{๓๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๙๑.

^{๓๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๙๙/๑๔๘.

^{๓๓} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **พระธรรมเทศนาในพระราชสำนัก**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๘๕.

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **๓ ไตร**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพ็ญฟ้า พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๓๐.

พระสงฆ์แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สมมติสงฆ์ หมายถึง กุลบุตรผู้เข้ามาบวชเป็นภิกษุด้วยญัตติจตุตถกรรม เพื่อปฏิบัติและรักษาพระธรรมวินัย ตามความรู้ความสามารถ และปฏิบัติตนเพื่อความสะอาด สว่าง สงบ แห่งจิตใจ

๒. อริยสงฆ์ หมายถึง หมู่สาวกของพระพุทธเจ้าผู้บรรลุนิพพานตั้งแต่ระดับต้น (พระโสดาปัตติมารค) จนถึงระดับสูง (พระอรหันต์)^{๓๕}

จึงกล่าวได้ว่า พระสงฆ์ หมายถึง หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย^{๓๖} เพื่อเป็นศาสนทายาทสืบอายุพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่จะปฏิบัติหน้าที่เป็นศาสนบุคคลที่ฟังปฏิบัติและบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม

(๓) การแสดงความกตัญญูต่อพระสงฆ์ พระสงฆ์เป็นผู้มีอุปการคุณต่อชาวโลก ๖ ประการ ได้แก่ ๑. ห้ามมิให้ทำความชั่ว ๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี ๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม ๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ๖. บอกรทางสวรรค์ให้^{๓๗}

ดังนั้น พุทธศาสนิกชนเมื่อระลึกคุณ ไม่ลบหลู่ต่อพระสงฆ์ อุปถัมภ์พระสงฆ์ตามควรแก่กรณี บูชาด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา โดยการแสดงความกตัญญูในพระสงฆ์ ด้วยความเป็นผู้มีความเคารพในพระสงฆ์^{๓๘} คือ ตระหนักถึงคุณงามความดีของพระสงฆ์ ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผู้สืบอายุพระพุทธศาสนา มีความยำเกรง อ่อนน้อม กราบไหว้ บูชา เชื้อฟัง และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่าน

(๔) ความกตัญญูต่อบิดามารดา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา บิดามารดาเป็นบุคคลผู้มีคุณูปการต่อบุตรธิดาเหลือคณานับ ฐานะของบิดามารดาจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นฐานะที่สูงส่ง เป็นปูชนียบุคคลของบุตร พระพุทธองค์ได้ตรัสฐานะของบิดามารดาไว้ ๔ ประการ^{๓๙} ได้แก่

๑. เป็นพระพรหมของบุตร (พฺรหฺมาติ มาตาปิโตร)
๒. เป็นครูคนแรกของบุตร (ปุพฺพจฺริยาติ มาตาปิโตร)
๓. เป็นเทวดาคนแรกของบุตร (ปุพฺพเทวาติ มาตาปิโตร)
๔. เป็นอาหุไนยบุคคล (อาหุเนยฺยาติ มาตาปิโตร)

^{๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๙๕.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๕.

^{๓๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

^{๓๘} อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๓๒/๔๙.

^{๓๙} อัง.จตุกก. (ไทย)๒๑/๖๓/๑๐๗.

ฐานะของบิดามารดาแต่ละประการ มีคำอธิบายดังนี้

๑. เป็นพระพรหมของบุตร เนื่องจากผู้เป็นบิดามารดามีความประพฤติดีเช่นกับพรหม เพราะท่านประพฤติพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ได้แก่เมตตา ความรักและปรารถนาดีต่อบุตร, กรุณา ความสงสารห่วงใยเมื่อบุตรประสบทุกข์, มุทิตา ความชื่นชมยินดีเมื่อบุตรได้ดี, และอุเบกขา คอยพังกุอยู่ห่าง ๆ ไม่ก้าวล่วงชีวิตเมื่อบุตรมีครอบครัวแล้ว การที่พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบบิดามารดาเป็นพระพรหมของบุตร^{๔๐} เพราะคำว่า พรหม ในความหมายของพระพุทธศาสนา ได้แก่ผู้ประเสริฐ ดังพระพุทธองค์ทรงเปรียบพระองค์เองว่าเป็นดังพรหม^{๔๑} ทรงเรียกบุคคลที่ประพฤติดีงาม มีคุณธรรมที่สูงส่งว่าเป็นผู้มีตนดังพรหม^{๔๒} และทรงเรียกการประพฤติพระธรรมวินัยว่าเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ คำว่าพรหมในความหมายของพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ประเสริฐ สูงส่ง การที่บิดามารดามีการประพฤติต่อบุตรด้วยจิตใจที่ดีงาม ยากที่บุคคลทั่วไปที่มีใช้บิดามารดาจะกระทำได้ด้วยเหตุนี้ ฐานะของบิดามารดาจึงเป็นผู้ที่ประเสริฐ เป็นพระพรหมของบุตร

๒. เป็นบุรพเทพของบุตร เนื่องจากบิดามารดาได้ประพฤติดนเช่นกับเทพ คือการไม่คำนึงถึงส่วนเสียของบุตร มุ่งแต่ให้บุตรเกิดความดีความเจริญเท่านั้น เช่นกับวิสุทธิตเทพ (พระอรหันต์) ที่ไม่คำนึงถึงความผิดของบุคคล หวังแต่จะให้เขามีแต่ความเจริญรุ่งเรือง การที่บิดามารดาได้ชื่อว่าเป็นบุรพเทพ เพราะท่านได้ประพฤติดนดังเทพแก่บุตรก่อนเทพอื่นใด ดังนั้น เทพทั้งหลายนอกจากบิดามารดา ล้วนเป็นเทพที่ทำอุปการคุณต่อบุตรภายหลังบิดามารดา จึงชื่อว่า ปัจฉาเทพในพระพุทธศาสนา มีเทพ ๓ ประเภท^{๔๓} ได้แก่

(๑) สมมติเทพ ผู้ที่ได้รับสมญานามว่าเป็นเทพโดยสมมติจากมหาชน ได้แก่ พระราชา และพระราชวงศ์

(๒) อุบัติเทพ เทวดาที่อุบัติในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เป็นเทวดาโดยกำเนิด

(๓) วิสุทธิตเทพ ผู้ที่เป็นเทพโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่พระอรหันต์ชีณาสพ และพระปัจเจกพุทธเจ้า

การที่เปรียบบิดามารดาเป็นเทพ เพราะเห็นว่าท่านทั้งสองปฏิบัติต่อบุตรด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ ผู้ที่มีจิตใจที่ดีงามเช่นนี้ชื่อว่าเป็นเทพทางจิตใจ โดยมีคุณธรรมที่ดีงาม เพราะธรรมสามารถยกจิตใจบุคคลให้สูงส่งดุจเทพ จึงเรียกว่า เทวธรรม^{๔๔}

^{๔๐} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

^{๔๑} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๘๓๑/๔๗๘.

^{๔๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔/๕.

^{๔๓} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๒/๑๖๐.

^{๔๔} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖/๓.

๓. เป็นบูรพาจารย์ของบุตร เนื่องจากบิดามารดาเป็นผู้ได้อบรมสั่งสอนบุตรก่อนบุคคลอื่น นับตั้งแต่แรกเกิดมาบิดามารดาได้อบรมพร่ำสอนให้รู้จักกิน นอน เดิน พูด ตลอดจนความรู้ และคุณธรรมจริยธรรมต่าง ๆ จวบจนเติบโตใหญ่ จึงเป็นครูอาจารย์คนแรก ต่อมาบุตรจึงได้รับการอบรมสั่งสอนจากครูอาจารย์คนอื่นนอกจากบิดามารดา เรียกว่า ปัจฉาจารย์ การอบรมสั่งสอนบุตรเป็นหน้าที่ของบิดามารดาที่จะต้องทำควบคู่กับการเลี้ยงดูทางกาย อิทธิพลของการอบรมสั่งสอนของบิดามารดามีส่วนสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุตร ผู้ใดสามารถอบรมสั่งสอนบุตรให้เป็นคนดีได้ จึงควรยกย่องว่า บิดามารดาที่สมบูรณ์แบบ การอบรมสั่งสอนเป็นสิ่งมีค่าอย่างยิ่งสำหรับชีวิต

๔. เป็นอาหุไนยบุคคลของบุตร เนื่องจากบิดามารดาเป็นผู้มีอุปการคุณต่อบุตรทุกด้าน สมควรที่บุตรจะต้องสักการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของและการเลี้ยงดูตอบแทน เช่นเดียวกับพระอรหันต์ซึ่งเป็นผู้ที่บุคคลทั่วไปควรสักการบูชา เพราะท่านเหล่านั้นมีคุณสมบัติคือเป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลสและมีอุปการคุณต่อบุคคลด้วยการให้แนวทางสว่างทางปัญญาให้ จึงเป็นผู้ที่ควรได้รับการบูชา เช่นเดียวกับบิดามารดาที่มีอุปการคุณต่อบุตรอย่างมหาศาล พระพุทธศาสนาแสดงเหตุผลของอาหุไนยบุคคลว่า บุคคลอาศัยกำเนิดมาได้ เพราะมารดาบิดาเป็นผู้ให้กำเนิด^{๔๕}

เมื่อกล่าวโดยสรุป บิดามารดามีฐานะเป็นผู้ทำคุณประโยชน์แก่บุตรอย่างมหาศาล และอยู่ในฐานะที่เป็นพระพรหม ครูคนแรก เทวดาคนแรก และอาหุไนยบุคคลของบุตร สมควรที่บุตรทุกคนจะต้องตระหนักในคุณูปการดังกล่าว ด้วยการกระทำตอบแทนตามหน้าที่ของตน ดังนั้น ฐานะของบิดามารดาจึงเป็นฐานะที่สูงส่งสำหรับบุตร ส่วนบุตรต้องตระหนักในหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อบิดามารดา และมีความไม่ประมาทในการทำหน้าที่ของตนเอง ซึ่งหน้าที่ของบุตรต่อบิดามารดา ปรากฏในสังคาลงสูตร คือ ๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้วเลี้ยงท่านตอบ ๒. ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน ๓. ดำรงวงศ์ตระกูล ๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท ๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๔๖} หน้าที่ของบุตรแต่ละประการ มีอธิบายดังนี้

ประการที่ ๑ ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ เนื่องจากมารดาบิดา ได้ดูแลและเลี้ยงดูบุตรมาตั้งแต่ในครรภ์ จนกระทั่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่ มีการให้ดื่มด่ำนมดูแลสุขภาพให้เข้มแข็งโดยไม่รังเกียจ เช่น พาไปพบแพทย์ ในคราวไม่สบาย อาบน้ำให้เมื่อสกปรก ประคับประคองดูแลเป็นอย่างดี ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ยาวนานมาก เมื่อบุตรเติบโตต้องเลี้ยงดูบิดามารดาเป็นการตอบแทน เพราะบิดามารดามีความหวังตั้งแต่ตอนแรกแล้วว่าเมื่อบุตรเติบโตมาจักเลี้ยงดูท่านเป็นการตอบแทน^{๔๗} อันเป็นวัฏจักรทางจิตสำนึกของมนุษย์ที่จะต้องสืบทอดการเลี้ยงดูกันไปเป็นช่วง ๆ บิดามารดาก็ต้องการ

^{๔๕} อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๔๗/๗๓.

^{๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๔๗} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๙/๖๑.

ให้บุตรเลี้ยงดูตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนชราภาพ แม้ว่าบุตรจะมีครอบครัวแล้วก็ตาม ภาระหน้าที่ในการเลี้ยงดูบิดามารดาจะต้องทำอย่างต่อเนื่องตราบชั่วชีวิตของท่าน การเลี้ยงดูต้องกระทำทั้งทางกายและทางใจ โดยสามารถปฏิบัติ ดังนี้

๑) เลี้ยงกาย คือ การปฏิบัติเอาใจใส่ อุปัฏฐากด้วยปัจจัย ๔ โดยสม่ำเสมอ หรือเมื่อมีโอกาสที่สามารถกระทำกิจใด ๆ แทนได้ในเวลาใดเวลาหนึ่ง ต้องรีบกระทำทันที มีบุตรธิดาหลายคน ที่รู้คุณ เมื่อมารดาบิดาของตนไม่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้แล้ว เมื่อถึงเวลาที่ตนจะตอบแทนก็หมดโอกาส

๒) เลี้ยงใจ คือ การประคับประคองจิตใจให้มีความโสมนัสอยู่เสมอ โดยไม่กระทำความหม่นหมองให้ปรากฏในจิตใจ หรือ กระทำความเดือดร้อนให้ แม้ในเวลาที่ท่านเจ็บป่วย บุตรและธิดา พึงปฏิบัติด้วยความเอาใจใส่ โดยใกล้ชิดหรือเมื่อถึงวัยที่จะต้องบรรพชาอุปสมบท บุตร พึงเห็นความสำคัญและกระทำตามความปรารถนาที่ท่านต้องการ เพราะในชีวิตของมารดาบิดา ถ้ามี บุตร ก็ปรารถนาจะให้บรรพชาอุปสมบท ถ้าเป็นธิดา ก็ปรารถนาจะให้แต่งงานอย่างสมเกียรติ ใน ความมุ่งหวังของมารดาบิดา คือ การได้เห็นบุตรธิดามีคุณธรรม เพราะเมื่อชีวิตของบุตรถูกโอบอุ้ม ด้วยคุณธรรม ย่อมทำให้บุตรธิดาประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี เชื่อในคำที่ท่านสั่งสอน ดังนั้น การกระทำให้ท่านเป็นผู้เบาใจ ปลื้มใจมีโสมนัส คือ การเลี้ยงดูใจของมารดาบิดา บุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดา มารดาให้เป็นอย่างดี ถ้าปฏิบัติถูกต้อง ย่อมเกิดคุณมาก แต่ถ้าปฏิบัติผิดอาจเกิดโทษร้ายแรง เป็น เหมือนไฟเผาผลาญตัว

ดังนั้น บุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาให้เป็นอย่างดีทั้งทางกายและทางจิตใจ ให้ท่าน มีความเป็นอยู่ที่ดี มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับการยกย่องว่าเป็นบัณฑิต เป็นสัตบุรุษ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับอานิสงส์ตอบแทนให้มีความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า ในพระพุทธานุศาสน์ได้แสดงว่า แม้ท้าวสักกะได้รับเสวยผลบุญในสวรรค์เพราะได้ สมทานวัตรบท ๗ ประการ ซึ่ง ๑ ใน ๗ ข้อนั้น คือการได้เลี้ยงดูบิดามารดาตลอดชีวิต^{๔๘} และได้กล่าวถึงบุตรที่เลี้ยงดูเคารพบูชาบิดามารดาของตน ย่อมได้รับการอนุเคราะห์จากท่านทั้งสอง ด้วยการอวยพรให้มีชีวิตที่ดีงาม ย่อมได้รับความเจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิต ไม่มีความเสื่อม^{๔๙}

ประการที่ ๒ ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน เมื่อบุตรเติบโตสามารถทำงานแทน บิดามารดาได้ บุตรจะต้องรับภาระหน้าที่ในการช่วยกระทำกิจแทนมารดาบิดา เป็นการแบ่งเบาภาระ ของท่าน เอาใจใส่ในกิจการงานของมารดาบิดาโดยไม่กลัวความยากลำบากทั้งมวล เพราะว่าท่านทั้งสองได้ทำงานเพื่อบุตรและครอบครัวมานานแล้ว เมื่อบุตรเติบโตแล้วท่านควรจะได้พักผ่อน กิจการ

^{๔๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๖.

^{๔๙} อ.จ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕-๑๐๖.

ต่าง ๆ ของครอบครัวที่มีอยู่ บุตรควรจะเข้ามารับผิดชอบดูแลแทนท่าน โดยมีบิดามารดาเป็นผู้ปรึกษาอยู่ใกล้ตัว บุตรที่ไม่ตระหนักถึงหน้าที่ข้อนี้ ก็จะไม่ใส่ใจกิจการงานของครอบครัว ปล่อยให้บิดามารดาทำงานเพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัวจนแก่ชรา แม้บุตรจะเติบโตแล้วแต่ก็ยังให้บิดามารดาเลี้ยงดูอยู่ ดังคำที่ว่า เลี้ยงให้โตแล้วยังไม่พอ ต้องเลี้ยงให้ตายอีก เป็นเพราะบุตรไม่ตระหนักในหน้าที่ของตนเอง พระพุทธศาสนากล่าวถึงบุคคลที่ทำงานแทนบิดามารดาว่าเป็นผู้ควรยกย่องสรรเสริญ เป็นที่ยินดีของบุคคลต่าง ๆ เพราะได้ทำประโยชน์แก่บุคคลภายในครอบครัว และปวงญาติ เขาย่อมมีความสุขในปัจจุบัน แม้ละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมประสบสุคติในโลกสวรรค์^{๕๐}

ประการที่ ๓ ดำรงวงศ์ตระกูลของท่าน บุตรจะต้องทำหน้าที่สืบต่อวงศ์ตระกูลของบิดามารดาให้ดำรงอยู่ตลอดไป เพราะบุตรชื่อว่า เป็นทายาทของบิดามารดา เพราะฉะนั้น การที่วงศ์ตระกูลจะเจริญรุ่งเรืองหรือเสื่อม ย่อมขึ้นอยู่กับบุตรเป็นประการสำคัญ บุตรที่ดี ผู้จะเป็นหัวหน้าครอบครัวและมีชื่อเสียงเป็นผู้จะทำหน้าที่สืบต่อวงศ์ตระกูลให้ดำรงอยู่ได้เท่านั้น บุตรจะต้องให้วงศ์ตระกูลเจริญก้าวหน้าต่อไปด้วยภาพลักษณ์แห่งความดีงาม ไม่ทำในสิ่งที่จะทำให้เกิดความเสื่อมเสียแก่วงศ์ตระกูล ต้องรักษาชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลมิให้เสื่อมเสียด้วย การดำรงอยู่ของตระกูล หมายถึง การเจริญรุ่งเรืองของบุตร ฉะนั้น บุตรพึงคำนึงถึงความมุ่งมั่น ความปรารถนา ความยากลำบากของมารดาบิดาที่ท่านได้ทำให้วงศ์ตระกูลยังยืนสืบต่อมาถึงตน โดยสืบต่อไม่ให้ล้มสลายไปในช่วงอายุของตนเอง โดยไม่ทำลายทรัพย์สินมรดกที่มารดาบิดาสั่งเอาไว้ รวมทั้งรักษาและส่งมอบให้เพิ่มพูนมากขึ้น วงศ์ตระกูลจะเจริญเป็นปึกแผ่นมั่นคง ก็ต้องอาศัยความสามัคคีของญาติพี่น้อง ดังนั้น บุตรพึงเอาใจใส่ต่อความสำคัญในการปลูกความรัก ความสามัคคีในหมู่เครือญาติ ปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่สถานะในกลุ่มญาติ เช่น รู้จักประพฤดิอ่อนน้อมถ่อมตน มีสัมมาคารวะ และการให้การช่วยเหลือสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน เป็นต้น ตลอดทั้งการยึดถือหลักความกตัญญูกตเวทิตอันเป็นคุณธรรมของคนดี โดยนำมาปฏิบัติ อันเป็นเครื่องชี้นำชีวิตให้วงศ์ตระกูลมีความมั่นคง

ประการที่ ๔ ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท หมายความว่า การประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่จะรับทรัพย์สินมรดกของตระกูล เพื่อรักษาโภคสมบัติที่บิดามารดามอบไว้ให้ เช่น ยึดถือในคำสั่งสอนของท่านมาปฏิบัติ เพราะว่า บุตรธิดาที่ดีจะต้องเชื่อฟังคำสั่งสอนของมารดาบิดา การที่บุตรธิดายึดถือและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่าน ย่อมสามารถรักษาทรัพย์สินสมบัติของตระกูลให้คงอยู่ตลอดไปได้ แต่ถ้าบุตรธิดา ไม่ได้เอาใจใส่ต่อคำสอนของมารดาบิดา บุตรธิดาเหล่านั้น ย่อมไม่สามารถจะรักษาโภคสมบัติของท่านไว้ได้ เพราะไม่ได้ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่ดีในการสืบต่อมรดกของวงศ์ตระกูล การประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่จะรับทรัพย์สินมรดกของตระกูลนั้น สิ่งที่ต้องพิจารณา ได้แก่

^{๕๐} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๗.

การหลีกเลี่ยงไม่ข้องแวะอบายมุข คือ ทางแห่งความเสื่อม ซึ่งนำมาซึ่งหายนะแก่โกศสมบัติทั้งปวง คือ อบายมุข ในส่วนเกี่ยวกับการหลงมัวเมาในกามคุณ การแสวงหาความสุขจากการดื่มของมึนเมา และเล่นการพนัน ตลอดทั้งการคบคนชั่วเป็นเพื่อน

บุคคลที่จะได้รับมอภทรัพย์มรดกของตระกูล จะต้องประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นที่ยอมรับนับถือและรักใคร่ของครอบครัว ถ้าหลงมัวเมาอยู่ในอบายมุขแล้ว คุณธรรมความดีทั้งหลายที่ได้ทำมา ย่อมถึงความเสื่อมเสียชื่อเสียงเกียรติยศ เพราะความมัวเมาประมาทในอบายมุข เพราะฉะนั้น บุคคลผู้หวังความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน ควรเว้นเสียให้ห่างไกล เพราะเป็นทางแห่งความเสื่อม และเป็นเหตุให้เสียสุขภาพทางกาย ทางจิต ทั้งสมองความคิดก็เฉื่อยชา หรือครุ่นคิดในสิ่งนั้น ๆ อยู่เนือง ๆ ใช้เวลากับสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นเหตุให้ครอบครัว และสังคมเดือดร้อน ทั้งก่อให้เกิดความล่องละเมียดศีล หรือแม้แต่การทำลายคุณธรรมอื่น ๆ อีกมากมาย อบายมุข จึงเป็นช่องทางที่จะนำไปสู่ความเสียหาย และเป็นการทำลายความเจริญรุ่งเรือง^{๕๑} ดังนั้น บุคคลผู้หวังความเจริญก้าวหน้าในชีวิต และความเป็นที่รักใคร่ของครอบครัว ควรหลีกเลี่ยงละเว้นอบายมุขทั้งหลาย อันเป็นช่องทางที่นำมาซึ่งความฉิบหายแก่ตนเองและผู้อื่น ชื่อว่าประพฤติสมควรแก่ความเป็นทายาทของวงศ์ตระกูล

ประการที่ ๕ เมื่อท่านล่องลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ หมายความว่า การทำบุญในทางพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นความดี เพราะเป็นการสั่งสมบุญเป็นเหตุนำความสุขมาให้^{๕๒} และบุคคลผู้กระทำความบุญ ย่อมประสบกับห้วงแห่งบุญกุศล เพราะฉะนั้น การทำบุญกุศลแก่บิดามารดา หรือ การทำให้ท่านมีจิตใจเลื่อมใสศรัทธาในคุณพระรัตนตรัย ในขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่ ดังนั้น เมื่อมีโอกาส จึงควรทำบุญให้ท่าน ตัวอย่างเช่น ทำบุญในวาระครบรอบวันเกิด หรือ พาท่านเหล่านั้นไปบำเพ็ญบุญกุศลในสถานที่ต่าง ๆ เพื่อช่วยกระตุ้นให้จิตใจน้อมไปในเรื่องความดี และ เป็นการเพิ่มบุญกุศลให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้น เมื่อท่านสิ้นชีวิตไปแล้ว บุตรควรรับภาระหน้าที่ต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ประกอบพิธีศพ จนกระทั่งการปลงศพตามประเพณีทางศาสนา นอกจากนี้ พึงหาโอกาสอันเหมาะสมบำเพ็ญกุศลทักษิณาทามวาระ ตัวอย่างเช่น การทำบุญครบรอบวันตายเจ็ดวัน หรือร้อยวัน เป็นต้น การทำบุญอุทิศเป็นหน้าที่ของบุตรพึงกระทำให้แก่บิดามารดา ทั้งในขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่และหลังจากท่านเสียชีวิตแล้ว^{๕๓}

^{๕๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗ -๒๕๓/๒๐๒-๒๐๗.

^{๕๒} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๖๘.

^{๕๓} คู่อธิบายใน พระมหาภูเนตุ จันทร์จิต, “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๕๗-๕๙.

(๕) ความกตัญญูต่อครูอาจารย์ ในพระพุทธศาสนา ครูมีบทบาทที่สำคัญมาก ครูอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์^{๕๔} ซึ่งหมายถึงบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะทำหน้าที่ในการสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคแห่งการฝึกฝนอบรมที่ถูกต้อง^{๕๕} ความเป็นกัลยาณมิตร กล่าวได้ว่าเป็นบุคคลที่ควรถือเอาเป็นแบบอย่างที่ดี ดังพุทธพจน์ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ว่า “ความมีมิตรดี^{๕๖} มีสหายดี^{๕๗} มีเพื่อนดี^{๕๘} ถือได้ว่า เป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์”^{๕๙}

คำว่า กัลยาณมิตรเป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์ หมายถึง การประพฤติปฏิบัติหรือ การศึกษาเรียนรู้เพื่อการเข้าใจความเป็นจริงของโลกและชีวิตนั้น มีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้ มีความสามารถ มีประสบการณ์มาก่อน ให้คำชี้แนะแนวทางที่ถูกต้อง เพื่อเดินก้าวไปสู่จุดหมายโดยไม่ผิดพลาด เพราะฉะนั้น ครู จึงอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ทั้งหลายในการถ่ายทอดวิชาความรู้และเป็นแบบอย่างที่ดี

ครู มีฐานะเป็นปูชนียบุคคล ซึ่งศิษย์ทั้งหลายและคนทั่วไปให้ความเคารพยกย่องครู เพราะเป็นผู้ที่มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่เยาวชนซึ่งเป็นสมาชิกในสังคม ช่วยพัฒนาคนให้มีความรู้ ความสามารถ และคุณธรรมที่พึงประสงค์ของสังคมนั้น ๆ ด้วยว่า คนที่ได้รับการพัฒนาแล้ว ย่อมจะนำความรู้ไปพัฒนาสังคม ให้เกิดการพัฒนามีความเจริญรุ่งเรือง ในพระพุทธศาสนา เมื่อศิษยานุศิษย์ สัทธวิหาริก อันเตวาสิกได้ระลึกนึกถึงอุปการคุณของครูอุปัชฌาย์ อาจารย์ผู้ช่วยอนุเคราะห์ ช่วยแนะนำสั่งสอนให้เจริญด้วยวิชาความรู้และคุณความดีแล้ว ควรที่ศิษยานุศิษย์ สัทธวิหาริก อันเตวาสิก จะต้องตอบแทนอุปการคุณของท่าน โดยการประพฤติตนเป็นคนว่า ง่ายสอนง่าย แสดงความเคารพนับถือ ไม่ลบหลู่ดูหมิ่น หรือยกตนเทียมท่าน ยึดเอาความกตัญญูเป็น อารมณ์ว่า ผู้รู้คุณย่อมยินดีในผู้มีพระคุณ ดังแมลงผึ้งรู้ว่าบัวมีคุณ^{๖๐}

^{๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๘๙/๕๗.

^{๕๕} คุรยลละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๖๒๒-๖๒๓.

^{๕๖} มิตรดี หมายถึง มิตรที่มีคุณธรรม คือ ศील เป็นต้น (อง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒๔/๒๑/๔๓-๔)

^{๕๗} สหายดี หมายถึง เพื่อนร่วมงานที่ดี (อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒)

^{๕๘} เพื่อนดี หมายถึง เพื่อนที่รักใคร่สนิทสนมคุ้นเคยกัน ซื่อสัตย์ต่อกัน (อง.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒)

^{๕๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๓.

^{๖๐} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๕๑-๔๕๒.

ส่วนในด้านความสัมพันธ์กับอาจารย์ ศิษย์พึงแสดงความเคารพนับถือ ตามหลักปฏิบัติในเรื่องทิศ ๖^{๖๑} ดังนี้

๑. พึงลุกขึ้นต้อนรับ แสดงความเคารพเสมอ เมื่อเห็นครูอาจารย์เดินผ่านหรือแม่ในกรณีที่กำลังสอนอยู่ในห้องเรียน การกระทำเช่นนี้ เป็นการแสดงออกซึ่งความอ่อนน้อมถ่อมตนและให้เกียรติครูผู้ให้วิชาความรู้

๒. เมื่อมีปัญหาไม่เข้าใจในบทเรียน จะต้องเข้าไปหาซักถาม ขอคำแนะนำปรึกษา ฟังคำอธิบาย แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติตามสมควรแก่สติปัญญา

๓. ในเวลาเรียน จะต้องตั้งใจฟังด้วยดี ไม่แสดงกิริยาที่ไม่สุภาพ เช่น สุกหูหิ้ว หยอกล้อเล่นกัน ซึ่งเป็นกิริยาอาการที่แสดงถึงความไม่เคารพ ไม่ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน

๔. เมื่อครูอาจารย์มีกิจธุระเรียกใช้ จะต้องเข้าไปเพื่อรับใช้บริการให้ความสะดวก ซึ่งเป็นการแบ่งเบาภาระบางอย่างที่ครูไม่จำเป็นต้องทำด้วยตนเอง หรือ ช่วยเป็นธุระในกิจการต่างๆ เช่น ช่วยส่งเอกสาร ช่วยถือหนังสือให้

๕. ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เพื่อไม่ให้เป็นที่หนักใจแก่ครูอาจารย์ เพราะครูอาจารย์ทั้งหลาย ย่อมต้องการเห็นศิษย์มีความรู้ดี มีความประพฤติดี และเชื่อฟังอยู่ในโอวาท

เมื่อผู้เรียนได้ปฏิบัติตามหลักธรรมดังกล่าวข้างต้น ย่อมทำให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์จากการศึกษาอย่างเต็มที่ และเข้าใจคุณค่าของการศึกษาอย่างแท้จริง เพราะธรรมชาติของสิ่งต่างๆ มีหลายชั้นหลายมิติที่สอดคล้องกับธรรมชาติจึงต้องขยายขอบเขตแห่งการแสวงหาความรู้เรื่อยไปไม่รู้จบ นั่นคือการศึกษาตามแบบแผนในโรงเรียนและมหาวิทยาลัยเพียงเตรียมตัวผู้เรียนให้พร้อมที่จะขยายความรู้ด้วยตนเอง เหมือนการสอนวิธีจับปลา ผู้เรียนต้องประยุกต์ใช้วิธีการที่เรียนมาไปจับปลาด้วยตนเอง แหล่งความรู้ข้อมูลข่าวสารเปรียบเหมือนปลา วิธีการนั้นคือโยนิโสมนสิการซึ่งเป็นวิธีการกรองข้อมูลไว้ใช้ประโยชน์ทันท่วงทีอันทำให้เป็นคนเก่งมีสมรรถภาพ เป็นคนดีมีคุณภาพและมีความสุขในโลกยุคปัจจุบัน ที่เรียกกันว่า โลกไร้พรมแดน

(๖) **ความกตัญญูต่อญาติ** ญาติ คือ บุคคลผู้รู้จักกัน ผู้ที่มีความคุ้นเคยกัน ย่อมมีนัยกว้าง กล่าวคือ ใครก็ตามที่เรารู้จัก^{๖๒} ทั้งที่เป็นสายโลหิต คือ ญาติร่วมสายเลือดเดียวกันหรือไม่ใช่ก็ตาม และเรามีความสนิทสนมคุ้นเคยมากหรือน้อย ก็นับว่า เป็นญาติเหมือนกัน และมีอีก ๓ คำ คือ มิตร อำมาตย์ และสหาย จะมาด้วยกันเสมอ มีความหมายใกล้เคียงสอดคล้องกับคำว่าญาติ มิตร คือ คนรู้จักกัน เพราะการใช้ของในเรือนร่วมกัน เช่น ใ้ของแก่กันและกัน หรือรับของจากกัน^{๖๓} อำมาตย์

^{๖๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๘/๒๐๓.

^{๖๒} พุทธศาสนิกชน, **พุทธจริยา**, (กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๕), หน้า ๓๓๕.

^{๖๓} ม.อ. (บาลี) ๑๓/๓๖๗.

คือ ผู้ร่วมงานกัน ทำประโยชน์ร่วมกัน เช่น ปรีกษาหารีอกัน หรือไปมาด้วยกัน^{๖๔} สหาย คือ เพื่อน ร่วมการทำงานในอิริยาบถทั้งหลาย หรือผู้ไปด้วยในกิจทั้งหลาย และผู้มีความเลื่อมและความเจริญ ร่วมกัน^{๖๕} ดังคำที่พระโพธิสัตว์กล่าวว่า บุคคล ชื่อว่าเป็นมิตร เพราะเดินร่วมกัน ๗ ก้าวเท่านั้น ชื่อว่า เป็นสหาย เพราะเดินร่วมกัน ๑๒ ก้าว ชื่อว่าเป็นญาติ เพราะอยู่ร่วมกัน ๑ เดือน หรือกึ่งเดือน ชื่อว่า เสมอกับตน ก็เพราะอยู่ร่วมกันยิ่งกว่านั้น ข้าพเจ้านั้น จะพึงละทิ้งมิตรที่ชื่อกาฬกัณณี ซึ่งสนิทสนมกัน มานาน เพราะเหตุแห่งความสุขส่วนตัวได้อย่างไร^{๖๖}

ญาติ จึงมีความสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ว่า วิสสาสปรมา ญาติ แปลว่า ญาติมีความคุ้นเคยเป็นอย่างดี^{๖๗} ความหมายของญาติในแง่นี้ หมายรวมถึง บุคคลทั่วไปที่เรารู้จัก มีความสนิทสนมคุ้นเคยเป็นกันเอง ญาติในความหมายอย่างกว้าง ตามพระพุทธพจน์ที่ว่า ความคุ้นเคยกัน ชื่อว่าเป็นญาติอย่างยิ่งนั้น ทรงแสดงหลักการสากลไว้ เพื่อให้มนุษย์ทุกคนได้ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เพื่อให้โลกเกิดสันติสุข จากการที่มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างญาติ

ญาติเป็นบุคคลที่สำคัญเป็นกำลังในการสร้างความเจริญแก่วงศ์ตระกูล ให้ตั้งมั่นยั่งยืน และเป็นที่ยำเกรงของชนทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นไม้ ถ้าขึ้นอยู่เป็นหมู่เป็นดงเป็นป่า หากมีพายุใหญ่พัดมากก็ทานพายุได้ไม่หักโค่นเพราะต่างอิงอาศัยค้ำจุนกันและกัน จึงปลอดภัยไม่มีอันตราย หากจะเสียหายบ้างก็เพียงใบร่วงหรือกิ่งหัก ตรงกันข้ามกับต้นไม้ที่ขึ้นอยู่โดดเดี่ยว แม้จะเป็นไม้ใหญ่ไม่มีต้นอื่นห้อมล้อม เมื่อมีพายุใหญ่พัดมาก็ยอมหักหรือโค่นล้มไป เพราะไม่มีที่อิงอาศัยต้านทาน แม้นต้นไม้อย่างอื่น ๑ ที่ขึ้นอยู่แวดล้อมเป็นเครื่องต้านทาน จึงสามารถตั้งยั่งยืนอยู่ได้ ไม่มีอันตราย ทั้งยังเป็นประโยชน์แก่สัตว์โลก ฉันทใด มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเหมือนกัน ฉันทนั้น กล่าวคือ จะเจริญและปลอดภัย ไม่มีอันตราย จำเป็นต้องมีวงศ์ญาติเป็นกำลังช่วยอุดหนุนให้เจริญยั่งยืน ช่วยป้องกันและกำจัดอันตรายได้ ดังคำที่พระโพธิสัตว์กล่าวว่า “ญาติทั้งหลายผู้พร้อมเพรียงกันมาก ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ แม้นต้นไม้ที่เกิดเป็นดงเป็นป่า ย่อมต้านทานพายุได้ พายุย่อมพัดต้นไม้ที่ตั้งอยู่โดดเดี่ยวแม้เป็นไม้ใหญ่เป็นเจ้าแห่งป่าให้หักโค่นได้”^{๖๘}

การแสดงความกตัญญูต่อญาติด้วยการสงเคราะห์ญาตินั้น เป็นบ่อเกิดของความรักความเมตตา เริ่มจากคนใกล้ชิดสนิทสนม ในวงศ์ตระกูลของตนขยายวงกว้างออกไปจนกระทั่งหาขอบเขตไม่ได้ เป็นสิ่งค้ำจุนสังคมในโลกมีความจำเป็นและมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะการสงเคราะห์ญาติ ชื่อ

^{๖๔} ม.อ. (บาลี) ๑๓/๓๖๗.

^{๖๕} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๒๑/๓๙๓-๓๙๔.

^{๖๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๓/๓๕.

^{๖๗} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๔/๙๖.

^{๖๘} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๔/๓๑.

ว่าเป็นอุดมมงคล^{๖๙} จากการศึกษา พบว่าแม้แต่พระพุทธเจ้ายังทรงบำเพ็ญญัตตจริยา คือ ทรงอนุเคราะห์และให้สิทธิพิเศษแก่เหล่าพระประยูรญาติของพระองค์ในการเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา^{๗๐} แม้ในกรณีที่เกิดความขัดแย้งกันรุนแรงระหว่างญาติ^{๗๑} ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติและสายใยแห่งความเป็นญาติ ยังเข้มแข็งให้อภัยต่อกันได้ถือว่าเป็นสิ่งประเสริฐที่สุด ความสัมพันธ์ระหว่างญาติ จึงเป็นไปแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน พึงพาอาศัยซึ่งกันและกัน ซึ่งเกิดจากความรู้สึกผูกพันทางจิต ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระเจ้าวิฑูทกะว่า “ร่มเงาแห่งญาติ เป็นร่มเงาที่เย็นสบาย”^{๗๒}

การให้ความอนุเคราะห์สงเคราะห์ซึ่งกันและกันในหมู่ญาติเป็นความเจริญ เพราะฉะนั้นบุคคลผู้ฉลาดย่อมให้การอนุเคราะห์ สงเคราะห์ญาติตามสมควรแก่กาลเทศะ แต่เพราะความโง่เขลาเบาปัญญาของคนบางคนที่ขาดความรอบคอบในสิ่งอันเป็นสาระของชีวิต เป็นเหตุให้เข้าใจผิดว่าทรัพย์ ยศ ศักดิ์ ศิลปะวิชา และบริวาร เป็นสิ่งสำคัญกว่าญาติวงศ์ จึงมีความทะนงตนดูหมิ่นญาติ ไม่รู้จักใช้ทรัพย์เป็นต้นของตนเป็นเครื่องสงเคราะห์ญาติสร้างความรักความนับถือในหมู่ญาติ เพื่อให้ญาติเป็นกำลังป้องกันตนและสนับสนุนตนให้เจริญก้าวหน้า ความทะนงตนเองดูหมิ่นญาติเป็นเหตุให้ตนคับแคบไร้ญาติ เมื่อมีทุกข์ภัยเกิดขึ้นก็หาผู้ช่วยเหลือไม่ได้ ย่อมประสบความวิบัติล้มจมเหมือนต้นไม้อันไร้รากไร้กิ่ง ไม่มีกำลังพอที่จะทนพายุที่พัดมา มีทางที่จะวิบัติโดยง่ายตาย เพราะฉะนั้นผู้ใดดูหมิ่นวงศ์ญาติของตนเสียไม่เหลือแล้ว ผู้นั้นได้ชื่อว่าตัดทอนกำลังของตนเอง ข้อนี้เป็นทางแห่งความเสื่อม ดังนั้น ความกตัญญูต่อญาติ จึงมีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นบุคคลผู้เล็งเห็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวง พึงแสดงความกตัญญูด้วยการสงเคราะห์ญาติของตนตามกำลังสติปัญญา

ในพระพุทธศาสนา จำแนกการสงเคราะห์ญาติไว้ ๒ ประการ^{๗๓} ได้แก่ ๑. การสงเคราะห์ด้วยอามิส (อามิสสงคโห) ๒. การสงเคราะห์ด้วยธรรมะ (ธมมสงคโห)

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี) กล่าวถึงการสงเคราะห์ด้วยอามิส ดังนี้

๑. ช่วยเหลือญาติด้วยปัจจัย ๔ กล่าวคือ เมื่อญาติเกิดความยากจนขาดที่พึ่ง ช่วยเหลือเขาด้วยการให้อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค
๒. การช่วยเหลือพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจพื้นฐาน ตัวอย่างเช่น ให้ทุนค้าขาย ให้เครื่องทุนแรงสำหรับทำมาหากิน เช่น ยานพาหนะ หรือ ให้สัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย เป็ด ไก่

^{๖๙} พุ.พ. (บาลี) ๒๕/๕/๓

^{๗๐} วิมหา.(ไทย) ๔/๘๖/๑๓๗-๑๔๒.

^{๗๑} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๗, ๑๙๘, ๑๙๙/๙๔.

^{๗๒} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๒๑.

^{๗๓} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙๘,๑๐๐/๔๗๓, ๔๗๗.

๓. ช่วยรักษาในยามเจ็บไข้ หรือเมื่อประสบอุบัติเหตุ เช่น การช่วยคำรักษาพยาบาล การช่วยหายารักษาโรค การเย็บเยียนให้กำลังใจ

๔. ช่วยขจัดปัญหาความขัดแย้งทางสังคม เช่น ช่วยไกล่เกลี่ย ประนีประนอม ยอม ความด้วยสันติวิธี เมื่อเกิดการทะเลาะวิวาท เกิดคดีความ

๕. ช่วยเหลือกิจการงานให้เกิดความสำเร็จ เช่น ช่วยสร้างบ้าน ช่วยทำไร่นา เก็บเกี่ยวข้าว ผลไม้

๖. ช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่การงาน เช่น ช่วยงานบุญกุศล งานอุปสมบท งานแต่งงาน เป็นต้น^{๗๔}

ส่วนการสงเคราะห์ด้วยธรรม หมายถึง แนะนำสั่งสอน ตักเตือน ชักชวนหมู่ญาติให้ปฏิบัติ ธรรม ด้วยให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา จนถึงให้บวชเรียนศึกษาพระธรรมวินัย ในพระพุทธศาสนา ถือว่า การให้การสงเคราะห์ในลักษณะเช่นนี้ เป็นการแสดงความกตัญญูต่อญาติและแสดงความ เอื้อเพื่อเอาใจใส่สุขทุกข์ของญาติ ให้ความสำคัญต่อความคิดความรู้สึกของญาติ ด้วยความเคารพนับ ถือ ในฐานะบุคคลเป็นที่รักของตน จัดเป็นญาติสังคหะ การช่วยญาติ เป็นเหตุแห่งความรักนับถือ ประการหนึ่ง

พุทธทาสภิกขุ ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับหลักการสงเคราะห์ญาติไว้ว่า การสงเคราะห์ญาติ นั้น มีความหมายกว้าง กล่าวคือ สงเคราะห์โดยทางวัตถุก็ได้ สงเคราะห์ทางฝ่ายวิญญาณก็ได้ เพราะ การสงเคราะห์ไม่จำเป็นต้องเป็นการช่วยเหลือเสมอไป สิ่งใดที่เป็นการกระทำให้ดีขึ้น เป็นการ สงเคราะห์ทั้งนั้น แม้ว่าสิ่งนั้นจะไม่เป็นที่พึงพอใจแก่ผู้ถูกสงเคราะห์ก็ตาม^{๗๕} แนวคิดเรื่องการ สงเคราะห์ในความหมายนี้สอดคล้องกับหลักการสงเคราะห์ในพระไตรปิฎกที่ว่า “บรรดาการ สงเคราะห์ด้วยอามิสและการสงเคราะห์ด้วยธรรมะทั้งสองประการนี้ การสงเคราะห์ด้วยธรรมะย่อม ประเสริฐกว่า”^{๗๖}

ความกตัญญูต่อญาติตามความหมายของพระพุทธศาสนา มี ๒ อย่าง คือ กตัญญูด้วยการ การสงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ รวบรวมประมวลจัดหาสิ่งของเครื่องใช้จำเป็นในการดำรงชีวิตนำมา ช่วยเหลือเกื้อกูลเอื้อเพื่อแก่ญาติสายโลหิตคนใกล้ชิดและความรู้ศิลปวิทยา คือเป็นที่พึ่งที่อาศัย เป็น ตัวอย่าง แบบอย่างในการดำเนินชีวิตประกอบด้วย สติปัญญา ยึดมั่นในกฎหมาย ประเพณี วัฒนธรรม ศีลธรรมอันประเสริฐ เป็นจุดมุ่งหมายเป้าหมายของชีวิต ยินดีในการอนุเคราะห์

^{๗๔} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี), มงคลในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิตติวรรณ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๑.

^{๗๕} พุทธทาสภิกขุ, บรมธรรมภาคปลาย, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕), หน้า ๓๙๒.

^{๗๖} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙๘,๑๐๐/๔๗๓,๔๗๗.

สงเคราะห์ ถ่ายทอดความรู้คู่คุณธรรมแก่ญาติชื่อว่า เป็นผู้อนุเคราะห์ สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่เลิศสิ่งที ประเสริฐ สิ่งที่มีคุณค่าของชีวิต ในบรรดาการสงเคราะห์ทั้งสองนั้น การสงเคราะห์ด้วยการให้ความรู้ ถือว่ามีคุณค่าสูงกว่าการสงเคราะห์ด้วยามิส เพราะเมื่อบุคคลมีสติปัญญาความรู้ ย่อมสามารถ แสวงหาวัตถุได้ แต่วัตถุภายนอกนั้น ถ้าหากไม่มีปัญญารักษาแล้ว ย่อมหมดสิ้นไป

๒.๒.๒ ความกตัญญูต่อสถาบันหลัก

ในประเทศไทยมีสถาบันหลัก ๓ สถาบัน คือ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบัน พระมหากษัตริย์ สถาบันชาติเป็นสถาบันหนึ่ง ซึ่งมีองค์ประกอบหลายอย่างที่เป็นเครื่องหมายของ ความเป็นชาติ แต่องค์ประกอบสำคัญที่บ่งชี้ถึงความเป็นชาติได้แก่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี และ วัฒนธรรม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย

(๑) ความกตัญญูต่อประเทศชาติ ในสถาบันแรก คือ ชาติ คำว่า ชาติ หมายถึง ประเทศ, ประชาชนที่เป็นพลเมืองของประเทศ, กลุ่มชนที่มีความรู้สึกในเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ประวัติศาสตร์ ความเป็นมา ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม อย่างเดียวกัน หรืออยู่ใน ปกครองรัฐบาลเดียวกัน, ประชาชาติก็ว่า^{๗๗} ทุกคนที่อยู่ในชาติได้อาศัยบุญคุณของแผ่นดินที่ตนได้อยู่ อาศัย จะต้องปฏิบัติงานในหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ แล้วจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความ กตัญญูต่อชาติ และถือว่าเป็นกำลังสำคัญส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า มี ความมั่นคง และเพื่อให้ประเทศชาติมีความเจริญรุ่งเรืองและมั่นคง คนในชาติจะต้องมีความพร้อม เปรียงร่วมมือร่วมใจ มีความรักใคร่กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งเป็นการแสดงออกซึ่งความ กตัญญูต่อชาติ จึงต้องปฏิบัติต่อประเทศชาติ

วีระชัย มีชอบธรรม กล่าวถึงการปฏิบัติต่อประเทศชาติว่า

๑. ต้องจงรักภักดีและรักษาไว้ซึ่งสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็น สถาบันสูงสุดของชาติ เป็นที่เคารพสักการะบูชาของประชาชนชาวไทยทุกคน นอกจากนี้สถาบัน ดังกล่าว ยังเป็นเอกลักษณ์สำคัญของชาติไทยด้วย ดังนั้น ตราบไต่ที่สถาบันทั้ง ๓ ยังคงอยู่ คนไทย และความเป็นไทยก็จะดำรงอยู่ได้ เพราะประเทศชาติเป็นที่อยู่อาศัยของคนในชาติ ศาสนาช่วยให้ สังคมมีความสุข ประชาชนมีศีลธรรม ไม่เบียดเบียน ไม่สร้างความเดือดร้อนแก่กัน สำหรับ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจของประชาชนชาวไทยทั้งประเทศ ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ สำคัญของคนไทยทุกคนที่จะต้องจงรักภักดีและปกป้องรักษาชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ซึ่งถือ ว่าเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นไทยให้ดำรงอยู่ตลอดไป

^{๗๗}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๒๖๖.

๒. ต้องรักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย ประเทศไทยปกครองโดยระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ ประชาชนทุกคนจึงมีหน้าที่รักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย และรัฐธรรมนูญของชาติก็ได้กำหนดไว้ว่า เป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนที่จะต้องดำรงรักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย

๓. ปกป้องและรักษาผลประโยชน์ของชาติ ประเทศชาติเป็นของประชาชนชาวไทยทุกคน ดังนั้น ในฐานะที่เป็นประชาชนส่วนหนึ่งของประเทศ จึงต้องมีหน้าที่ปกป้องและรักษาซึ่งความเป็นเอกราชความมั่นคง และผลประโยชน์ของชาติ

๔. ส่งเสริมและรักษาเกียรติของชาติ ภาคภูมิใจในความเป็นไทยและนิยมไทย และช่วยกันรักษาความเป็นไทยไว้ ดังเช่นพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า “ขอให้ทุกคนระลึกถึงว่า ทุกคนมีหน้าที่ทั้งนั้นที่จะรักษาความเป็นไทยนี้ไว้ทั้งใจ ทั้งในหมู่คณะ ทั้งชาติ”

๕. สร้างเสริมความสามัคคีของคนในชาติ มีความเมตตากรุณาต่อกัน ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีและความมั่นคงของชาติ

๖. เสียสละประโยชน์สุขส่วนตัว และแม่แต่ชีวิตเพื่อประเทศชาติ

๗. ปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองดี โดยการรับราชการทหารประกอบอาชีพสุจริต และเสียสละภาษีอากรเพื่อพัฒนาประเทศ

๘. ยกย่องให้เกียรติผู้ที่ทำหน้าที่ป้องกันและเสียสละเพื่อประเทศชาติ^{๗๘}

(๒) ความกตัญญูต่อพระศาสนา พุทธศาสนิกชนควรระลึกถึงพระพุทธเจ้า ผู้ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้ปฏิบัติตามคำสั่งสอน และทรงประดิษฐานพระศาสนาไว้ ให้ผู้นับถือได้รู้และปฏิบัติตามสืบมาจนบัดนี้ การที่พระพุทธศาสนาจะทรงอยู่หรือดำรงอยู่ได้ หรือจะเจริญก้าวหน้าหรือสูงส่งขึ้นกว่าเดิมนั้น จะต้องอาศัยพุทธบริษัทเป็นกำลังสำคัญในการช่วยกันทำนุบำรุงรักษาและเผยแผ่ให้สืบเนื่องยาวนานต่อไป การปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วยความเคารพ ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะแม้แต่พระองค์ซึ่งเป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก ก็ทรงให้ความสำคัญต่อพระธรรม เคารพพระธรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ ว่า “อานนท์ พระธรรมและพระวินัยอันใด ที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ พระธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของ

^{๗๘} วีระชัย มีชอบธรรม, **สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๖**, (กรุงเทพมหานคร : หจก. อักษรบัณฑิต, ๒๕๒๗), หน้า ๒๐-๒๑.

พวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา”^{๗๙} พระพุทธดำรัสนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญเคารพพระธรรมเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งพระธรรมก็คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลักความจริงและหลักความประพฤติ^{๘๐} ให้ถือเป็นเหมือนตัวแทนพระพุทธเจ้านั่นเอง และให้พุทธบริษัททั้งหมดอยู่กันตามหลักการของพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎก ถือเอาพระไตรปิฎกเป็นที่พึ่งพิง และอ้างอิงเป็นมาตรฐานสุดท้ายในการตัดสินความ^{๘๑} โดยการตั้งใจศึกษาศาสนาให้ซาบซึ้งว่า ส่วนนี้ข้อห้าม ส่วนนี้ขออนุญาต ส่วนนี้ควรเว้น ส่วนนี้ควรปฏิบัติ และประพฤติปฏิบัติตามโอวาทในศาสนา นี้ชื่อว่าคนกตัญญูต่อพระศาสนา^{๘๒} ดังนั้น พุทธบริษัทจะต้องตอบแทนพระคุณของพระองค์ด้วยอามิสบูชา มีดอกไม้ ของหอม อารมณ์ รูป เทียน ปัจจัย ๔ คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย ผ้า ยารักษาโรค และตอบแทนด้วยปฏิบัติบูชา คือ บูชาด้วยการปฏิบัติ ได้แก่การบำเพ็ญ ศีล สมาธิ ปัญญา

(๓) ความกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์ ในสังคมไทยสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นสถาบันที่สูงยิ่งในความรู้สึกของคนไทย อาจจะเป็นเพราะว่ากษัตริย์ไทยนั้นทรงเป็นผู้นำในทุกทาง ในอดีตก็เป็นแม่ทัพออกหน้าทหารในการรบกับศัตรู ทำหน้าที่เป็นทั้งพ่อ และผู้ปกครองลูก คือ ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ คนไทยจึงรักและเทิดทูนกษัตริย์ฝังแน่นลงไปในสายเลือด รักและเคารพกษัตริย์เพราะถือว่า พระองค์ได้ประกอบคุณความดี สิ่งใดเป็นของกษัตริย์คนไทยก็เคารพบูชา เพราะถือว่าเป็นของสูง ความรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณนี้ได้สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน พระมหากษัตริย์ของไทยทุกพระองค์ทรงเป็นแบบอย่างในคุณงามความดีทุกด้านแก่อาณาประชาราษฎร์ ทรงเป็นศูนย์รวมแห่งความรัก ความหวังของคนไทยทั้งชาติ ได้ทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติไทยอย่างใหญ่หลวง ยากที่จะหาสิ่งใดมาเปรียบเทียบได้ ไม่ว่าในสมัยใด ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ เอกราชของชาติ ความเจริญของประเทศ ความร่มเย็นเป็นสุข และความภูมิใจในความเป็นไทยเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์ไทยได้มีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างสมไว้ให้เป็นมรดกแก่ลูกหลานไทย^{๘๓}

เมื่อพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีพระคุณต่อประชาราษฎร์ ประชาชนต้องตอบแทนพระคุณของพระองค์ โดยปฏิบัติตามพระบรมราโชวาท และปฏิบัติตามกฎหมาย ตั้งตนอยู่ในศีลธรรม

^{๗๙} โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปณฺตโต โส โว มมจเจเนน สตถา (ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๑๔๒/๑๓๙., ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔)

^{๘๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๘๓.

^{๘๑} พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต), “พระธรรมวินัย กฎหมาย ทัฎฐิ และผลประโยชน์ กรณีความเห็นขัดแย้งกันในเรื่อง พ.ร.บ. สงฆ์ ฉบับใหม่”, ใน **สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๔๗**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔๙.

^{๘๒} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), **มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์**, หน้า ๔๕๓.

^{๘๓} วีระชัย มีชอบธรรม, **สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๖**, หน้า ๖๘.

วัฒนธรรมอันดีงาม ประพฤติตนให้เป็นพลเมืองดี มีความจงรักภักดี ซื่อสัตย์สุจริต หมั่นประกอบกิจอันเป็นหน้าที่ของตน เพื่อให้ตนมีหลักฐานและช่วยประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองมั่นคง สามารถดำรงอิสรภาพไว้ได้ตลอดไป เมื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ก็เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมด้วย เว้นการฉ้อราษฎร์บังหลวง ประกอบสัมมาอาชีพในการดำเนินชีวิต ซึ่งถือว่าเป็นการสร้างแต่สิ่งที่เป็นสิริมงคลแก่ตน ครอบครัว ประเทศชาติ และพระศาสนา เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูในพระมหากษัตริย์

๒.๒.๓ ความกตัญญูต่อสัตว์

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเรื่องกรรม คือ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความตั้งใจ พระพุทธศาสนาถือว่าการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือเจตจำนงนี้จัดเป็นกรรมและเมื่อกรรมก่อตัวขึ้น ไม่ว่าจะดีหรือชั่ว กรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม บุคคลผู้ทำกรรมจะต้องได้รับผลของกรรมเสมอ^{๘๔} ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายที่เกิดมาร่วมชะตากรรมเดียวกัน ย่อมมองเห็นคุณค่าและความสำคัญในชีวิตของตนเอง ไม่ว่าจะมนุษย์หรือสัตว์ดิรัจฉาน ล้วนมีสิทธิดำรงชีวิตอยู่เท่าเทียมกัน

ดังนั้น มนุษย์ต้องมองเห็นคุณค่าของชีวิตทั้งหลายที่เกิดมาร่วมชะตาเดียวกันกับตน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “สัตว์ทั้งหลายรักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด เราก็รักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น เราอยากมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตาย สัตว์เหล่าอื่นก็อยากมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตายเหมือนกัน”^{๘๕} สัตว์เกือบทุกชนิดล้วนแต่มีบุญคุณต่อมนุษย์ทั้งนั้น เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ที่ใช้เป็นพาหนะเทียมลากเข็นคนหรือวัตถุสิ่งของให้คนได้ประโยชน์จากการใช้ทำงานของสัตว์ หรือช่วยไถนา สัตว์บางชนิดให้น้ำมันแก้มนุษย์ เมื่อมันตายลงไป มนุษย์ก็เอาเนื้อมันมากินเป็นอาหาร และเกือบทุกส่วนในร่างกายของสัตว์มาผลิตเป็นอุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น เอาหนังมันมาทำรองเท้า เข็มขัด กระเป๋าใส่สตางค์ กระเป๋าเดินทาง ซึ่งนับว่าเป็นสัตว์ที่มีคุณประโยชน์ต่อมนุษย์มากมายทีเดียว แม้แต่มูลสัตว์บางชนิด ก็ใช้ทำปุ๋ยได้เป็นอย่างดี มนุษย์ควรมีความเมตตากรุณาแม้ต่อสรรพสัตว์ หลักเมตตาพรหมวิหารเป็นหลักธรรมพื้นฐานแก่การปรับสภาพจิตให้เกิดความรักความเอื้ออาทรต่อสรรพสัตว์ ดังคำแผ่เมตตาว่า

ควรเจริญเมตตาไปในสรรพสัตว์อย่างนี้ว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงมีความสุข มีความเกษม มีตนเป็นสุขเถิด คือเหล่าสัตว์ที่ยังเป็นผู้หวาดสะดุ้งหรือเป็นผู้มั่นคง ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด เหล่าสัตว์ที่มีขนาดกายยาว ขนาดกายใหญ่ ขนาดกายปานกลาง ขนาดกายเตี้ย ขนาดกายผอม หรือขนาดกายอ้วน ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด

^{๘๔} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐.

^{๘๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๒.

เหล่าสัตว์ที่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่ไม่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่อยู่ใกล้และอยู่ไกลก็ดี ภูตหรือสัมภเวสีก็ดี ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด ไม่ควรข่มเหง ไม่ควรดูหมิ่นกันและกันในทุกโอกาส ไม่ควรปรารภรณาทุกข์แก่กันและกัน เพราะความโกรธและเพราะความแค้น

ควรแผ่เมตตาจิตอย่างไม่มีประมาณไปยังสรรพสัตว์ ดุจมารดาเฝ้าถนอมบุตรคนเดียวด้วยชีวิต ฉะนั้น อนึ่ง ควรแผ่เมตตาจิตชนิดไม่มีประมาณ กว้างขวาง ไม่มีเวร ไม่มีศัตรูไปยังสัตว์โลกทั่วทั้งหมด ทั้งชั้นบน ชั้นล่าง และชั้นกลาง^{๘๖}

การที่มนุษย์ได้ใช้งานสัตว์แล้ว จะต้องตระหนักให้มาก ก็คือ ไม่ควรมองว่าสัตว์เหล่านั้นเป็นแค่สำหรับใช้ประโยชน์อย่างเดียว แต่ควรมองในฐานะเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีคุณประโยชน์ ที่อาศัยอยู่ร่วมโลกเดียวกัน ไม่มีการผจญสัตว์ อย่างเช่น การเล่นกีฬาปล่อยให้สุนัขกัดกันจนตาย หรือการชนไก่จนตาย และยังมีตัวอย่างอีกมากมายที่น่าเป็นห่วงในสถานการณ์สังคมไทยปัจจุบัน และในอนาคต

๒.๒.๔ ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ธรรมชาติ หมายถึง สิ่งเกิดขึ้นและเป็นอยู่ตามธรรมดาของสิ่งนั้น ๆ^{๘๗} ส่วนคำว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมที่แวดล้อมมนุษย์^{๘๘} ได้แก่ ของที่เกิดเองตามวิสัยของโลก เช่น คน สัตว์ ต้นไม้^{๘๙} มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ไม่ใช่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ มนุษย์จึงต้องทำตัวให้เป็นส่วนหนึ่งของโลกธรรมชาติ เมื่อใดที่มนุษย์ทำตัวให้แปลกแยกไปจากธรรมชาติจะทำให้สิ่งมีชีวิตไม่สามารถจะดำรงชีวิตต่อไปได้ ดังนั้น ธรรมชาติจึงมีความสำคัญต่อชีวิตทุกชีวิตในโลกนี้

ธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ มีความสำคัญต่อพระพุทธ-ศาสนาอย่างยิ่ง เหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการประสูติ การค้นพบพระสัจธรรมของพระพุทธเจ้าใต้ต้นโพธิ์ ซึ่งนับเป็นการค้นพบหัวใจหรือแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาที่พระสงฆ์ได้ปฏิบัติตามอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน^{๙๐} พระสงฆ์มีการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับทุกสรรพสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยปัจจัยในการดำเนินชีวิตเพื่อปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและปฏิบัติศาสนกิจตามหน้าที่ของพระสงฆ์ในแต่ละวัน

^{๘๖} พ.ช. (ไทย) ๒๕/๑๔๕-๑๕๐/๕๓๓-๕๓๔.

^{๘๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๔๒๐.

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒๑.

^{๘๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๗.

^{๙๐} วรพจน์ ทองใบ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ : ศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณี พระพงษ์ศักดิ์ เตชะธัมโม วัดผาตลาด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ กกับการปลูกป่าสมุนไพรรักษาของพระสมณีก นาโถ วัดปลักไม้ลาย อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม”, ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗), หน้า ๙๐.

ต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยได้อาศัยประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในรูปของปัจจัยสี่ ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ภายใต้กฎระเบียบข้อบังคับของพระสงฆ์ที่เรียกว่า พระวินัยบัญญัติ^{๙๑} พระพุทธเจ้าตรัสว่า การปลูกป่าและการรักษาต้นน้ำลำธาร เป็นบุญเป็นกุศลอย่างยิ่ง ดังพระพุทธพจน์ว่า

ชนเหล่าใด ปลูกสวนอันน่ารื่นรมย์^{๙๒} ปลูกป่า สร้างสะพาน ขุดสระน้ำ บ่อน้ำ ให้ที่พักอาศัย บุญย่อมเจริญแก่ชนเหล่านั้น ทั้งกลางวันและกลางคืน ตลอดกาลทุกเมื่อ ชนเหล่านั้น ดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์อย่างแน่นอน^{๙๓}

มนุษย์กับธรรมชาติเป็นสิ่งที่ต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันดำรงอยู่ ธรรมชาติได้ให้หลายสิ่งหลายอย่างตามที่มนุษย์ปรารถนา แต่หาได้เพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์ไม่ ภายใต้ทรัพยากรธรรมชาติอันมีอยู่อย่างจำกัดนี้ แต่ความต้องการของมนุษย์หาได้มีขอบเขตจำกัดไม่ เมื่อเป็นเช่นนี้มนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นบนโลกนี้จะมีชีวิตอยู่รอดได้ในท่ามกลางทรัพยากรธรรมชาติอันจำกัดนี้ได้อย่างไร จากการศึกษา พบว่าในทางพระพุทธศาสนาได้เสนอแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยการปลูกฝังจิตสำนึกคนให้กตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมทั้งหมด ดังมีเรื่องเล่าไว้ในมหาวาณิชชาตกว่า พวกพ่อค้าหลงทางในป่า ไม่มีอาหารและน้ำเหลือเลย แต่เมื่อได้เห็นต้นไทรใหญ่ซึ่งมีกิ่งไม้ชุ่มฉ่ำ จึงหักกิ่งไม้ แล้วน้ำก็ไหลพุ่งออกมา เมื่อตัดกิ่งไม้ ก็ได้อาหาร พวกเขามีความโลภตัดโค่นต้นไม้ถอนรากขึ้น เพื่อจะได้สิ่งของมากกว่าเดิม พระโพธิสัตว์ตกเตือนเหล่าพ่อค้าว่า “บุคคลนั้นก็ตาม นอนก็ตามที่ร่มเงาของต้นไม้ได้ แม้แต่ใบของต้นไม้นั้นก็สมควรทำลาย เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม”^{๙๔}

ดังนั้น เมื่อมนุษย์รู้ว่าธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมีคุณค่าและมีประโยชน์หรือมีอุปการคุณต่อมนุษย์อย่างมากมายมหาศาล และยังทำหน้าที่เป็นระบบคุ้มกันภัยให้กับมนุษย์แล้ว มนุษย์เองก็ต้องคุ้มกันภัยให้กับธรรมชาติด้วย มนุษย์กับธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่ต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันดำรงอยู่ โดยธรรมชาติได้ให้อะไรหลาย ๆ อย่างตามที่มนุษย์ต้องการ ดังนั้น มนุษย์จะมีชีวิตอยู่รอดได้ด้วยดีจะต้องปฏิบัติต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วยความกตัญญูทุกเวทีในอุปการคุณของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม โดยการมีทัศนคติและท่าทีที่ถูกต้องต่อธรรมชาติ^{๙๕}

^{๙๑} พระมหาอุทัย มุลแก้ว, “การจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพระธรรมวินัยปิฎก”, **ปริญาญาศิลป-ศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

^{๙๒} สวนอันน่ารื่นรมย์ หมายถึง สวนไม้ดอกไม้ผลอันน่ารื่นรมย์ (ส.ส.อ. ๑/๔๗/๘๖)

^{๙๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

^{๙๔} จุ.ชา. (ไทย) ๒๕/๑๙๖/๔๕๔.

^{๙๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **คนไทยกับสัตว์ป่า**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒) หน้า ๑๑๙-๑๒๑.

พระมหาเจิม สุวโจ ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ป่า มีทัศนะดังนี้

๑. ส่งเสริมให้มนุษย์พัฒนาจิตวิญญาณมนุษย์ของตนให้สูงขึ้น และสอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ จะได้ไม่ไปทำลายธรรมชาติ

๒. มองธรรมชาติว่า จะดำรงชีวิตอยู่รอดได้จะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การพึ่งพาดังกล่าวก็ทำให้เป็นการพึ่งพาแบบเอารอดเอาเปรียบกันหรือเป็นศัตรูกันแต่อย่างใดไม่ หากแต่เป็นการพึ่งพาแบบเป็นมิตรต่อกันและกัน เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ คน พืช สัตว์ จิตวิญญาณ

๓. ธรรมชาติและสรรพชีวิตทั้งมวลล้วนต้องการการมีชีวิตอยู่ และมีสิทธิที่จะดำรงชีวิตอยู่คู่กับสรรพชีวิตอื่น ๆ ซึ่งการก้าวล่วง ละเมิด เบียดเบียน หรือ ทำลายชีวิตอื่น ถือเป็นการละเมิดกฎธรรมชาติขั้นพื้นฐาน หรือทำลายศีลธรรมขั้นพื้นฐานของทุกสังคม

๔. ความสุขจากการบริโภค มนุษย์เป็นสัตว์ชนิดเดียวที่ใช้พลังแห่งความต้องการที่สูงมาก เพื่อแสวงหาคำตอบชนิดเดียวคือความสุข โดยส่วนใหญ่ ความสุขที่ได้มามักจะแลกด้วยความสุขเสียและสูญพันธ์ของทรัพยากรและสรรพชีวิตอื่นบนโลก ซึ่งหากมนุษย์ยังดำรงชีวิตภายใต้อิทธิพลความต้องการความสุข และการเผาผลาญทรัพยากรธรรมชาติอีกต่อไป ความสุขของมนุษย์อาจจะหมดสิ้นไปในเวลาอันใกล้ เพราะภายใต้ความต้องการที่ไม่มีสิ้นสุดของมนุษย์นั้น ธรรมชาติบนผืนโลกนี้กลับมีจำนวนจำกัด

๕. มองธรรมชาติในฐานะเป็นสิ่งต้องปกป้องมิให้ถูกละเมิด มิให้ถูกเบียดเบียนทำร้าย และไม่สนับสนุนให้มีการละเมิดถูกเบียดเบียนทำร้ายแล้ว ยังให้สิทธิ์คุ้มครองป้องกันชีวิตสรรพสิ่งในรูปแบบต่าง ๆ อีกด้วย เช่น การห้ามฆ่าสัตว์ การยกเลิกบูชายัญ การกำหนดเขตอุทยาน การสนับสนุนด้านปัจจัย ๔ ให้สรรพชีวิตได้พึ่งพาอาศัย

๖. การบริโภคทรัพยากรอย่างมีคุณค่า มนุษย์อาศัยปัจจัยอื่นดำรงชีพและต้องบริโภคสิ่งต่าง ๆ อีกมาก หากไม่เรียนรู้วิธีบริโภคให้พอประมาณ พออยู่ได้แล้ว มนุษย์อาจจะไม่มีอะไรเหลือให้บริโภคได้ยืนยาวอีกต่อไป ดังนั้น การนำมาใช้ใหม่ ใช้อย่างรู้จุดประสงค์ ใช้อย่างคุ้มค่า ให้เหมาะสมกับสภาพของสิ่งนั้น ๆ เช่น กรณีพระอานนท์ตอบพระเจ้าอุเทน จะทำให้มนุษย์อยู่รอดไปอีกต่อไป

๗. มองธรรมชาติ นอกจากการห้ามมิให้ละเมิดชีวิตสรรพสิ่งอื่นใดแล้ว ยังจะต้องรักเมตตาชีวิตอื่นด้วย

๘. เน้นพฤติกรรมในการไม่เปลี่ยนแปลงธรรมชาติให้เสียหาย มนุษย์ไม่ควรให้มีการขุดดิน ไถหว่าน โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร ควรปล่อยให้ป่าคงสภาพเป็นป่าตามธรรมชาติเดิมของมัน ตามนิยามป่าในพระพุทธศาสนาที่ว่า ป่า คือ อาณาบริเวณที่ปราศจากการไถหว่าน หรือการเพาะปลูกใด ๆ

๙. มนุษย์ต้องเรียนรู้การบริหารความต้องการ และความสุขของตนให้ดี เพื่อมิให้มีการทำลายโลก ทำลายบ้านหลังแรกของมนุษยชาติ หรือขาดความสมดุลของสรรพสิ่งอีกต่อไป

๑๐. มนุษย์ต้องรู้จักประมาณในการใช้สอย และลดการใช้ให้น้อยลง
๑๑. วิธีการอนุรักษ์อีกแบบหนึ่ง คือ การนำกลับมาใช้ใหม่หรือแปลงสภาพเป็นอย่างอื่น เพื่อให้ใช้ได้อีกในรูปแบบหนึ่ง ซึ่งอาจจะต่างไปจากธรรมชาติเดิมก็ได้
๑๒. การไม่ทำลาย ไม่เบียดเบียนชีวิตทุกชีวิต แม้แต่จุลชีพ พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติวินัย ทรงสอนพระสงฆ์ให้รู้จักเคารพต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เช่น ห้ามตัดต้นไม้และทำลายพืชพันธุ์ทุกชนิด ห้ามขุดดิน เป็นต้น
๑๓. การไม่ทิ้งของเสียสิ่งปฏิกูลลงในน้ำ และธรรมชาติอื่น ๆ พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติวินัย ห้ามถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนแม่น้ำ ลำธาร เป็นต้น
๑๔. การควบคุมความต้องการของมนุษย์ เพราะธรรมชาติไม่มีเพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์
๑๕. การปลูกจิตสำนึกมนุษย์ให้รู้เข้าใจและการตระหนักในคุณของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม^{๙๖}

ดังนั้น เมื่อมนุษย์มีทัศนคติและการปฏิบัติด้วยท่าทีที่ถูกต้องต่อธรรมชาติดังที่กล่าวมา ถือได้ว่า บุคคลนั้นเชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ตนได้อาศัย เป็นการรักษาและอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย และเมื่อมนุษย์มีธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่ดี ซึ่งจะนำพาเราไปสู่ความเจริญงอกงาม จึงควรที่มนุษย์ทุกคนต้องรู้จักตระหนักในคุณของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างดี

๒.๓ วิธีปลูกฝังความกตัญญู

แม้ในคัมภีร์พระบาลี และคัมภีร์อรรถกถาจะไม่ได้แสดงวิธีปลูกฝังความกตัญญูไว้โดยตรง เป็นระบบ และชัดเจน แต่เมื่อศึกษาและวิเคราะห์ในรายละเอียดแล้ว ก็พอที่จะสามารถประมวลนำมาสรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ดังนี้

๒.๓.๑ วิธีปลูกฝังโดยเน้นการปฏิบัติที่ดงามต่อกันตามบทบาทหน้าที่

หากสำรวจโครงสร้างทางหน้าที่ของบุคคลจากคัมภีร์บาลีทั้งในส่วนที่เป็นพระวินัย และพระสูตร รวมทั้งคัมภีร์อรรถกถาโดยแยกคายแล้วจะพบว่า ข้อบัญญัติทางพระวินัย และข้อธรรมหลายอย่างที่ส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ให้ถูกต้องดงามต่อกันตามฐานะแห่งความสัมพันธ์นั้น มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการช่วยส่งเสริม และปลูกฝังความกตัญญูให้เกิดขึ้นในจิตใจ

^{๙๖} พระมหาเจิม สุวโจ, “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมโม”, **ปริญญาพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๙-๑๒๑.

พิจารณาในประเด็นข้อบัญญัติทางพระวินัย โดยเฉพาะเรื่องของการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่เป็นคณะของภิกษุสงฆ์ หลักสำคัญอย่างหนึ่งที่ทรงบัญญัติไว้ก็คือการอยู่ร่วมกันด้วยความรัก ความปรารถนาดี เอื้อเพื่อ เอื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างพระเถระ มัชฌิมะ และพระนวกะ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติบทบาทหน้าที่ ซึ่งเรียกว่า “วัตร” สำหรับประพฤติปฏิบัติต่อกัน ยกตัวอย่างเช่น อุปัชฌาย-วัตร สัทธินาสิกวัตร ฯลฯ อุปัชฌาย์ทำหน้าที่เหมือนเป็นบิดาของสัทธินาสิก ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

เราอนุญาตอุปัชฌาย์ อุปัชฌาย์จักเข้าไปตั้งจิตสนทนสนมในสัทธินาสิกฉันทบุตร สัทธินาสิกจักเข้าไปตั้งจิตสนทนสนมในอุปัชฌาย์ฉันทบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้ อุปัชฌาย์และสัทธินาสิกจักมีความเคารพ ยำเกรง ประพฤติกลมเกลียวกัน^{๙๗}

อุปัชฌาย์ย่อมสงเคราะห์สัทธินาสิกด้วยอุเทศ ปริปัจฉา โอวาท และอนุศาสน์ รวมทั้งความจำเป็นพื้นฐานอื่น ๆ เช่น บิณฑบาต เสนาสนะ บริขาร ดูแลยามเจ็บไข้ สัทธินาสิกเมื่อได้รับอุปการะจากอุปัชฌาย์เช่นนี้แล้ว ย่อมสำนึกรู้ในอุปการะ และทำตอบแทนด้วยการอุปัฏฐากบำรุงตามสมควรแก่หน้าที่ของตนเอง^{๙๘}

พิจารณาในแง่ของธรรม มีหลักธรรมหลายชุดที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ และสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ ซึ่งเมื่อฝ่ายหนึ่งปฏิบัติหน้าที่ในลักษณะที่เป็นอุปการะอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว อีกฝ่ายหนึ่งต้องสำนึกรู้ และตอบแทนอุปการะนั้นตามสมควรแก่กรณี เช่น หลักทศ ๖^{๙๙} ซึ่งจับคู่ความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมเป็น ๖ ชุด คือ บิดามารดากับบุตรธิดา ครูอาจารย์กับศิษย์ สามีกับภรรยา มิตรสหายกับมิตรสหาย นายกับทาสกรรมกร สมณพราหมณ์กับกุลบุตร

๒.๓.๒ วิธีปลูกฝังโดยแสดงตัวอย่างที่ดีงามให้บุคคลได้ถือเป็นแบบอย่าง

การปลูกฝังความกตัญญูโดยการแสดงตัวอย่างที่ดีงามด้านความกตัญญู นับเป็นวิธีการหนึ่งที่พบเห็นบ่อยในคัมภีร์ แม้ในระดับบาลี แต่คัมภีร์อรรถกถานั้นมีให้เห็นเป็นจำนวนมาก ยกตัวอย่างเรื่องชาดกต่าง ๆ ซึ่งมุ่งแสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในอดีตที่เป็นแบบอย่างด้านความกตัญญู ดังข้อสังเกตที่ท่านผู้รู้ได้กล่าวไว้ว่า “เรื่องชาดกนี้ก็ถือว่าเป็นวรรณคดีในทางพระพุทธศาสนา เป็นนิทานสอนใจ เป็นนิทานชนิดสั้น ชนิดปานกลาง ชนิดยาว มีมากมาย ถึง ๕๐๐ เรื่อง นิทาน ๕๐๐ เรื่องนี้ มีคุณธรรมคือ ความกตัญญูทเวที แผงอยู่ในเกือบทุกเรื่องกว่าได้”^{๑๐๐}

^{๙๗} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๖๕/๘๑.

^{๙๘} คู่มือบทบาทหน้าที่ของสัทธินาสิกที่ต้องต่ออุปัชฌาย์โดยพิสดารใน วิ.มหา. (ไทย) ๔/๖๖/๘๒-๘๘.

^{๙๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๔/๒๐๐, ๒๖๖-๒๗๒/๒๑๒-๒๑๖.

^{๑๐๐} พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), กตัญญูทเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๖.

เพื่อสนับสนุนข้อสังเกตดังกล่าว ผู้วิจัยได้สำรวจคัมภีร์อรรถกถาทั้งชาดก และอรรถกถาอื่น ๆ พบตัวอย่างที่สนใจเรื่องความกตัญญู ไม่เฉพาะในแง่ของบุคคลเท่านั้น แม้สัตว์เดรัจฉานท่านก็นำมาแสดงไว้เป็นนิทานสอนใจ ให้คนได้ยึดถือเป็นแบบอย่าง เช่น กรณีสุวรรณสามชาดก^{๑๐๑} ซึ่งเล่าถึงอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นสุวรรณสาม ได้ปรนนิบัติบิดามารดาซึ่งตาบอดจนเกียรติศัพท์เลื่องลือขจรขจายทั้งในหมู่มนุษย์และเทวดา ตัวอย่างของสุวรรณสามชาดกสะท้อนให้เห็นว่า คนที่มีความกตัญญูกตเวทิตานั้น “ตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้” สุวรรณสาม แม้ตกอยู่ในอันตรายถึงชีวิต แต่อำนาจของความกตัญญูทำให้กลับฟื้น รอดชีวิตขึ้นมาได้

ในอรรถกถานันทิยชาดก^{๑๐๒} พระโพธิสัตว์กำเนิดเป็นวานร แม้มีบริวารถึง ๘๔,๐๐๐ ก็ละบริวารทั้งหมดให้น้องวานรผู้เป็นน้องดูแล ส่วนตนเองละบริวารมาปรนนิบัติมารดาตาบอด ครั้งหนึ่งมีนายพรานมาล่าสัตว์ เห็นพระโพธิสัตว์และมารดาก็ยิงด้วยลูกศร พระโพธิสัตว์ได้สละชีวิตตน โดยขอร้องให้นายพรานนั้นยิงตนเองเพียงผู้เดียว อย่างไรก็ตามมารดาเลย เพราะมารดาทุพพลภาพ แต่นายพรานใจหายบ้ำ ไม่ยอมฟังจึงโก่งธนูยิง วานรผู้เป็นน้องเห็นดังนั้นจึงออกมาจากที่ซ่อน ขอร้องอย่ายิงมารดาตนเอง เพราะท่านชราภาพแล้ว ขอให้ยิงตนเองแทน แต่นายพรานก็ไม่ฟัง ได้ยิงวานรผู้เป็นน้อง และมารดาของวานรนั้นตาย จากนั้นก็หากลับบ้าน ครั้งนั้นท่านเล่าว่า เกิดฟ้าผ่าที่บ้านนายพรานนั้น ทำให้เกิดไฟไหม้ตายคากองเพลิงทั้งนายพราน ภรรยา และบุตร

ในอรรถกถามาตุโปสกชาดก^{๑๐๓} มีการบรรยายถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยาช่างเผือก มีรูปงาม น่าชม เป็นที่ปรารถนา มีบริวาร ๘๐,๐๐๐ เชือก ส่วนมารดาของพระโพธิสัตว์นั้นตาบอด พระยาช่างนั้นละโหลงช่างผู้เป็นบริวารทั้งหมด พามารดาหลีกเร้นอยู่เพียงลำพัง บำรุงปรนนิบัติมารดา เมื่อถูกนายพรานจับไปถวายพระราชา ก็ไม่ยอมบริโภคอาหารจนซูบผอม พระราชาได้เสด็จมาสอบถาม ได้ความว่า ที่ไม่ยอมบริโภคอาหารเพราะว่าห่วงมารดาตาบอด ไม่มีใครเลี้ยงดู พระราชาได้ทราบว่าเป็นพระยาช่างโพธิสัตว์นั้นเลี้ยงดูมารดาของตน จึงรับสั่งให้ปล่อยตัวกลับไปหามารดา

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย^{๑๐๔} ได้พรรณนาถึงความกตัญญูกตเวทิตะของพระสารีบุตรเมื่อครั้งถือกำเนิดเป็นช่าง วันหนึ่งพลั้งถูกต่อแหลมตำเท้าได้รับความทุกข์เวทนาอย่างหนัก ครั้งนั้นเห็นช่างไม้เข้าป่า จึงได้เดินตามไป และได้อาศัยช่างไม้ผู้นั้นถอนเสี้ยนตอนที่ตำเท้าที่นั่น ช่างระลึกถึงอุปการคุณจึงมอบลูกช่างให้แก่ช่างเพื่อคอยรับใช้ในงานต่าง ๆ

^{๑๐๑} พุ.ชา.อ. ๔/๒/๑๖๘-๒๑๓.

^{๑๐๒} พุ.ทก.อ. (บาลี) ๓/๓/๓๘๙-๓๙๔.

^{๑๐๓} พุ.ชา.อ. (บาลี) ๓/๖/๔-๑๑.

^{๑๐๔} อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑/๔๙๕-๔๙๘.

๒.๓.๓ วิธีปลุกฝังโดยการยกย่องบุคคลที่มีความกตัญญูให้ปรากฏ ขณะเดียวกันก็ตำหนิคนที่ขาดความกตัญญู

วิธีการดังกล่าวนี้ พบเห็นบ่อยครั้ง ทั้งในบาลีพระอรรถกถา โดยเฉพาะพระเถระที่เป็นแบบอย่างทางด้านความกตัญญูที่พระพุทธเจ้ายกย่อง และสรรเสริญต่อหน้าเหล่าภิกษุสงฆ์ได้แก่พระสารีบุตร^{๑๐๕} ส่วนพระเถระที่เป็นแบบอย่างด้านอกตัญญูไม่รู้คุณคน ซึ่งพระพุทธเจ้าตำหนิ ไม่ให้ถือเป็นแบบอย่างได้แก่ พระเทวทัต^{๑๐๖} ข้อความที่ปรากฏในพระบาลีต่อไปนี้ ได้แสดงการตำหนิคนอกตัญญูไม่รู้คุณว่าไม่น่าคบค้าสมาคมด้วย ว่า “ผู้ไม่รู้อุปการคุณที่คนอื่นทำแล้ว ผู้ไม่เคยทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ใคร ผู้ไม่ตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้แล้ว นำตำหนิ ความกตัญญูไม่มีในผู้ใด การคบหาผู้นั้นก็ไร้ประโยชน์”^{๑๐๗}

พระอานนทก็นับเป็นพระเถระรูปหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องให้ปรากฏในหมู่สงฆ์ว่าเป็นผู้มีความกตัญญูทเวที ควรแก่การเป็นแบบอย่าง ครั้งหนึ่งท่านทำเรื่อง “คาดไม่ถึง” คือถวายผ้า ๕๐๐ ผืนแก่ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง ซึ่งมีอุปการะแก่ท่านในฐานะเป็นผู้ดูแล อุปัฏฐากท่าน ทำให้ท่านได้รับการตำหนิจากสงฆ์ว่า “เห็นแก่หน้า” พระพุทธเจ้าจึงทรงชี้แจงแทน พร้อมทั้งสรรเสริญพระอานนทว่า ที่ทำเช่นนั้น ไม่ใช่ทำไปเพราะเหตุแก่หน้า แต่เป็นเพราะท่านมีความกตัญญูต่อพระหนุ่มรูปนั้น^{๑๐๘}

จุดมุ่งหมายของการสรรเสริญ และยกย่องคนที่มีความกตัญญู ก็เพื่อจะได้เป็นแบบอย่าง ขณะเดียวกันการตำหนิคนที่อกตัญญู ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า คนอกตัญญุนั้นเป็นบุคคลน่ารังเกียจ ไม่ควรคบค้าสมาคมด้วย ซึ่งบางครั้งท่านกล่าวถึงคนกตัญญูว่า เปรียบเหมือนลูกจับโยนลงสู่รอก^{๑๐๙}

๒.๓.๔ วิธีการปลุกฝังโดยการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความกตัญญู

มีข้อความหลายอย่างในพระบาลี ที่ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความกตัญญู เช่น การบอกว่า ความกตัญญุนั้นเป็นภูมิของสัตบุรุษ^{๑๑๐} ความกตัญญูเป็นมงคลชีวิตสูงสุด^{๑๑๑} ทรงแนะนำ

^{๑๐๕} ดูตัวอย่างคำสรรเสริญเหล่านี้ใน อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑ / ๑ / ๔๙๕-๔๙๙, พุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒ / ๒๘๖-๒๙๐ เป็นต้น.

^{๑๐๖} ดูตัวอย่างการตำหนิเหล่านี้ในอรรถกถาชาวสุกษมาต (พ.ชา.อ. (บาลี) ๓/๔/๔๒๗-๔๒๙), อรรถกถานิโครธชาดก (พ.ชา.อ. (บาลี) ๓/๕/๘๕๓-๘๖๔), อรรถกถาสีลวนาคชาดก (พ.ชา.อ. (บาลี) ๓/๒/๑๘๒-๑๘๘) เป็นต้น.

^{๑๐๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๑/๑๖๒.

^{๑๐๘} พุ.ทก.อ. (บาลี) ๓/๓/๔๗-๔๘.

^{๑๐๙} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๑๓/๓๓๓.

^{๑๑๐} อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^{๑๑๑} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

ให้ภิกษุประพฤติปฏิบัติตาม ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้กตัญญูตเวที และอุปัการะแม่เพียงเล็กน้อยที่บุคคลอื่นกระทำ ในเราทั้งหลายจักไม่เสื่อมสูญไป เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้”^{๑๑๒} ในที่บางแห่งตรัสว่า คนที่กตัญญู นั้นไม่ควรบรรลุปฐมฌาน^{๑๑๓} ไม่ลายน้ำตีกว่าคนอกตัญญู^{๑๑๔} เป็นต้น

๒.๔ วิธีแสดงความกตัญญู

ความกตัญญูเป็นหลักธรรมที่มีความหมายกว้างมากในเชิงปฏิบัติ เพราะสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ สัตว์ ธรรมชาติแวดล้อม เป็นต้น ล้วนอิงอาศัยกัน เนื่องด้วยกัน ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง พิจารณาจากกรอบของมนุษย์ มนุษย์เองก็อยู่ในฐานะอาศัยผู้อื่น สิ่งอื่น สัตว์อื่น เพื่อการดำรงอยู่ เพื่อการเจริญเติบโต เพื่อความก้าวหน้า เพื่อความมั่นคง เพื่อความอยู่รอดปลอดภัย การแสดงหลักเกณฑ์หรือวิธีแสดงความกตัญญูที่เป็นภาพรวมร่วมกันจากโครงสร้างแห่งความสัมพันธ์ที่เนื่องด้วยกันทั้งหมดจึงทำได้โดยยาก ดังนั้นเมื่อสำรวจพระบาลี อรรถกถา จึงไม่พบวิธีดังกล่าว

อีกประการหนึ่ง หากพิจารณาจากความหมายของความกตัญญู จะเห็นว่า มีความหมายกว้างขวางมาก ครอบคลุมความสัมพันธ์ทุกระดับ และทุกประเภท ทั้งในแง่ของสังคม และสิ่งแวดล้อม การแสดงความกตัญญูจึงต้องดำเนินไปตามลักษณะแห่งความสัมพันธ์นั้น ๆ ด้วย ดังที่ท่านผู้รู้ได้แสดงไว้ว่า “ในแง่ของความเป็นจริงของธรรมชาติทั้งปวง ธาตุทั้งปวง คน สัตว์ ล้วนมีอุปการะคุณต่อคนเราทุกคน เพียงแต่เป็นไปทางตรงหรือโดยทางอ้อมเท่านั้น”^{๑๑๕}

วิธีการแสดงความกตัญญูที่ปรากฏในคัมภีร์บาลี และอรรถกถาอาจสรุปหลักการใหญ่ได้แต่เพียงว่า ผู้ใดก็ตาม สิ่งใดก็ตามที่มีอุปการะ หรือมีคุณต่อมนุษย์ ไม่ว่าจะโดยทางตรงหรือทางอ้อม มนุษย์จะต้องรู้ตระหนักรู้ ให้ความสำคัญต่อผู้นั้น หรือสิ่งนั้น พร้อมหาทางทำตอบแทนอุปการะด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งตามสมควรแก่สถาน และโอกาส ซึ่งตัวอย่างดังกล่าวนี้ อาจเห็นบ่อยมากในคัมภีร์พระบาลี และอรรถกถา ยกตัวอย่างในคัมภีร์ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ท่านได้แสดงวิธีการตอบแทนบุญคุณจากชุดแห่งความสัมพันธ์ทางสังคมทั้ง ๖ ประการที่เรียกว่า ทิศ ๖ มีหน้าที่ของบุตรที่ต้องเลี้ยงบิดามารดาเพื่อเป็นการตอบแทนคุณท่าน เป็นต้น^{๑๑๖}

^{๑๑๒} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓๔/๓๒๓.

^{๑๑๓} อง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๒๖๔/๓๔๗.

^{๑๑๔} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๓/๓๐.

^{๑๑๕} พระเทพดิลก(ระแบบ จิตญาโณ), เพื่อความสวัสดิ์ในที่ทั้งปวง, (กรุงเทพมหานคร : พรศิวกการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๖๐.

^{๑๑๖} ดุรายละเอียดยใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๒/๒๑๒-๒๑๖.

วิธีการแสดงความกตัญญูต่อผู้มีคุณในหลักทศ ๖ กล่าวถึงเฉพาะในแง่ของวิธีแสดงความกตัญญูต่อบุคคลเท่านั้น ไม่ครอบคลุมถึงสิ่งมีคุณอื่น ๆ เช่น สัตว์เลี้ยง บุญกุศล วัตถุ สิ่งของ สถานที่ เป็นต้น แสดงให้เห็นว่า วิธีแสดงความกตัญญูดังกล่าวนี้ เป็นเพียงวิธีหนึ่งในหลาย ๆ วิธีซึ่งท่านต้องการแสดงให้ดูเป็นตัวอย่างเท่านั้น ลำดับต่อไปจะได้ศึกษาถึงความกตัญญูทเวทีในฐานะที่เป็นคุณธรรมค้ำจุนสังคมตามมุมมองของพระพุทธศาสนา ค้นหาคำตอบปัญหาที่ต้องการทราบว่า การแสดงความกตัญญูทเวทีในลักษณะใดบ้างที่จะช่วยเป็นกลไกค้ำจุนสังคม

๒.๔.๑ วิธีแสดงความกตัญญูทเวทีต่อมารดาบิดา

พระพุทธศาสนา ได้แสดงไว้ว่าผู้ที่เป็นมารดาบิดานั้นมีความสุขและความทุกข์ได้ก็เพราะบุตร ความรักที่มารดาบิดามีต่อบุตรนั้นมีมากมายมหาศาลไม่มีสิ่งใดเสมอเหมือนหรือมาเทียบเท่าได้ดังเนื้อความแสดงไว้ในนันทิสุตระว่า “คนมีบุตรย่อมยินดีเพราะบุตร คนมีบุตรย่อมเศร้าโศกเพราะบุตร”^{๑๑๗} ในนันทิปุตตสมสูตร แสดงเนื้อความที่แสดงถึงความรักที่มารดาบิดามีต่อบุตรไว้ว่า “ความรักเสมอด้วยบุตรไม่มี”^{๑๑๘} การห้ามไม่ให้ทำความชั่วและให้ตั้งอยู่ในคุณงามความดี เป็นการมุ่งพัฒนากายและจิตใจของบุตรธิดาให้เจริญในแนวทางที่ถูกต้อง การให้ศึกษาศิลปวิทยา ความรู้วิชาการต่างๆ เป็นการมุ่งพัฒนาปัญญาคือความรู้ เพื่อเป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพ เลี้ยงชีวิตของบุตรธิดา ตลอดถึงเพื่อใช้สติปัญญาที่มีอยู่นั้นบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม การเป็นธุระหาสามีหรือภรรยาที่เหมาะสมให้แก่บุตรธิดาและการมอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร เป็นการมุ่งพัฒนาครอบครัว ด้วยพ่อแม่มีความรักความปรารถนาดีอยากให้อายุของตนประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตคู่ มีครอบครัวที่อบอุ่นเป็นสุข อยู่กันฉันสามีภรรยาจนถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิต พ่อแม่จึงมอบทรัพย์สมบัติที่ตนสั่งสมเก็บออมไว้ให้เพื่อเป็นทุนสำหรับการประกอบอาชีพเลี้ยงชีวิตครอบครัวญาติมิตรให้เป็นสุข และมีทรัพย์ไว้เพื่อเกื้อกูลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุตรธิดาดังเนื้อความว่า “ทรัพย์อันใดที่เป็นทรัพย์ของมารดาก็ดี เป็นทรัพย์ของบิดาก็ดี แม่ทรัพย์ทั้ง ๒ มารดาก็คุ้มครองรักษาไว้เพื่อบุตรนั้นด้วยหมายใจว่าแม่ทรัพย์ทั้ง ๒ นี้ พึ่งเป็นของบุตรของเรา”^{๑๑๙} ดังนั้น บุตรธิดาผู้มีความกตัญญูทเวที มุ่งตอบแทนบุญคุณของมารดาบิดา สามารถกระทำได้ใน ๒ ระยะ คือ การตอบแทนคุณขณะมารดาบิดามีชีวิตอยู่และการตอบแทนคุณเมื่อมารดาบิดาล่วงลับไปแล้ว

๑) การตอบแทนคุณมารดาบิดาขณะยังมีชีวิตอยู่ การตอบแทนคุณมารดาบิดาในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ สามารถกระทำได้ใน ๒ ลักษณะ คือการตอบแทนด้านกายภาพและการตอบแทนด้านจิตใจ

^{๑๑๗} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒/๑๒.

^{๑๑๘} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓/๑๓, ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๓/๗.

^{๑๑๙} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๗๐-๑๗๑/๘๒.

๑.๑) การตอบแทนด้านกายภาพ พระพุทธศาสนาได้แสดงหน้าที่ที่ลูกพึงปฏิบัติต่อมารดาบิดาเป็นการตอบแทนคุณด้านกายภาพ โดยหน้าที่ ๔ ประการ คือ ๑) ประณินบัญญัติเลี้ยงดู ๒) ช่วยทำกิจของท่าน ๓) ดำรงวงศ์ตระกูล ๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท^{๑๒๐}

๑.๒) การตอบแทนด้านจิตใจ บุตรธิดาที่จะเป็นผู้ประเสริฐได้นั้นต้องเป็นผู้ที่เคารพเชื่อฟังคำสั่งสอนของมารดาบิดา ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในชัตตยสูตร ว่า “บรรดาบุตร บุตรผู้เชื่อฟังประเสริฐที่สุด”^{๑๒๑} อย่างไรก็ตาม การตอบแทนคุณของมารดาบิดาทางกายก็ยังไม่ได้ชื่อว่าเป็นการตอบแทนที่สมบูรณ์ที่สุด การตอบแทนอุปการคุณของมารดาบิดาที่จะสมบูรณ์ได้นั้นจะต้องประกอบด้วย การตอบแทนด้านจิตใจด้วย การตอบแทนอุปการคุณของบิดามารดาด้านจิตใจนี้สามารถกระทำได้ ๒ ลักษณะ คือ

(๑) การให้ความสุขทางใจ กล่าวคือ บุตรธิดาสามารถกระทำได้โดยการเลี้ยงใจของมารดาบิดาด้วยการหลีกเลี่ยงเรื่องที่ทำให้กระทบกระเทือนความรู้สึกทำให้มารดาบิดาต้องทุกข์ใจ ทำแต่ความดีให้ท่านได้เกิดความปลื้มใจ ดีใจและมีความสุขความภาคภูมิใจอยู่ตลอดเวลา ไม่สร้างความทุกข์หรือความลำบากใจให้แก่ท่าน ประพฤติตนเป็นบุตรธิดาที่ดี ทำความดีทุกอย่างทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจ ละเว้นทางแห่งความเสื่อมคืออบายมุขทั้งหลาย ตั้งมั่นอยู่ในกุศลกรรม คือคุณงามความดีทั้งปวง เพื่อให้มารดาบิดาเกิดความชื่นใจและมีความสุขใจอยู่เสมอ

(๒) การให้ตั้งมั่นในธรรม ผู้ที่เป็นบุตรธิดา นอกจากจะตอบแทนคุณมารดาบิดาด้วยการหล่อเลี้ยงจิตใจโดยการสร้างเหตุแห่งความสุขทางใจ (โสมนัส) และละเหตุแห่งความทุกข์ทางใจ (โทมนัส) ไม่ประพฤติดตนเป็นเหตุให้ท่านเจ็บช้ำน้ำใจแล้ว ยังสามารถตอบแทนคุณโดยการชักจูงมารดาบิดาให้ได้ประพฤติดธรรม ดำรงตั้งมั่นอยู่ในธรรม พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงการตอบแทนคุณที่ทำได้ยากคือการเลี้ยงดูมารดาบิดาด้วยการให้ตั้งมั่นอยู่ในธรรมไว้ ดังเนื้อความปรากฏในมาตาปิตุคุณสูตร ความว่า

การตอบแทนแก่ท่านทั้งสองเราไม่กล่าวว่าเป็นการทำได้โดยง่าย ท่านทั้งสองคือใคร คือมารดาและบิดา ถึงบุตรจะมีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี ประคับประคองมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ปฏิบัติท่านทั้งสองด้วยการอบกลิ่น การนวด การให้อาบน้ำ และการบีบนวด และแม้ท่านทั้งสองนั้นจะถ่ายอุจจาระและปัสสาวะลงบนบ่าทั้งสองของเขานั้นแล การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ถึงบุตรจะสถาปนามารดาและบิดาไว้ในราชสมบัติซึ่งเป็นเจ้าเหนือหัวแห่งแผ่นดินใหญ่ที่มีรตนะ ๗ ประการมากมายนี้ การกระทำนั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดา

^{๑๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๑๒๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔/๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔/๑๔.

และบิดาเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาและบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้ แก่บุตรทั้งหลาย

ส่วนบุตรคนใดให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในสัทธาสัมปทา ให้มารดาและบิดาผู้ทุศีล สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในศีลสัมปทา ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคสัมปทา ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีปัญญา ให้สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในปัญญาสัมปทา ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล การกระทำอย่างนี้ชื่อว่าอันบุตรได้กระทำและ กระทำตอบแทนแก่มารดาและบิดา^{๑๒๒}

พระพุทธพจน์ข้างต้นชี้ให้เห็นว่า การตอบแทนคุณที่สามารถตอบสนอง พระคุณของมารดาบิดาได้อย่างสมบูรณ์ จะต้องเป็นการตอบแทนคุณด้วยการให้ตั้งมั่นในธรรม กล่าวคือถ้ามารดาบิดายังไม่มีศรัทธาก็พยายามชวนชวายเป็นให้มารดาบิดาได้มีศรัทธาเลื่อมใสใน พระพุทธศาสนา ถ้ามารดาบิดายังไม่มีศีลก็พยายามชวนชวายเป็นให้มารดาบิดาได้มีศีล ถ้ามารดาบิดายัง ไม่มีจาคะ คือการรู้จักเสียสละบริจาค ก็พยายามชวนชวายเป็นให้มารดาบิดาได้รู้จักเสียสละบริจาค ถ้า มารดาบิดายังไม่มีปัญญาคือไม่รู้จักบาปบุญ คุณโทษ สิ่งที่เป็นประโยชน์ และสิ่งที่มีโทษประโยชน์ ตาม หลักพระพุทธศาสนา ก็พยายามชวนชวายเป็นให้มารดาบิดาได้มีปัญญา การให้มารดาบิดาตั้งอยู่ในธรรม นั้นถือเป็นการตอบแทนบุญคุณที่สูงส่ง เพราะเป็นการยกระดับจิตใจให้ท่านเป็นสัตบุรุษ เป็นบุคคลที่ ตั้งอยู่ในฐานะของปุชณียบุคคล โดยความเป็นผู้มีธรรมจึงเป็น พรหม บุรพเทพ บุรพาจารย์ และอาหุ โนยบุคคล ด้วยว่าความที่จะเป็นพรหม บุรพเทพ บุรพาจารย์ และอาหุโนยบุคคล ดังกล่าวนี้นี้เพราะ มารดาบิดามีธรรม เป็นต้นว่า พรหมวิหารธรรม ๔ ประการคือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา การ ปราศจากอกคติ ๔ คือ ฉันทาคคติ โทสาคคติ โมหาคคติ และภยากคติ เป็นต้น ถึงจะได้ชื่อว่าเป็นบุพพการี บุคคลโดยสมบูรณ์ ด้วยเหตุว่า ภาวะความเป็นมารดาบิดาคือภาวะที่มีลูก แต่ขาดหลักธรรมเสียแล้วก็ ย่อมขาดความเป็นพรหม บุรพเทพ บุรพาจารย์ และอาหุโนยบุคคลของลูก อนึ่งความหมายแห่งการ ให้ตั้งในธรรมนั้น หมายถึงการให้มารดาบิดามีทาน ศีล ภาวนาเป็นเครื่องอยู่ด้วย เพราะความสุขที่ เกิดจากการอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย ๔ เป็นส่วนให้มารดาบิดาเป็นสุขเพียงทางกายภาพ คือสุขทาง กาย แต่การให้มารดาบิดาตั้งในธรรมเป็นการส่งเสริมให้มารดาบิดามีจิตใจเจริญองงาม ได้รับความ ปราโมทย์ ร่าเริง เบิกบานใจ มีปีติ อิ่มใจ ปลื้มใจ มีปีสัสติ ความผ่อนคลายใจ มีจิตสงบและอาจช่วย ให้มารดาบิดาได้รับประโยชน์สูงสุดคือหลุดพ้นจากความทุกข์ เกิดความสุขทางใจซึ่งเป็นความสุขอย่าง แท้จริงของมนุษย์ ด้วยเหตุนี้การให้มารดาบิดาตั้งอยู่ในธรรมจึงเป็นการทดแทนคุณที่สมบูรณ์

๒. การตอบแทนบุญคุณมารดาบิดาเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว บุตรธิดาผู้เป็นกตัญญู กตเวทีชนต้องปฏิบัติหน้าที่ของลูกที่ตียามที่มารดาบิดาล่วงลับไป โดยการจัดงานบำเพ็ญกุศลตาม

^{๑๒๒} อัง.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๗.

หลักศาสนาหรือตามประเพณีความเชื่อในสังคมที่ตนอาศัยอย่างดีที่สุดตามฐานะเพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูทวดเวที่รำลึกสำนึกในบุญคุณและเพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้ท่าน การทำบุญอุทิศส่วนบุญกุศลไปให้มารดาบิดานั้น มีคุณค่าที่เกิดขึ้นสองประการคือ

๑) คุณค่าทางสังคม เป็นการประกาศยกย่องคุณงามความดีของท่านให้ปรากฏ แม้มารดาบิดาล่วงลับไปแล้ว แต่กระทำชื่อของท่านให้ปรากฏแก่สาธารณชน

๒) คุณค่าแก่ตนเอง เป็นโอกาสที่จะทำความดีส่วนตน ตามหลักบุญกิริยาวัตถุสามประการคือ ทาน ศีล ภาวนา ก่อให้เกิดการฝึกฝนอบรม สังสมคุณความดี เกิดความภูมิใจ อิ่มใจ พูใจ ให้แก่ตน คือได้แสดงความเป็นสัตบุรุษและความเป็นคนดีที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ดังนั้น บุตรธิดาผู้เป็นกตัญญูทวดเวที่ชน จึงควรยึดหลักการแสดงความกตัญญูทวดเวที่ต่อมารดาบิดาด้วยการปฏิบัติตนเลี้ยงดูมารดาบิดาทั้งทางด้านกายภาพและจิตใจดังที่กล่าวมาข้างต้น จึงจะได้ชื่อว่าแสดงความกตัญญูทวดเวที่ต่อมารดาบิดาได้อย่างสมบูรณ์ การมีความกตัญญูทวดเวที่ต่อมารดาบิดาคือการสร้างวัฒนธรรมทางจิตใจสามประการคือ

๑. เป็นวัฒนธรรมอันดีของสังคมมนุษย์ การได้เลี้ยงดูมารดาบิดาให้เป็นสุข เป็นหลักสังคมสงเคราะห์เบื้องต้นในสังคมย่อยคือครอบครัว การที่บุตรมีมโนสำนึกในเรื่องกตัญญูทวดเวที่แล้วทำหน้าที่ของลูกด้วยการประพฤติเป็นปฏิการะตอบแทนคุณของมารดาบิดาด้วยการเลี้ยงดู ก็จะต้องมีสำนึกที่ดีตั้งแต่ต้น เริ่มตั้งแต่การรู้จักห่วงใยในชีวิตของตนเองไม่ประพฤติให้เสียคน รู้จักสร้างอนาคต สร้างนิสัยที่ดีมีสมบัติของผู้จะสืบสกุล เสียสละทุ่มเทสนับสนุนในการทำกิจการงานเพื่อมีอาชีพและหลักฐานมั่นคง รอบรู้ในหน้าที่อันควรไม่ควร ประพฤติตนให้เป็นที่ไว้วางใจของมารดาบิดา เหล่านี้ล้วนเป็นกระบวนการขัดเกลาและพัฒนาการชีวิตให้เป็นชีวิตที่มีค่า เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและสังคมเป็นเบื้องต้น การที่มีอาชีพหลักฐานมั่นคงก็คือการสร้าง ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ การเลี้ยงดูมารดาบิดาคือการทำหน้าที่สังคมสงเคราะห์ไม่ให้เกิดปัญหาคนชราถูกทอดทิ้ง หรือปัญหาทางสังคมด้านอื่น ๆ

๒. เป็นวัฒนธรรมด้านการรู้คุณค่าแห่งชีวิต การได้เลี้ยงดูมารดาบิดาให้เป็นสุข เป็นการเทิดทูนบูชาบุคคลสำคัญในตระกูล เป็นการยกย่องให้ลูก ๆ ตระหนักรู้ว่า ได้ชีวิตมาจากใคร ชีวิตเลือดเนื้อที่เรียกว่าร่างกายและจิตใจคือส่วนหนึ่งของมารดาบิดา การเกิดและเจริญเติบโตมาได้นั้นเพราะความเมตตา กรุณาของมารดาบิดา ชีวิตของบุตรและมารดาบิดาเสมือนเป็นอันเดียวกัน เฉพาะในส่วนของคุณที่ได้อุปถัมภ์เลี้ยงดูมานั้นไม่อาจตอบแทนได้หมดสิ้น การจะทำการใดๆ อันเป็นสิ่งไม่ตั้งงามหรือไม่ถูกต้องควรคำนึงถึงมารดาบิดา คำนึงถึงชีวิตว่าเป็นสิ่งมีค่า มารดาบิดาเป็นสิ่งมีค่า ต้องเทิดทูนบูชา ซึ่งจะก่อให้เกิดความสัมพันธัมภ์มั่นคงทางจิตใจและความเคารพนับถือไม่คือตั้งประพฤติเสียหายแต่อย่างใด

๓. เป็นวัฒนธรรมในด้านเอกลักษณ์ทางสังคม เพราะความกตัญญูทเวทิจึงก่อให้เกิดวัฒนธรรมที่เชื่อมสัมพันธ์กับบริบทสังคมต่าง ๆ เช่นประเพณีรดน้ำดำหัว ในวันสงกรานต์ การทำบุญอายุวัฒนมงคล การทำบุญอุทิศแก่บรรพชนในประเพณีหรือเทศกาลต่าง ๆ ก่อให้เกิดแบบแผนและแบบอย่างเป็นวัฒนธรรมทางสังคมที่เชื่อมความรักความสามัคคีของญาติมิตรเป็นอย่างดี

๒.๔.๒ วิธีแสดงความกตัญญูทเวทิต่อครูอาจารย์

อาจารย์ถือเป็นปูชนียบุคคลที่มีความสำคัญต่อสังคมมนุษย์เป็นอย่างมากในฐานะที่ท่านเป็นผู้มีบทบาทในการสั่งสอนวิชาความรู้ อบรมขัดเกลาลูกศิษย์ให้มีความรู้ มีสติปัญญา นอกจากนี้ครูอาจารย์ยังเป็นต้นแบบแห่งความดีงาม สำหรับทุกๆ คนอีกด้วย ครูหรืออาจารย์จึงได้รับการยกย่องและเชิดชูให้เป็นปูชนียบุคคลที่ควรแก่การเคารพสักการะอยู่เสมอ บทบาทของครูคือการสร้างความอยู่รอดของสังคม โดยการให้การศึกษที่สมบูรณ์แก่ศิษย์ การศึกษาที่สมบูรณ์คือ การศึกษาที่ครบองค์ ๓ ได้แก่

๑) ให้ความรู้ทางโลก หมายถึง การเรียนหนังสือ เพื่อพัฒนาสติปัญญาและการเรียนวิชาชีพ เพื่อให้สามารถอยู่รอดทางกาย

๒) ให้มีความรู้ทางธรรม เพื่อให้ใจอยู่รอด คือรอดพ้นจากความครอบงำของกิเลส มีความเป็นมนุษย์ คือใจสูง ใจสว่างและใจสงบ

๓) ให้รู้จักทำตนให้เป็นประโยชน์ ทั้งต่อตนเองและสังคม^{๑๒๓}

ครูอาจารย์ย่อมแนะนำสั่งสอนฝึกฝนให้ศิษยานุศิษย์ทุกคนเป็นคนดี สอนให้ศิษย์ทั้งหลายเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิงไม่ปิดบัง นอกจากนี้ยังทำการยกย่องศิษย์ของตนให้เป็นที่ปรากฏในหมู่คณะ ไม่ตำหนิศิษย์ต่อหน้าสาธารณชน หากต้องตำหนิ ดิฉิก็ทำโดยไม่ให้ศิษย์ทั้งหลายต้องเจ็บช้ำน้ำใจหรืออับอายต่อสาธารณชน กระทำด้วยความเมตตากรุณาต่อศิษย์ และประการสำคัญคือครูอาจารย์ช่วยสร้างเครื่องคุ้มภัยทั้งหลายที่อาจมีต่อศิษย์ของตน โดยการสอน ฝึกให้รู้จักเลี้ยงตัว รักษาตนในอันที่จะดำเนินชีวิตต่อไปด้วยดี ศิษย์ผู้เป็นกตัญญูทเวทิตชน ต้องรู้จักและระลึกถึงอุปการคุณของครูอาจารย์อยู่เสมอ เมื่อถึงกาลที่ตนสามารถแสดงกตเวทิต่อท่านได้ ก็พึงกระทำทันที เช่น ตั้งใจเรียนศิลปวิทยาที่ครูอาจารย์พำสอน เชื่อฟังคำแนะนำพำสอนที่เกิดประโยชน์จากใจเมตตากรุณาของท่าน เวลาที่ท่านเดินมาก็ลุกขึ้นยืนรับด้วยความอ่อนน้อม ยามที่ท่านประสงค์ความช่วยเหลือในกิจการใด ก็เข้าไปช่วยเหลือท่านด้วยความเต็มใจ รับผิดชอบต่อคุณของท่านตามกำลังความสามารถของตน พระพุทธศาสนา ได้กล่าวแสดงถึงหน้าที่คือความกตัญญูทเวทิตที่ลูกศิษย์

^{๑๒๓} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, รวมบทความวิชาการทางพระพุทธศาสนาและปรัชญา, หน้า ๕๖.

พึงกระทำต่อครูอาจารย์ผู้เป็นทักษิณบุคคลคือบุคคลผู้ควรแก่การบูชา ๕ ประการ^{๑๒๔} คือ ๑. ลูกขึ้นยี่นรับ ๒. เข้าไปคอยรับใช้ ๓. เชื้อฟังกำสั่งสอน ๔. ดูแลปรนนิบัติ ๕. เรียนศิลปวิทยา โดยเคารพ

ผู้ที่เป็นศิษยานุศิษย์ทั้งหลายต้องมีความกตัญญูทเวที่ต่อครูอาจารย์ โดยการรู้จักลูก ต้อนรับแสดงความเคารพด้วยความจริงใจ เข้าไปหาครูอาจารย์เพื่อบำรุง คอยรับใช้ ปรีกษา ซักถาม และรับคำแนะนำจากครูอาจารย์ มีความใฝ่ใจศึกษาเล่าเรียน คือ มีฉันทะ มีจิตใจรัก เรียนด้วยศรัทธา และรู้จักฟังให้เกิดปัญญา นอกจากนี้ต้องปรนนิบัติช่วยบริการครูอาจารย์ด้วยความเต็มใจ และสุดท้ายคือศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาจากครูอาจารย์ด้วยความเคารพ คือเอาใจจริงเอาใจในการศึกษา เรียนรู้ ถือเป็นกิจสำคัญ จุดประสงค์ของการแสดงความกตัญญูทเวที่ต่ออาจารย์ คือทำให้ท่านได้ชื่นใจ ดีใจ มีความสุข เป็นการให้กำลังใจแก่ท่านผู้มีอุปการะต่อตน กำลั้งใจที่ครูอาจารย์ได้จากศิษย์ผู้เป็นกตัญญูทเวที่ขียนยอมช่วยให้ครูอาจารย์ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข มีกำลั้งใจในการปฏิบัติหน้าที่ที่งานอบรมสั่งสอนลูกศิษย์ทั้งหลายต่อไป การปฏิบัติบำรุงอาจารย์ทั้ง ๕ ประการดังกล่าวข้างต้น นอกจากจะเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูทเวที่แล้ว ยังเป็นไปเพื่อพัฒนากาย จิต และปัญญาของศิษย์ด้วย กล่าวคือ พัฒนากายให้เป็นผู้มีความอ่อนน้อมถ่อมตนมีสัมมาคารวะ ไม่เป็นคนลืมนลืมครูอาจารย์ พัฒนาจิตใจให้เป็นผู้มีจิตใจอ่อนโยน สำนึกในคุณความดีหรืออุปการคุณของครูอาจารย์ผู้เป็นเสมือนพ่อแม่คนที่สองของตนอยู่ตลอดเวลา มีจิตใจที่เคารพรักบูชาคุณของครูอาจารย์ไม่เสื่อมคลาย พัฒนาปัญญาคือให้เกิดความรู้ความเข้าใจว่าสิ่งใดควรกระทำสิ่งใดควรละเว้น สามารถดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข

๒.๔.๓ วิธีปฏิบัติตนระหว่างมิตรสหาย

มิตรสหายย่อมเป็นอุปการีชนของมิตรด้วยกัน อุปการคุณที่มิตรพึงทำต่อกันคือเผื่อแผ่ แบ่งปัน พุดจามีน้ำใจ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความเสมอภาคต่อกัน ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน เมื่อเพื่อนประมาทก็ช่วยรักษาป้องกัน ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อน ในคราวที่เพื่อนมีภัยสามารถเป็นที่พึ่งได้ ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก ให้ความนับถือต่อครอบครัวของมิตร ไม่เอาเปรียบ ยกย่องมิตรทั้งต่อหน้าและลับหลัง ไม่พามิตรไปสู่ความล้มเหลวของชีวิต มิตรผู้เป็นกตัญญูทเวที่ขียน ต้องรู้จักและระลึกถึงคุณของมิตรที่ได้กระทำแล้วต่อตนอยู่เสมอ เมื่อจะแสดงกตเวที่ต่อมิตรผู้นั้น ก็พึงปฏิบัติตนเช่นเดียวกัน พระพุทธศาสนา ได้กล่าวแสดงอุปการคุณและความกตัญญูทเวที่ที่มิตรพึงปฏิบัติต่อกันตามที่นำมากล่าวข้างต้นไว้ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในสิงคาลกสูตร

^{๑๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

มิตรสหายต้องรู้จักบำรุงมิตรสหายของตนด้วยการปฏิบัติคือ เมื่อแบ่งปัน พุดจาด้วยปิยวาจา คือมีวาจาหรือคำพูดที่ไม่ทำให้มิตรสหายเจ็บช้ำน้ำใจ เอื้อเฟื้อ มีน้ำใจ ให้การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความรู้สึกที่ดีต่อมิตรสหาย ประรณาดีต่อกันเสมอ วางตนสม่ำเสมอคือประพฤติตนเสมอต้นเสมอปลาย ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน มีความซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน ด้านมิตรสหายผู้ได้รับการช่วยเหลือก็พึงอนุเคราะห์ตอบต่อกันโดยการกระทำคือ เมื่อมิตรสหายประมาทต้องช่วยรักษา ป้องกัน แนะนำ หรือ ชักจูง ให้ตั้งอยู่ในความดี ช่วยรักษาทรัพย์สินสมบัติของมิตรสหาย ในคราวที่มิตรสหายมีภัยก็สามารถเป็นที่พึ่งได้ ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยากและประพฤติตนให้เป็นที่เคารพนับถือซึ่งกันและกันตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตรสหายของตน การกระทำของมิตรสหายที่มีต่อกันในลักษณะดังกล่าวข้างต้น ถือว่าเป็นการสร้างอุปการคุณและตอบแทนคุณคือการมีความกตัญญูทวนเวียนต่อกัน เป็นคุณเครื่องที่จะให้เกิดการยอมรับสถานะระหว่างกัน และสร้างสัมพันธ์ภาพอันดีในระดับสังคมของมิตรสหาย ซึ่งเป็นฐานเกื้อกูลอุดหนุนให้เกิดความสามัคคีและการพัฒนาเพื่อความผาสุก ความมั่นคง ในชีวิตและสังคมในระดับกว้างออกไปด้วย

๒.๔.๔ วิธีปฏิบัติตนต่อผู้บังคับบัญชาหรือต่อนายจ้าง

ผู้บังคับบัญชา (เจ้านาย) หรือนายจ้างย่อมเป็นอุปการีบุคคลของผู้ใต้บังคับบัญชา (ลูกน้อง) หรือลูกจ้าง อุปการคุณที่ผู้บังคับบัญชาทำต่อผู้ใต้บังคับบัญชาคือ จัดหางานให้ทำตามกำลังความสามารถของแต่ละคน ให้ค่าจ้างรางวัลตามสมควรแก่งานและความเป็นอยู่ จัดสวัสดิการให้ตามความเหมาะสม เช่น มีการรักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้ เป็นต้น แบ่งปันสิ่งของให้ตามโอกาส ให้มีวันหยุดและพักผ่อนหย่อนใจตามโอกาสอันควร ไม่เอาเปรียบแรงงาน ไม่ทำร้ายด้วยกายหรือวาจา มีความเสมอภาคในการบังคับบัญชาไม่มีอคติ ผู้ใต้บังคับบัญชาหรือลูกจ้างผู้เป็นกตัญญูทวนเวียน ต้องระลึกถึงคุณของผู้บังคับบัญชาหรือนายจ้างและแสดงกตัญญูทวนเวียนที่ด้วยการทำงานในหน้าที่อย่างซื่อสัตย์สุจริต เริ่มทำการงานก่อนนาย เลิกทำงานที่หลังนาย พัฒนาตนเองให้เหมาะสมกับงาน พัฒนางานให้มีคุณภาพมากขึ้น สรรเสริญคุณของเจ้านายให้ปรากฏแก่ผู้อื่น ปกป้องรักษาเกียรติยศของเจ้านาย ลักษณะการมีอุปการคุณต่อกันของผู้บังคับบัญชาหรือนายจ้างกับลูกจ้าง คือผู้บังคับบัญชาหรือนายจ้างเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์ ช่วยเหลือให้ลูกจ้างดำรงอยู่ได้ให้เป็นสุขทั้งทางกายและทางใจ ในส่วนของลูกจ้างเป็นผู้ช่วยทำกิจการงาน ภาระหน้าที่ของผู้บังคับบัญชาหรือนายจ้างให้สำเร็จ รักษาผลประโยชน์ของเจ้านาย ทั้งนายจ้างและลูกจ้างต้องเห็นความสำคัญของกันและกันว่า ภาระหน้าที่กิจการใดๆ สำเร็จได้เพราะสองฝ่ายร่วมกัน เป็นไปในลักษณะที่น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่า การแสดงความกตัญญูทวนเวียนต่อกันระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างดังกล่าวจะนำไปสู่การพัฒนาทั้งคนและงานให้เจริญมั่นคงขึ้น เมื่อหน่วยงานหรือองค์กรอันเป็นหน่วยย่อยของสังคมเจริญมั่นคงก็จะเป็นฐานเกื้อหนุนสังคมส่วนรวมให้เจริญมั่นคงตามไปด้วย

๒.๔.๕ วิธีปฏิบัติตนระหว่างภาครัฐกับประชาชน

ภาครัฐและประชาชนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในระบบโครงสร้างที่มีอุปการคุณและทดแทนกัน ทั้งภาครัฐและประชาชนจะต้องตระหนักถึงภาระหน้าที่ของแต่ละฝ่ายเป็นสำคัญซึ่งอาจแยกบทบาทของภาครัฐและประชาชนดังนี้ บทบาทภาครัฐต่อประชาชนด้วยการสร้างอุปการคุณแก่ประชาชน สร้างสัญลักษณ์แห่งความเป็นชาติ อาทิ ธงชาติ เพลงชาติ เครื่องแต่งกายประจำชาติ ตำนาน ความเชื่อถือความเป็นชาติ ตลอดจนกำหนดให้รัฐเป็นผู้แสดงบทบาทในฐานะตัวแทนระหว่างประเทศ สร้างความเป็นธรรมชาติ ความเสมอภาค ภารดรภาพแก่ประชาชน เป็นต้น เหล่านี้ล้วนเป็นอุปการคุณที่ภาครัฐมีต่อประชาชน การแสดงความกตัญญูทเวที่ต่อประชาชน ในฐานะที่เป็นภาครัฐ ต้องให้การดูแล ค้ำครอง ให้สิทธิเสรีภาพ เอื้อต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในรัฐหรือประเทศอย่างเท่าเทียมและทั่วถึงกันโดยยึดหลักธรรมาภิบาล

อนึ่ง การแสดงความกตัญญูทเวที่ของภาครัฐ เป็นสิ่งสำคัญที่ผู้อยู่ในฝ่ายของภาครัฐเองต้องกระทำเป็นตัวอย่างให้ได้ โดยเฉพาะการสร้างจิตสำนึกในภาระหน้าที่หรือสิ่งที่ตนได้รับจากประชาชน ไม่ว่าจะ เงินเดือน เงินประจำตำแหน่ง ค่าครองชีพ สวัสดิการอื่นๆ ตำแหน่งทางราชการ ตำแหน่งทางการเมือง อธิปไตย กฎหมายที่ใช้ในการรองรับสถานะของตนเองนั้น ล้วนมาจากภาษีและกระบวนการใช้อำนาจหน้าที่ของประชาชนตามระบอบการปกครองของรัฐทั้งนั้น จึงจำต้องยึดหลักการบำบัดทุกข์บำรุงสุข สงเคราะห์ อนุเคราะห์อำนวยความสะดวกแก่ประชาชนด้วยความเสียสละ ซื่อตรง และภักดีต่ออำนาจของประชาชน ไม่ฉ้อราษฎร์บังหลวง ผู้บริหารระดับสูงของรัฐ นักการเมือง ข้าราชการ พนักงานรัฐ ล้วนเป็นกุญแจสำคัญในการบริหารและพัฒนาชาติบ้านเมือง ทุกคน ทุกฝ่ายต้องเข้าใจในการตอบแทนบุญคุณของแผ่นดิน ประพฤติตนเป็นตัวอย่างที่ดีในการตอบแทนบุญคุณแผ่นดิน เพื่อประโยชน์สุขของชาติบ้านเมืองและประชาชน ต้องตระหนักอยู่เสมอว่าการประพฤติผิดอกตัญญูต่อประชาชนและชาติ มีผลกระทบต่อการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและความมั่นคงของชาติ และนำไปสู่ความไม่เป็นธรรมและการล่มสลายของชาติในที่สุด

บทบาทของประชาชนต่อภาครัฐ ด้วยได้รับอุปการคุณจากรัฐ ประชาชนจะต้องแสดงความกตัญญูทเวที่ต่อภาครัฐ ด้วยการเป็นพลเมืองที่ดี มีหลักความประพฤติดังนี้ คือ ทำตนให้เป็นที่พึงของตนได้ พร้อมทั้งจะรับผิดชอบตนเอง ไม่ทำตนให้เป็นปัญหาหรือเป็นภาระแก่หมู่คณะ ทำความสัมพันธ์กับสังคมด้วยไมตรีมีความมุ่งหมายที่เป็นประโยชน์ร่วมกัน ยึดอุดมคติจุดหมายสูงสุดของสังคมอันเดียวกันที่สำคัญ ต้องรับผิดชอบต่อรัฐประชาธิปไตย มีความรับผิดชอบต่อร่วมกันในอันที่จะสนับสนุน ส่งเสริมองค์รัฐและทำหน้าที่ของประชาชนให้สมบูรณ์ ต้องตระหนักสำนึกในบุญคุณของรัฐหรือประเทศที่ตนอาศัยดำรงชีวิตอยู่ ต้องรักและหวงแหนในรัฐหรือประเทศของตน ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยาม ไม่กระทำการใด ๆ อันเป็นเหตุทำให้ประเทศต้องเสื่อมเสียทั้งทางด้านดินแดนอธิปไตยและด้านเกียรติภูมิ

อัน ดิงาม ช่วยปกป้องดูแลรักษาดินแดนและผลประโยชน์ของรัฐหรือประเทศ ตามบทบาทหน้าที่อย่างเต็มกำลังความสามารถและสติปัญญาของแต่ละคน รัฐและประชาชนเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของของตนอย่างถูกต้องถ่องแท้และแสดงออกซึ่งบทบาทหน้าที่นั้น ๆ อย่างถูกต้องเหมาะสมกระทำหน้าที่ของแต่ละฝ่ายอย่างสมบูรณ์เรียบร้อย ดิงามไม่ให้ขาดตกบกพร่องแล้ว ก็นับได้ว่าเป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูต่อกัน เป็นการปฏิบัติตามหลักกตัญญูทศเวทิตาธรรมคือรู้บุญคุณและตอบแทนคุณของกันและกันอย่างแท้จริง

๒.๔.๖ วิธีปฏิบัติตนระหว่างประชาชนกับประชาชน

ด้วยเหตุที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคม ต้องดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ ในสังคม ต้องมีการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกัน ต้องอาศัยพึ่งพากัน และในสังคมหนึ่ง ๆ นั้น ย่อมมีผู้ที่ทำหน้าที่บำเพ็ญตนเป็นประโยชน์ต่อสังคมหรือทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ไม่มากก็น้อย ไม่นานแฉกก็แห่งหนึ่ง ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม ต้องตระหนักและสำนึกในบุญคุณของกันและกัน ยึดหลักที่ว่า น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า มีความสามัคคีปรองดอง ไม่ทอดทิ้งกัน มองเห็นคุณค่าของกันและกันมีความเข้าใจอย่างแท้จริงว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคมไม่สามารถอยู่คนเดียวได้ ต้องมีการติดต่อเพื่อประกอบกิจกรรมด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง จะต้องมุ่งทำงานและใช้ชีวิตโดยคำนึงถึงผลประโยชน์สามฝ่ายคือ ประโยชน์ตนมุ่งพัฒนาชีวิตของตนให้บรรลุจุดหมายของชีวิต เช่น ให้มีสุขภาพดีมีเงินมีงานมีสถานภาพดี มีครอบครัวผาสุก ให้เกิดคุณค่าชีวิตด้วยความมีศรัทธามั่นในศาสนามีความประพฤติสุจริตบำเพ็ญประโยชน์ใช้หลักปัญญาในการแก้ปัญหา ประโยชน์ของผู้อื่นมุ่งช่วยเหลือผู้อื่นหรือให้เพื่อนมนุษย์ในสังคมได้ประโยชน์แห่งชีวิตด้วยการชักนำสนับสนุนให้เขาพัฒนาชีวิตของตนเองขึ้นไปตามลำดับจนเข้าถึงประโยชน์ทั้งสองฝ่ายคือทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์คนอื่น คือมุ่งสร้างความสุขและความดีงามร่วมกันของชุมชนหรือสังคมนวมทั้งภาวะและปัจจัยสิ่งแวดล้อมทางวัตถุเช่นป่า แม่น้ำ ถนนหนทาง และทางนามธรรมเช่น ศิลธรรม วัฒนธรรมซึ่งพึงช่วยกันบำรุงรักษาเพื่อเกื้อหนุนให้ทั้งตนเองและผู้อื่นก้าวไปสู่จุดหมายข้างต้น การกระทำดังกล่าวข้างต้นนี้ นับได้ว่าเป็นการแสดงความกตัญญูทศเวทิตต่อกันระหว่างประชาชนกับประชาชนอันเป็นเหตุนำความสุขและความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ชีวิตและสังคมได้เป็นอย่างดี

๒.๔.๗ วิธีปฏิบัติตนระหว่างนักบวชกับประชาชน

พระสงฆ์กับพุทธศาสนิกชนนับได้ว่าเป็นผู้มีอุปการคุณที่สัมพันธ์เนื่องกัน พึ่งพิงอาศัยเกื้อกูลอนุเคราะห์สงเคราะห์ต่อกัน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ! พราหมณ์ คฤหบดี ที่อุปฐากท่านทั้งหลาย ด้วยจีวร บิณฑบาต ที่อยู่อาศัย และยา กับเครื่องใช้รักษาโรคนี้ว่าเป็นผู้มีอุปการะมาก แม้ท่านทั้งหลายที่แสดงธรรมอันดีงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์

อันบริสุทธ์บริบูรณ์สิ้นเชิง แก่พรหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้นก็นับว่าเป็นผู้มีอุปการะมาก นี้แหละภิกษุทั้งหลาย ! พรหมจรรย์ ที่ประพาศโดยอาศัยกันและกัน เพื่อถอนกิเลส อันเปรียบเหมือนห้วงน้ำ เพื่อให้ทุกขสิ้นไปโดยธรรม^{๑๒๕}

ประโยชน์หรือความสุขในชีวิตของศาสนิกชนเกิดจากอุปการคุณของพระสงฆ์ กล่าวคือ การที่พระสงฆ์สอน ให้ตั้งอยู่ในธรรม ห้ามไม่ให้ทำทุจริตทางกาย วาจา ใจ และให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ประพาศสุจริต ทางกาย วาจา ใจ รวมทั้งการได้อนุเคราะห์ สงเคราะห์ในกิจการต่างๆ ของศาสนิกชน ด้วยน้ำใจนั้น เชื่อว่าพระสงฆ์ให้ประโยชน์ในปัจจุบัน การที่พระสงฆ์ให้ได้ฟังหลักธรรม นำปฏิบัติในข้อปฏิบัติทั้งสมณะ และวิปัสสนา นำพาให้รู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น อันเป็นส่วนแห่งโลกุตตรธรรมเบื้องต้นจนถึงขั้นสูง ด้วยจิตเมตตาอนุเคราะห์ เชื่อว่าพระสงฆ์ให้ประโยชน์สูงสุด การให้ศาสนิกชนตั้งอยู่ในหลักของสัตบุรุษในศาสนา สอนให้เจริญในทาน ศีล ภาวนา ให้ดำเนินตามแนวทางที่มีสุคติหรือสวรรค์เป็นที่หมาย เชื่อว่าพระสงฆ์ให้ประโยชน์ในภพหน้า หมายความว่าพระสงฆ์เป็นหลักประกันแห่งชีวิตของศาสนิกชนไม่ให้คลาดจากประโยชน์ทั้งสาม

๒.๔.๘ วิธีปฏิบัติต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ความกตัญญูตเวทีต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือมนุษย์ต้องเห็นคุณค่าของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมซึ่งเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อมมนุษย์จะต้องช่วยกันรักษาดูแล และปลูกทดแทน ในวนโรปสูตร กล่าวถึงการปลูกป่าและการรักษาต้นน้ำลำธารว่าเป็นบุญเป็นกุศลความว่า

ชนเหล่าใด ปลูกสวนอันนารัณรมย์ ปลูกป่า สร้างสะพาน ขุดสระน้ำ บ่อน้ำ และให้ที่พักอาศัยบุญย่อมเจริญแก่ชนเหล่านั้นทั้งกลางวันและกลางคืนตลอดกาลทุกเมื่อ ชนเหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไปสู่สวรรค์ อย่างแน่นอน^{๑๒๖}

กิจกรรมของมนุษย์ที่จัดเป็นการแสดงความกตัญญูตเวทีต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การร่วมกันจัดกิจกรรมโครงการอนุรักษ์ พัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชนหรือในสังคมที่ตนอาศัยอยู่โดยการช่วยกันกำจัดขยะมูลฝอยสิ่งปฏิกูลทั้งหลายช่วยกันทำความสะอาดให้ชุมชนน่าอยู่อาศัย ร่วมกันจัดกิจกรรมปลูกป่าเพื่อทดแทนป่าไม้ที่ถูกตัดไปด้วยฝีมือมนุษย์หรือเสียหายไปจากภัยธรรมชาติ เช่น ไฟไหม้ น้ำป่าไหลหลาก ร่วมกันจัดกิจกรรมบวชป่า เป็นการช่วยกันป้องกันรักษาป่าไม้ไม่ให้ถูก

^{๑๒๕} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาเมฆราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๕๓.

^{๑๒๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

ทำลายนอกจากนี้ ในอังกรเปตวัตถุ ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมไว้ ความว่า

บุคคล อาศัย นั่ง หรือนอน ที่ร่มเงาของต้นไม้ใด แม้แต่กิ่งของต้นไม้นั้นก็สมควรหัก เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทรามบุคคลอาศัยนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใดแม้แต่ใบของต้นไม้นั้นก็สมควรทำลายเพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม^{๑๒๗}

ต้นไม้ นั่นถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณ เพราะช่วยบำบัดความร้อนและให้ความเย็นแก่คนที่เข้าไปพักอาศัยและต้นไม้เป็นมิตรของมนุษย์เมื่อบุคคลได้รับประโยชน์จากต้นไม้จึงไม่ควรทำอันตรายแก่ต้นไม้ด้วยการทำบริเวณให้สกปรกหรือหักรานกิ่งไม้อันใดอันหนึ่งให้เสียหายเพราะหากกระทำเช่นนั้น ก็เป็นการขาดความกตัญญูต่อดวงอาทิตย์

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีมากมาย เช่น ต้นไม้ ป่าไม้ พันธุ์พืชชนิดต่างๆ แม่น้ำลำธาร ทรัพยากรธรรมชาติคือน้ำมัน แก๊สธรรมชาติ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ ล้วนมีคุณอันสูงยิ่งต่อชีวิตของมนุษย์และสัตว์โลกทั้งหลาย มนุษย์จึงควรมีความกตัญญูต่อดวงอาทิตย์ คือ มีจิตสำนึก ระลึกถึงความสำคัญ คุณค่า คุณประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติ บริโภคใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้หมดไป เช่น แก๊สธรรมชาติ น้ำมัน บริโภคใช้สอยอย่างคุ้มค่า ไม่ใช่สอยอย่างฟุ่มเฟือย ต้องบริโภคอย่างประหยัด คำนึงถึงอนุชนที่เกิดมาภายหลังว่าก็มีสิทธิ์ที่จะได้บริโภคใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในปัจจุบันด้วย

มนุษย์มีความเกี่ยวเนื่องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตั้งแต่เกิดมา ในขณะที่ดำรงชีวิตอยู่ ปัจจัยเครื่องอาศัยของชีวิต ทั้งอาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค หรือการจะสร้างฐานะ หลักฐาน สร้างความมั่นคงแก่ชีวิตก็ล้วนอาศัยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เป็นสำคัญ ดังนั้น จึงต้องตระหนักว่าป่าไม้และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งจำเป็นของชีวิตเป็นผู้ผลิตอาหารและปัจจัยเครื่องอาศัยทุกอย่าง ความสำเร็จความผาสุกร่มเย็นในชีวิตความมั่งคั่งมั่นคงของชีวิตเกิดจากธรรมชาติ มนุษย์ขาดทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ย่อมขาดแคลน ขัดสนและขาดความสุข จึงจำเป็นที่จะต้องกตัญญูรู้คุณค่า และแสดงกตเวทิตด้วยการดูแล รักษาและอนุรักษ์ให้มั่นคง ยั่งยืนในฐานะมิตรแท้ผู้ประกันความอยู่รอดแห่งชีวิตของมนุษย์และของโลก เช่นนี้ชื่อว่าได้แก้กฏล อุดหนุนค้ำจุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และนั่นคือความอยู่รอดความมั่นคงของมนุษย์และสังคมนั่นเอง

^{๑๒๗} ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๒๕๙, ๒๖๑/๒๑๐.

๒.๕ บทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคม

๒.๕.๑ บทบาทของความกตัญญูต่อสังคมไทย

สังคมไทยคนส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธ ความคิด คำพูด วิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทย ได้อาศัยหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาช่วยขัดเกลาและเป็นเบ้าหล่อหลอม ทำให้กิจกรรมของสังคมชาวพุทธโดยทั่วไป อยู่ในกรอบแห่งการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม มีความมุ่งหมายเพื่อให้มนุษย์ที่อยู่ในสังคมได้รู้จักปฏิบัติต่อกัน ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ยุติธรรม มีความรักใคร่ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สนิทสามัคคี มีความเสียสละ ไม่เอาเปรียบเห็นแก่ได้ฝ่ายเดียว ต่างพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลต่อกันและกัน วิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมไทย ที่เป็นเช่นนี้ กล่าวได้ว่า ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลมาจากหลักธรรมคือ ความกตัญญูกตเวทิตะ ที่พระพุทธองค์ได้ทรงกระทำเป็นทิวฐานาคติที่พุทธศาสนิกชนไทยได้ถือเอาเป็นแบบอย่าง เมื่อพระพุทธศาสนาได้เข้าประดิษฐานในประเทศไทย ทำให้พุทธศาสนิกชนไทยได้ถูกหล่อหลอมด้วยหลักคำสอนเรื่องความกตัญญู อันเป็นเหตุให้ได้รับอิทธิพลแนวความคิดเช่นนี้ได้ฝังรากลึกลงในจิตใจและประเพณีการทำบุญอุทิศให้ผู้มีอุปการคุณที่มีชีวิตอยู่^{๑๒๘} และการทำบุญอุทิศให้แก่ผู้มีอุปการคุณที่ตายไปแล้ว นอกจากจะแสดงความกตัญญูกตเวทิตะต่อผู้มีอุปการคุณขณะที่มีชีวิตอยู่แล้ว เมื่อผู้มีอุปการคุณสิ้นชีวิต ผู้ได้รับอุปการคุณที่อยู่ข้างหลัง จะต้องทำบุญกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้ จากการศึกษาพบว่า สังคมไทยมีประเพณีให้ความสำคัญต่อความกตัญญูกตเวทิตะ ความกตัญญูเป็นบ่อเกิดความรักความผูกพัน ความเอื้ออาทรและความปรารถนาดีต่อกัน วิถีชีวิตของสังคมไทยมีการอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นครอบครัวใหญ่ เน้นการพึ่งพาอาศัยกันและการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แต่ละคนในครอบครัวมีความรับผิดชอบต่อกันและต้องช่วยเหลือกันทำงาน ตามบทบาทและหน้าที่ที่ตนเองรับผิดชอบ อันส่งผลให้เกิดขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของสังคม และขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของสังคมไทย ล้วนแต่มีความกตัญญูเป็นที่ตั้งสำคัญ และทั้งเป็นไปเพื่อรักษา และส่งเสริมคุณธรรมข้อนี้ให้คงมีอยู่ในโลกนี้อย่างแน่นแฟ้นพร้อมกันไปในตัว^{๑๒๙} ตลอดจนการปฏิบัติตามหลักธรรมเรื่องทศ ๖ ด้วยเหตุนี้ สังคมไทยจึงเป็นสังคมที่ก่อให้เกิดความรู้สึกผูกพันกันทางจิตใจสำหรับทุกคน

บุคคลผู้ที่มีจิตสำนึกคิดตอบแทนคุณผู้ที่เคยมีอุปการคุณต่อตนเองชื่อว่า เป็นคนดี เป็นที่น่ายกย่องสรรเสริญบูชา ควรถือเป็นแบบอย่างและถือว่าเป็นผู้ที่ได้สร้างชื่อเสียงให้แก่วงศ์ตระกูล ถือได้ว่า ความกตัญญูเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่มีบทบาทต่อสังคมไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และต่อไป

^{๑๒๘} การทำบุญอุทิศให้คนที่เสียชีวิตอยู่ เรียกว่า ชิวภัตร ได้แก่ ภัตรเพื่อบุคคลผู้เป็นอยู่ รายละเอียดใน พ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๓-๕.

^{๑๒๙} พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูกตเวทิตะเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

ในอนาคต และถือได้ว่า ความกตัญญูเป็นอุดมคติของสังคมไทยที่ถือปฏิบัติกันมาช้านาน ด้วยคนที่มี ความกตัญญูกตเวที เป็นคนที่หาได้ยากเพราะ

๑. คนจำนวนมากได้ดีมีความสุขแล้วมักลืมตัว ลืมผู้เคยมีอุปการะตน
๒. คนจำนวนมากเห็นแก่ตัว อยากได้รับผลประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว
๓. คนจำนวนมากแสวงหาผลประโยชน์ โดยมีได้คำนึงว่าผู้อื่นมีคุณความดีที่พึงพา

อาศัยอย่างไร

๔. คนจำนวนมาก เมื่อจะตอบแทนคุณแก่ผู้ใด มักจะทำเพียงเพื่ออวดตน แก่ผู้อื่นว่า ตนมีความกตัญญูกตเวที มิได้ทำด้วยความบริสุทธิ์ใจและจริงจัง

๕. คนจำนวนมาก มักเมินเฉยต่ออุปการะที่คนอื่นทำแก่ตน โดยคิดว่าเขาอุดหนุน เอื้อเพื่อแก่ตนเพียงนิดหน่อยหรือเขาทำตามหน้าที่ของเขา

๖. คนบางคน แสดงให้เขาเห็นว่าตนเป็นคนกตัญญูกตเวที เพราะหวังผลประโยชน์ บางอย่างจากเขา^{๑๓๐}

ความมีกตัญญูกตเวที จึงเป็นเครื่องหมายแสดงความเป็นคนดี เพราะการแสดงความ กตัญญูกตเวทีถือว่าเป็นพื้นฐานในการทำความดีที่รู้จักตอบแทนผู้มีคุณ เห็นคุณค่าของผู้มีคุณ การ รู้จักตอบแทนบุญคุณผู้อื่นที่ทำอุปการะแก่ตน คนดีต้องคู่กับความประพฤติปฏิบัติและที่ความกตัญญู กตเวที ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นคนดี นอกจากเรื่องความกตัญญูต่อผู้มีอุปการะคุณแล้ว วิถีชีวิตแบบถ้อยที่ถ้อยอาศัย ต่างฝ่ายต่างมีความเอื้อเพื่อซึ่งกันและกันดังที่กล่าวมา ส่วนหนึ่งกล่าวได้ ว่าเป็นผลมาจากอิทธิพลของญาติธรรมที่แสดงออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรมที่พอเห็นได้ในสังคมไทย ในปัจจุบัน ด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อชาวไทยส่วนใหญ่ การดำเนินชีวิตของคนไทย จึง ได้ผูกพันกับพระพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น คนไทยมีความศรัทธา มีความเลื่อมใสในหลักคำสอนทาง ศาสนา กิจกรรมทุกประเภทของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้แสดงออกถึงเอกลักษณ์ หรือ ลักษณะของความเป็นไทย เช่น การแสดงออกทางกาย วาจา และทางใจ ก็เต็มไปด้วยความกตัญญู มีความสุภาพอ่อนโยน มีใจเมตตากรุณา โอบอ้อมอารีเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ มีจิตใจกว้างขวาง มีหลัก ปรัชญาในการดำรงชีวิตตามแบบวิถีของชาวพุทธ ทศนคติความเชื่อเหล่านี้ได้ฝังรากลึกลงในจิตสำนึก ของพุทธศาสนิกชนมาเป็นเวลาอันยาวนาน

ความกตัญญูมีบทบาทสำคัญในสังคม ทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่า เป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความ รับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่เป็น

^{๑๓๐} แม่ชีดวงพร คำหอมกุล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยศาสตร์ในอัมมปัทฏฐกถา”, วิทยานิพนธ์ พุทธศาสนมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

บุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญู อันจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดปลอดภัย ปัญหาสังคม เช่น ปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง ปัญหาสงคราม ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจจะหมดไป สภาพาสีงแวดล้อมทางธรรมชาติจะไม่ถูกทำลาย เพราะคนมีความกตัญญูยอมระลึกถึงบุญคุณของป่าไม้ ทุ่งนา แม่น้ำ ลำธาร ถนนหนทาง และสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ช่วยกันอนุรักษ์ บำรุง รักษาให้สิ่งเหล่านั้นคงอยู่ร่วมกับมนุษย์อย่างสมดุล

๒.๕.๒ อิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อประเพณีไทย

ชนชาติไทยเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมและประเพณีของตนเองมาแต่บรรพกาล เพื่อใช้กล่อมเกลาคอปนิสัยของชุมชนให้ประพฤติปฏิบัติถูกต้องตามระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคม เพื่อให้รู้ว่าอะไรถูกต้อง อะไรไม่ถูกต้อง และสิ่งใดควรทำ ไม่ควรทำ ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยมีหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นรากฐาน มุ่งสอนให้ผู้ปฏิบัติตามได้รับผล คือ ความสงบใจ ปราศจากความทุกข์ และอยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุข ความกตัญญูเป็นวัฒนธรรมที่ดั้งเดิม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยได้สอดแทรกความกตัญญูไว้เกือบทุกเรื่อง ในวิทยานิพนธ์นี้ จะได้ศึกษาประเพณีบรรพชา-อุปสมบท ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีสารทไทย และประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์

๑) **ประเพณีบรรพชาอุปสมบท** สมัยพุทธกาลมีการบรรพชาได้ทั้งหญิงและชาย การบรรพชา ถ้าเป็นชาย เรียกว่า สามเณร ถ้าเป็นหญิง เรียกว่าสามเณรี ส่วนการอุปสมบท ถ้าเป็นชาย เรียกว่าภิกษุ ถ้าเป็นหญิง เรียกว่าภิกษุณี แต่ในปัจจุบัน ผู้ที่จะอุปสมบทจะต้องเป็นผู้ชายเท่านั้น และการบรรพชาเป็นสามเณรก็เช่นเดียวกัน^{๑๓๑} การบวช คือ บรรพชา นั้น หมายถึงการเว้นความชั่วทุกอย่าง กล่าวคือ การสละสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม หรือบาปอกุศลต่าง ๆ ที่ยังติดอยู่ในใจด้วยการฝึกฝนพัฒนาตามหลักไตรสิกขา ดังนั้น การบวชจึงถือได้ว่าเป็นการฝึกฝนพัฒนาตนเอง คือ การศึกษาในการที่จะพยายามละหรือขจัดกิเลสสิ่งเศร้าหมองจิต ความชั่วต่าง ๆ ให้หมดไป^{๑๓๒}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ให้ทรรศนะเกี่ยวกับเหตุที่คนเข้ามาบวชว่า สาเหตุของบุคคลที่เข้ามาถือบวชในสมัยพุทธกาลมีสาเหตุที่ต่างกัน สรุปได้คือ บุคคลบางคนรู้จักคิดพิจารณา มองเห็นชีวิตของหมู่มนุษย์ในสังคม มีความเป็นไปทั้งทางดีและทางร้าย บางครั้งสังคมก็มี

^{๑๓๑} บุญมี แทนแก้ว, **ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๕๕.

^{๑๓๒} พระธรรมปิฎก, **สอนนาค-สอนทิต : ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

ความเสื่อม บางครั้งก็มีความเจริญแปรปรวนไปต่าง ๆ ไม่เที่ยงแท้แน่นอน หาสาระและความสุขแท้จริงไม่ได้ และบุคคลบางคนมีชีวิตอยู่ท่ามกลางสังคม เห็นแต่ความวุ่นวายหาความสุขจากความสงบได้ยาก จึงไม่มีโอกาสที่จะแสวงหาความเข้าใจและความรู้เกี่ยวกับชีวิต ดังนั้น จึงต้องการที่จะออกไปอยู่ห่างไกลเพื่อที่จะได้มีความสุขสงบ และมีความคิดค้นหาความรู้เกี่ยวกับชีวิตโดยไม่ถูกรบกวน ด้วยเรื่องวุ่นวายเกี่ยวกับบุคคลอื่น^{๑๓๓}

สังคมไทยนิยมการบวชมาตั้งแต่โบราณ แม้จะเป็นการบวชเพียงเวลาสั้น ๆ พรรษาเดียวก็ตาม ผู้บวชจะมีโอกาสสัมผัสความสุข ซึ่งเกิดจากความสงบภายใน ซึ่งในชีวิตประจำวันอาจพบได้ยาก ผู้บวชเป็นพระภิกษุจะได้สัมผัสกับความสุขในขณะที่มีเครื่องนุ่งห่มครองกายเพียง ๓ ผืน มีบาตร ๑ ใบ บิณฑบาตเลี้ยงชีพ จะไม่มีความห่วงใย ไม่มีการสะสม ไม่ผูกมัดกับวัตถุอะไร มีอิสระในจิตใจ ทำให้เข้าใจถึงประโยชน์อันยิ่งใหญ่ในการดำเนินชีวิต คนไทยจึงนิยมให้ลูกหลานบวชมาแต่โบราณ การบรรพชาอุปสมบท เป็นการปรับวิถีชีวิตคนไทย ให้มองเห็นคุณค่าที่แท้ของชีวิต รู้จักปรับตนให้อยู่ภาวะสมดุล ไม่ขาดไม่เกิน ผู้บวชจะรู้ธรรมชาติของชีวิต รู้หน้าที่ที่ตนจะต้องปฏิบัติต่อผู้มีพระคุณต่อสังคม ประเพณีการบรรพชา-อุปสมบทของไทยจึงถือเป็นวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามที่คนไทยในอดีตได้เห็นประโยชน์ของการบวชซึ่งเป็นการศึกษาอบรมฝึกหัดขัดเกลา ทำให้เป็นคนที่ดี มีคุณสมบัติต่าง ๆ เจริญงอกงามขึ้น จนเป็นคนที่มีสมบุรณ์ที่เรียกว่า “บัณฑิต” หรือ “ทิด” เมื่อสึกหาลาเพศออกมาเป็นคฤหัสถ์ คนไทยในอดีตได้เห็นประโยชน์ของการบวช ก็จึงคิดว่าถึงแม้จะไม่บวชอยู่ตลอดไป แม้แต่จะบวชชั่วคราวระยะหนึ่ง ก็เป็นประโยชน์ที่จะช่วยขัดเกลาให้ชีวิตเจริญงอกงามขึ้น ยิ่งถ้าเป็นผู้ที่จะอยู่รับผิดชอบสังคมต่อไป ถ้าเป็นคนไม่ได้ฝึกหัดขัดเกลา ไม่พัฒนาตนเองแล้ว ก็จะไม่สามารถรับผิดชอบสังคม ไม่สามารถไปสร้างสรรค์สังคมได้ แต่อาจจะไปก่อปัญหาแก่สังคมด้วยซ้ำ ถ้าเขาได้มาบวช มีการศึกษาอบรมดีแล้ว เป็นคนดี มีปัญญา มีจิตใจดีงาม ก็จะไปช่วยรับผิดชอบสร้างสรรค์สังคมได้เป็นอย่างดี

ดังนั้น ประเพณีการบรรพชาอุปสมบท จึงเกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามในสังคมไทยขึ้นมาว่า กุลบุตรถ้ามีโอกาสก็ควรที่จะบวชอย่างน้อยระยะเวลาหนึ่ง เพื่อจะได้ศึกษาอบรมตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งประเพณีการบรรพชา-อุปสมบทในสังคมไทย ได้มีความหมายหลายประการที่แสดงออกถึงความกตัญญูของผู้ได้บวช

๒) **ประเพณีลอยกระทง** ประเพณีลอยกระทง เป็นประเพณีไทยที่ได้คติจากพราหมณ์ ซึ่งพวกพราหมณ์นิยมกระทำกัน เพื่อบูชาพระผู้เป็นเจ้า คือพระนารายณ์ที่บรรทมสินธุ์อยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร นิยมทำกันในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ หรือในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เป็น ๒

^{๑๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

ระยะ^{๑๓๔} จากการศึกษาพบว่า การลอยกระทงถือเป็นประเพณีที่กำหนดไว้เป็นแบบแผนและปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่โบราณกาล โดยมีการสืบทอดกันมาจนเป็นประเพณีนิยมของพุทธศาสนิกชน แม้ว่ากาลเวลาจะผ่านมานานแล้ว แต่ก็ยังสืบทอดกันมาอย่างมั่นคงในหมู่พุทธศาสนิกชนไทย ประเพณีการลอยกระทงจะตรงกับวันเพ็ญเดือน ๑๒ ซึ่งตกราวปลายเดือนตุลาคม หรือกลางเดือนพฤศจิกายน เป็นฤดูกาลน้ำไหลหลากมาจากเหนือ แม่น้ำลำคลองน้ำขึ้นล้นฝั่ง เรียกเป็นคติพูดติดปากว่า “เดือน ๑๑ น้ำนอง เดือน ๑๒ น้ำทรง” น้ำจะทรงอยู่จนเลยวันเพ็ญเดือน ๑๒ ระยะนี้ชาวพุทธทั้งหลายจะทำกระทงด้วยใบตองกล้วยปึกธูปเทียนแล้วจุดไฟ ปล่อยให้ลอยไปในเวลาค่ำคืน เพื่อบูชารอยพระบาทของพระพุทธเจ้าซึ่งประดิษฐานอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทา หรือนิมมทาในชมพูทวีป โดยมีคติเรื่องราวว่า

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังแม่น้ำนัมมทา พญานัมมทานาคราชมีความเลื่อมใส จึงอาราธนาให้เสด็จไปสู่นาคพิภพเพื่อถวายสักการบูชา พระองค์จึงเสด็จไปประทับเสนาแก่พญานาคราชพร้อมทั้งบริวารแล้วเสด็จกลับ พญานาคราชได้กราบทูลขอสิ่งทีระลึกอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ เพื่อเป็นพุทธานุสสติสำหรับไว้ระลึกถึงและกราบไหว้บูชาในกาลต่อไป พระพุทธองค์จึงทรงประทานให้ตามความประสงค์ โดยประดิษฐานรอยฝ่าพระบาทไว้ที่ริมแม่น้ำนัมมทานทีให้เป็นที่สักการบูชาของพญานาคราช^{๑๓๕}

จากความเชื่อและความเลื่อมใสเรื่องนี้ จึงเป็นเหตุให้เกิดประเพณีลอยกระทงตามประทีปในหมู่ชาวพุทธ ตั้งแต่ครั้งสุโขทัยเป็นราชธานีในราวแผ่นดินพระมหาธรรมราชาลิไทรัชกาลที่ ๔ หรือแผ่นดินพระมหาธรรมราชาลิไทรัชกาลที่ ๕ และนิยมกระทำเป็นประจำในวันเพ็ญเดือน ๑๒ อันมีปรากฏในหนังสือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พระสนมเอกของพระมหาธรรมราชาลิไท ผู้เป็นธิดาพระศรีมหาสมุทรตำแหน่งราชครูตระกูลพราหมณ์ ได้เรียบเรียงเรื่องเกี่ยวกับราชประเพณี ๑๒ เดือน ในราชสำนักพระมหาธรรมราชาลิไท มีใจความตอนหนึ่งว่า

ถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ พระร่วงเจ้า (พระมหาธรรมราชาลิไท) รับสั่งให้บรรดาพระสนมนางในเฝ้าแก่ชะแม่ท้าวนางทั้งหลายตกแต่งกระทงประดับดอกไม้ธูปเทียนนำลงลอยน้ำหน้าพระที่นั่งตามประเพณีของโบราณราชประเพณี ท้าวศรีจุฬาลักษณ์เองก็ถูกเกณฑ์ด้วยขณะนั้นยังมิได้รับการสถาปนาเป็นท้าวคงมีชื่อว่า นางนพมาศ อยู่ตามชื่อเดิม ก่อนถวายตัวเข้ามาอยู่ในพระราชวัง นางนพมาศคิดด้วยปัญญาตนเองในขณะนั้นว่า ปกติวันเพ็ญเดือน ๑๒ จะมีสายบัวชนิดหนึ่งเป่งบานดอกออกรับแสงจันทร์ในเวลากลางคืน แปลกกว่าสายบัวพันธุ์

^{๑๓๔} จันทร์ ไพจิตร, **ประมวลพิธีมงคลของไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๔๗), หน้า ๑๘๑.

^{๑๓๕} ม.อ.อ. (บาลี) ๓/๓๙๗/๒๔๔

อื่น ๆ ที่มีดอกบานเฉพาะกลางวัน ดอกบัวที่บานกลางคืนในวันนี้ เรียกว่า ดอกกมฺพ เป็น ดอกบัวพิเศษ ปีหนึ่งมีดอกบานครั้งเดียวในวันนี้เท่านั้น นางคิดว่าสมควรจะแต่งกระทง ประดับประทีปลอยบูชารอยพระพุทธบาทในวันนี้ให้เข้ากับพิธีพราหมณ์โบราณและตกแต่งเป็น เครื่องสักการะด้วยดอกไม้ที่มีในสมัย จึงจัดเย็บกระทงเป็นรูปดอกกมฺพ แต่ละกลีบติดประทีป น้ำมันเปรียงเจือด้วยไขข้อพระโค นำลงลอยหน้าพระที่นั่ง ปรากฏว่ากระทงของนางนพมาศ งามสะดูตามคนทั่วไป พระร่วงเจ้าทรงพอพระทัยจึงรับสั่งถามนางก็ทูลอธิบายเหตุผลให้ทรง ทราบ จึงตรัสในที่ประชุมวันนั้นว่า ต่อไปเบื้องหน้าขอให้ทุกคนเอาอย่างนางนพมาศนี้ จงแต่ง กระทงประทีปลอยในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ให้เป็นรูปดอกกมฺพสืบไป^{๑๓๖}

บุญมี แทนแก้ว กล่าวว่า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการลอยกระทงเป็น การหลวงนั้น เรียกว่า “การลอยพระประทีป” โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับทรง เป็นประธาน ณ เรือพระที่นั่งซึ่งจอดลอยอยู่ที่ท่าราชวรดิษฐ์ทั้ง ๓ วัน ซึ่งเป็นงานที่ใหญ่โตมาก และ ยังมีเรือพระราชพิธีต่าง ๆ เข้าร่วมด้วย เช่น เรือศรี เรือชัย และเรือรูปลักษณะสัตว์ต่าง^{๑๓๗}

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงตัดพิธีกรรมต่าง ๆ ออกบ้าง คงให้เหลือแต่เรือพระที่นั่งอนันตนาคราชและเรือชัย เพราะเป็นเรือใหญ่มีความสำคัญในทาง ประวัติศาสตร์และเนื่องด้วยพระราชประเพณี ทั้งได้มีการเปลี่ยนแปลงการตกแต่งให้เป็นพิธีบูชา พระพุทธเจ้าโดยตรง โดยได้เชิญพระพุทธสิหิงค์น้อย มาประดิษฐานบนบุษบกกลางลำน้ำ เรือพระที่ นั่งอนันตนาคราช พระราชพิธีนี้ได้จัดทำมาเรื่อยจนถึง รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราชเจ้า ได้เปลี่ยนเรือชัยมาเป็นเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์แทน และได้นำ พระพุทธรูปไชยวัฒน์ในแผ่นดินมาประดิษฐานในเรือพระที่นั่งอนันตนาคราชแทนพระพุทธสิหิงค์ น้อย^{๑๓๘} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับการ ลอยกระทงไว้ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน ตอนที่ว่าด้วยลอยพระประทีปตอนหนึ่งว่า

การลอยประทีปลอยกระทงนี้ เป็นนักขัตฤกษ์ที่รื่นเริงทั่วไปของประชาชนทั้งปวงทั่วไป ไม่เฉพาะแต่การหลวง แต่จะนับว่าเป็นพระราชพิธีอย่างใดก็ได้ ด้วยไม่ได้มีพิธีสงฆ์พิธี พราหมณ์อันใดเกี่ยวข้องเนื่องในการลอยพระประทีปนั้น เว้นไว้แต่จะเข้าใจว่าตรงกับคำที่ว่า

^{๑๓๖} ศิลปากร, กรม, **นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์**, (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓), หน้า ๙๙-๑๐๐.

^{๑๓๗} บุญมี แทนแก้ว, **ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา**, หน้า ๑๗๙.

^{๑๓๘} สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์, **ประเพณีและวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ไทย วัฒนาพานิช, ๒๕๓๓), หน้า ๔๖.

ลอยโคลมน้ำ เช่นที่กล่าวมาแล้ว แต่ควรนับว่า เป็นราชประเพณีซึ่งมีมาในแผ่นดินสยามแต่โบราณ ตั้งแต่พระนครยังอยู่ฝ่ายเหนือ...^{๑๓๙}

ข้อความตามพระราชนิพนธ์นี้ แสดงว่าการลอยกระทงเป็นงานนักขัตฤกษ์รื่นเริงของคนทั่วไป ไม่ใช่เป็นพระราชพิธีของหลวงเท่านั้น สำหรับการลอยกระทงแบบการราษฎร์นั้น จะประดิษฐ์รูปกระทงในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งนี้แล้วแต่ความพอใจ เหมาะสมและความมีฝีมือในด้านศิลปะ จึงสามารถจะประดิษฐ์ให้เป็นรูปอะไรก็ได้ เช่น รูปดอกบัวบาน รูปพระเจดีย์ รูปพระสถูป และรูปอื่น ๆ เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้วก็ปักธูปเทียนไว้ตรงกลาง เพื่อจุดให้เป็นพุทธบูชา แล้วลอยไปตามน้ำท่ามกลางแสงจันทร์แจ่มกระจ่าง สว่างไสวในเดือน ๑๒ คี่วันเพ็ญ ยิ่งความปลื้มปิติ ร่าเริง บรรเทิงใจ ยิ่งนัก เพิ่มความสมัครสมานสามัคคีขึ้นในหมู่ประชาชน เพราะมีองค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขชาวไทย จึงมีความสุขสำราญเบิกบานใจไปทุกถ้วนหน้า^{๑๔๐} ประเพณีการลอยกระทงซึ่งมีมาแต่โบราณกาลตามที่กล่าวข้างต้น ได้มีข้อคิดสอนว่า การลอยกระทงเพื่อขอขมาต่อแม่น้ำลำคลองที่เราได้อาศัยอุปโภคบริโภค เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูทดแทน ซึ่งเป็นความฉลาดของบรรพบุรุษที่สอนในแง่ศีลธรรม คือ

๑. สอนให้รู้คุณค่า เมื่อเรารู้ใครหรือสิ่งใดมีอุปการะมีประโยชน์ต่อเรา เราก็จะไม่ละเมียด ทำลาย หรือทำให้เสียหายต่อสิ่งนั้น มีแต่จะเทิดทูนบูชา

๒. สอนให้รู้รักษา เมื่อเห็นคุณค่าของบุคคลหรือสิ่งใด เราก็จะเกิดความรัก ความห่วงแหนเอาใจใส่เป็นอย่างดี

วิธีการที่ควรปฏิบัติต่อแม่น้ำลำคลองก็คือ การดูแลบำรุงรักษาให้อยู่ในสภาพดี ไม่ทิ้งขยะสิ่งปฏิกูลอันจะทำให้แม่น้ำลำคลองเน่าเสีย หรือตื้นเขิน โดยเฉพาะวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ทำกระทงควรเป็นวัสดุธรรมชาติที่ย่อยสลายง่าย เพื่อช่วยรักษาแม่น้ำลำคลองให้คงอยู่อย่างยั่งยืนตลอดไป^{๑๔๑} จากการศึกษาพบว่า ประเพณีการลอยกระทง เป็นคติของชนชาติไทยที่ประกอบภักดีกรรม ซึ่งต้องมีน้ำเป็นปัจจัยสำคัญ เมื่อพืชพันธุ์ธัญญาหารเจริญงอกงามอุดมสมบูรณ์ จึงมีการลอยกระทงไปตามกระแสน้ำ เพื่อเป็นการบูชาคุณพระแม่คงคา ด้วยความสำนึกถึงบุญคุณของน้ำที่มนุษย์และสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ได้อาศัยเพื่อการดำรงชีวิตและเป็นการขอขมาลาโทษที่ได้ลงอาบหรือปล่อยสิ่งปฏิกูลลงน้ำ ซึ่งอาจเป็นเหตุทำให้น้ำเกิดความสกปรก โดยความตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม เป็นการบูชารอยพระพุทธบาทที่ประดิษฐานอยู่ ณ หาดทรายแม่น้ำนัมมทา เมื่อคราวเสด็จไปแสดงธรรมโปรดในนาคพิภพ

^{๑๓๙} ศิลปากร, กรม, **พระราชพิธีสิบสองเดือน**, (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓,) หน้า ๒๕.

^{๑๔๐} บุญมี แท่นแก้ว, **ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา**, หน้า ๑๘๐.

^{๑๔๑} เสนาะ ผดุงฉัตร, “ลอยกระทงบูชาธรรม”, **พุทธจักร**, ปีที่ ๕๗ ฉบับที่ ๑๑ (พฤศจิกายน ๒๕๕๖) :

เป็นการรำลึกถึงพระพุทธองค์ และเป็นการรักษาประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงามของไทยเอาไว้ เป็นการปลูกฝังความรู้สึกสำนึกในบุญคุณของสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่มีต่อมนุษย์ มีความรักที่จะช่วยกันรักษาความสะอาดของธรรมชาติ มีความรักในธรรมชาติรอบ ๆ ตัวยิ่งขึ้น ให้ความรู้สึกที่ดีด้วยจิตใจ และจะได้รับความรื่นเริงบันเทิงใจในประเพณีลอยกระทง

๓) **ประเพณีสงกรานต์** ประเพณีสงกรานต์ เป็นประเพณีวันขึ้นปีใหม่ของไทยมาแต่โบราณ ซึ่งหมายถึงเทศกาลของความเปลี่ยนแปลงไปสู่ชีวิตใหม่ที่สดใสกว่าเก่า เป็นประเพณีที่คนไทยยึดถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน เป็นประเพณีที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว สังคมกับวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม อันก่อให้เกิดความรัก ความผูกพัน ความกตัญญู และความสามัคคีในครอบครัว ชุมชน และสังคม ประเพณีสงกรานต์จึงเป็นเอกลักษณ์วัฒนธรรมที่งดงามของไทย ที่บรรพบุรุษได้สืบทอดต่อกันมาจนเป็นวัฒนธรรมประจำชาติ ที่โดดเด่น และฝังลึกเข้าไปในชีวิตจิตใจของคนไทยมาช้านาน จากการศึกษาพบว่า สงกรานต์ เป็นประเพณีนิยมที่สำคัญซึ่งได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ และคนไทยปัจจุบันก็ยังอนุรักษ์ประเพณีนี้ เพื่อสืบทอดเจตนารมณ์ของบรรพบุรุษไทย โดยนำมาประยุกต์เข้ากับหลักพระพุทธศาสนา มีการทำบุญตักบาตร ก่อเจดีย์ทราย สรงน้ำพระ และทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วเป็นการแสดงออกถึงคุณธรรมคือความกตัญญูตเวทิตาธรรม และนอกจากนั้นก็ยังมีการอาบน้ำขมิ้นหรือขมิ้นขาวผู้เฒ่าผู้แก่ที่เคารพนับถือตลอดถึงการขอขมาลาโทษในความผิดพลาดบกพร่องต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นในเวลาที่ผ่านมาแล้ว หรือจะเรียกว่า อภัยทาน ก็ได้^{๑๔๒} และการทำบุญปล่อยสัตว์ต่าง ๆ เช่น ปล่อยนก ปล่อยปลา ปล่อยเต่า เป็นต้น ถือว่าเป็นการเสวยเคราะห์ต่ออายุตนเองให้มีอายุยืนนาน

ประเพณีสงกรานต์ เป็นประเพณีเพื่อชีวิต เป็นประเพณีที่มีคุณค่าต่อครอบครัว ชุมชน สังคม และพระพุทธศาสนา^{๑๔๓} คือ

๑. คุณค่าต่อครอบครัว ทำให้สมาชิกในครอบครัวได้มีโอกาสอยู่ร่วมกันเพื่อแสดงความกตัญญูตเวทิตา เช่น ลูกหลานได้มารดน้ำขอพรจากบิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย และมอบของขวัญให้แก่ท่านเหล่านั้น รวมทั้งมีความกตัญญูตเวทิตาต่อบุพการีที่ล่วงลับไปแล้ว ด้วยการร่วมกันทำบุญอุทิศไปให้ท่าน

๒. คุณค่าต่อชุมชน ก่อให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีในชุมชน ร่วมกันทำบุญให้ทาน พบปะสังสรรค์ สนุกสนานรื่นเริงร่วมกัน มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

^{๑๔๒} บัว พลรัมย์, “ประเพณีสงกรานต์”, **พุทธจักร**, ปีที่ ๕๓ ฉบับที่ ๔ (เมษายน ๒๕๔๒) : ๓๐.

^{๑๔๓} เสนาะ ผดุงฉัตร, “ประเพณีสงกรานต์”, **พุทธจักร**, ปีที่ ๕๔ ฉบับที่ ๔ (เมษายน ๒๕๔๓) : ๓๔.

๓. คุณค่าต่อสังคม ทำให้มีความเอื้ออาทรต่อสิ่งแวดล้อม ด้วยการช่วยกันทำความสะอาดบ้านเรือน พัฒนาวัดวาอาราม สถานที่สาธารณะ ตลอดจนอาคารสถานที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ให้สดใส

๔. คุณค่าต่อพระพุทธศาสนา เป็นการช่วยกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา คือการทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสามเณรผู้เป็นศาสนทายาท

๕. คุณค่าต่อสรรพสัตว์ ด้วยมีการปล่อยนกปล่อยปลาและสัตว์อื่น ๆ เป็นการให้และต่อชีวิต ด้วยจิตเมตตาการุณย์

จากการศึกษาพบว่า ประเพณีสงกรานต์เป็นวัฒนธรรมที่รวบรวมวิถีชีวิตของคนไทยให้มีแต่ความสดชื่นงดงามประกอบไปด้วยคุณงามความดี เป็นวันรวมญาติ รวมครอบครัว ได้ทำบุญร่วมญาติตักบาตรร่วมกัน แสดงความกตัญญูทเวที่ต่อผู้มีพระคุณ ได้สรงน้ำพระ ขอพรจากผู้ใหญ่ เพื่อความเป็นสิริมงคล เป็นประเพณีที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว สังคมกับวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม อันก่อให้เกิดความรัก ความผูกพัน ความกตัญญู และความสามัคคีในครอบครัว ชุมชน และสังคม ประเพณีสงกรานต์จึงเป็นเอกลักษณ์วัฒนธรรมที่งดงามของไทย ที่บรรพบุรุษได้สืบทอดต่อกันมาจนเป็นวัฒนธรรมประจำชาติ ที่โดดเด่น และฝังลึกเข้าไปในชีวิตจิตใจของคนไทยมาช้านาน

๔) **ประเพณีทำบุญตักบาตร** ประเพณีการทำบุญตักบาตรเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา และถือว่าเป็นกิจกรรมสำคัญที่มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล นอกจากจะเป็นศาสนกิจที่แสดงถึงความเป็นชาวพุทธแล้ว ยังเป็นการส่งเสริมพระพุทธศาสนาในทางอ้อมอีกด้วย ดังนั้น การตักบาตรก็คือ การนำอาหารมีข้าว กับข้าว ขนม ข้าวต้ม ข้าวที่ทำสำเร็จรูปในลักษณะและเรียกชื่ออย่างอื่นอีกใส่ลงในบาตรพระภิกษุสงฆ์และสามเณร การตักบาตรจะทำในวันใดก็ได้ แล้วแต่ความสะดวกและศรัทธา แต่อย่าให้เลยเวลาเที่ยงวันซึ่งชาวพุทธถือกันว่าเป็นเวลาวิกาล จะตักบาตรประจำวันคล้ายวันเกิด วันพระ หรือวันธรรมสวนะ หรือในวันเทศกาล เช่น วันเข้าพรรษา ออกพรรษา วันมาฆบูชา วิสาขบูชา และวันขึ้นปีใหม่เป็นต้น ก็ได้ การตักบาตรจึงเป็นการทำบุญแบบง่าย ๆ สะดวก ไม่ต้องมีพิธีการมากมาย และไม่ต้องใช้จ่ายในการแสวงหาวัสดุหรือข้าวของที่จะตักบาตร โดยเราจะใช้อาหารเช่นเดียวกับที่เรารับประทานที่บ้านเพื่อตักบาตรก็ได้ แต่อย่านำอาหารที่เหลือจากที่เรารับประทานมาตักบาตร การตักบาตรไม่เสียเวลามากนักที่พุทธศาสนิกชนจะต้องปฏิบัติเป็นเนืองนิตย์ การทำบุญตักบาตรยังเป็นการสืบทอดอายุของพระพุทธศาสนาไปในตัวอีกด้วย เนื่องจากพระภิกษุสงฆ์สามเณรเป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาโดยตรง เมื่อได้สละโลกก็วิสัยแล้ว ออกบวชในพระพุทธศาสนาเพื่อละกิเลสหรือเพื่อศึกษาพระธรรมวินัยอันเป็นพุทธพจน์ ไม่ได้ประกอบอาชีพอย่างไร มีชีวิตเป็นอยู่ได้เพราะอาศัยชาวบ้าน จะได้ศึกษาพระธรรมวินัยได้อย่างเต็มที่ เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการประพฤติ

ปฏิบัติให้ถูกต้องด้วยดีตามหลักพุทธธรรม และสั่งสอนแนะนำผู้อื่นให้ประพฤติปฏิบัติดีปฏิบัติชอบด้วย เพื่อความผาสุกของตนเองและสังคมส่วนรวม^{๑๔๔}

จากการศึกษาเหตุการณ์ในพุทธประวัติพบว่า การที่พระพุทธเจ้าเสด็จบิณฑบาตในเวลาเช้าเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เป็นพุทธกิจประจำวัน หรือกิจวัตรประจำวันของพระองค์ประการหนึ่ง^{๑๔๕} ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งสิ้น ซึ่งการตักบาตรนี้มีมูลเหตุมาว่า เมื่อพระพุทธองค์ผนวชใหม่ ๆ ยังไม่ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เสด็จประทับที่สวนมะม่วง ตำบลอนุปิยะ แคว้นมคธ ชั่วโมง ๗ วัน พระองค์เสด็จบิณฑบาตผ่านกรุงราชคฤห์ อันเป็นราชธานีของพระเจ้าพิมพิสาร ชาวเมืองเห็นพระมาบิณฑบาตเป็นครั้งแรก ก็ชวนกันเอาอาหารมาใส่บาตรเป็นอันมาก ตั้งแต่นั้นมา การตักบาตรถวายพระสงฆ์จึงถือเป็นธรรมเนียมมาจนบัดนี้ อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้ใหม่ ๆ ประทับอยู่ที่ควงไม้เกด มีพ่อค้าสองคน คือ นายตปุสสะ กับนายภัลลิกะ นำข้าวสัตตพวงสัตตูก้อน ซึ่งเป็นเสบียงสำหรับเดินทางเข้าไปถวาย พระองค์ทรงรับไว้ด้วยบาตร นี่ก็เป็นมูลเหตุของการตักบาตรด้วย^{๑๔๖} วันเทโวโรหณะ หรือที่โบราณเรียกว่าวันพระเจ้าเปิดโลก มีเรื่องว่า ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ พระองค์ก็เสด็จไปจำพรรษาอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อทรงแสดงอภิธรรมปิฎกโปรดพุทธมารดาเป็นเวลา ๓ เดือน ทอดพระเนตรอินทกเทพบุตรมานั่งข้างขวา ส่วนอังกูรเทพบุตรมานั่งข้างซ้าย แต่พอเวทาคักดีใหญ่มาประชุมกัน อังกูรเทพบุตรก็ต้องถอยออกไปไกล ๑๒ โยชน์ ส่วนอินทกเทพบุตรนั่งอยู่ที่เดิมพระพุทธเจ้าทรงประสงค์จะให้พุทธบริษัทรู้ว่า ผลทานที่ถวายแต่ทักษิณียบุคคลในพระพุทธศาสนามีผลมาก ที่เมื่อครั้งอังกูรเทพบุตรเป็นมนุษย์ก่อเตาไฟหุงข้าวยาว ๑๒ โยชน์ ทำทานอยู่หมื่นปีกับคนผู้ทุศีล แต่อินทกเทพบุตรเมื่อครั้งเป็นมนุษย์เคยถวายภัตตาหารทัพพีหนึ่งที่เขานำมาเพื่อตนแก่พระอนุรุทธเถระผู้เข้าไปบิณฑบาตในบ้าน พระพุทธเจ้าจึงตรัสวิธีถวายทานให้ได้ผลมาก ต้องเลือกให้ดีกว่าก่อนจึงถวาย เหมือนพืชที่หว่านในนาดี อังคุระไม่เลือกถวาย ทานจึงไม่เกิดผลมาก แล้วตรัสว่า

ทานที่บุคคลให้แล้วในนาบุญใด มีผลมาก
บุคคลพึงเลือกให้ทานในนาบุญนั้น
พระสุตตทรงสรรเสริญการเลือกให้
ทานที่บุคคลให้แล้วในทักษิณียบุคคลทั้งหลาย

^{๑๔๔} บุญมี แท่นแก้ว, ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๐๘.

^{๑๔๕} ปุพพณฺเห บิณฑบาตญจ ได้แก่ เวลาเช้าเสด็จบิณฑบาต เป็นการบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น ในพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘๙.

^{๑๔๖} วิ.ม. (แปล) ๔/๖/๑๐.

ในโลกขณะมีชีวิตอยู่นี้ ย่อมมีผลมาก
เหมือนพืชที่บุคคลหว่านในนาดี ฉะนั้น^{๑๔๗}

ประเพณีทำบุญตักบาตรแก่พระสงฆ์ ที่ชาวพุทธปฏิบัติสืบต่อกันมานานแล้ว ก็เพราะถือว่าพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เป็นเนื่อนาบุญ เป็นสื่อกลางในการสร้างความคิด เพื่อจะเข้าถึงความดีสูงสุดคือพระนิพพาน ดังนั้นพระภิกษุสงฆ์จึงเป็นผู้มีอุปการคุณต่อพุทธศาสนิกชน กล่าวคือ เป็นผู้ส่งเคราะห์พุทธศาสนิกชนด้วยธรรมะ ทำให้คนซึ่งปฏิบัติธรรมะมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี มีสังคมที่เป็นสุข ควรที่พุทธศาสนิกชนจะแสดงความกตัญญูทักท้วงต่อพระสงฆ์ผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นเนื่อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก^{๑๔๘} ด้วยความเคารพบูชา โดยการปฏิบัติดังต่อไปนี้ คือ (๑) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา (๒) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา (๓) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา (๔) ต้อนรับด้วยความเต็มใจ (๕) อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔^{๑๔๙} เมื่อพุทธศาสนิกชนปฏิบัติตนตามหลักดังกล่าวมานี้ ย่อมเป็นการแสดงความกตัญญูทักท้วงที่ และเป็นการเกื้อกูลส่งเสริมให้พระสงฆ์ได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนตามแนวทางพระพุทธศาสนาให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น อันจะส่งผลให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ดังที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า

คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนและบรรพชิตผู้ไม่อยู่ครองเรือนทั้ง ๒ ฝ่ายต่างอาศัยกันและกันจึงบรรลุสุทธธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมได้ฝ่ายบรรพชิตผู้ไม่อยู่ครองเรือน ย่อมต้องการปัจจัย ๔ คือจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชภัณฑ์อันเป็นเครื่องบรรเทาอันตรายจากฝ่ายคฤหัสถ์ ฝ่ายคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนอาศัยพระอรชยะผู้ปฏิบัติดีแล้วเชื่อมั่นคำสั่งสอนและการปฏิบัติดีของพระอรหันต์เป็นผู้พึ่งพิงใจอยู่ด้วยอริยปัญญาประพาศธรรมอันเป็นทางนำไปสู่สุคติโลกสวรรค์ในอัฐภาพนี้มีความเปล็ดเปล็น เสวยกามสุข รื่นเริงบันเทิงอยู่ในเทวโลก^{๑๕๐}

จะเห็นได้ว่า มูลเหตุของพิธีนี้เกิดขึ้น เพราะศรัทธาและความเลื่อมใสของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์เพื่อหวังความสุขความเจริญในปัจจุบันและอนาคต โดยถือว่าพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เป็นเนื่อนาบุญ เป็นสื่อกลางในการสร้างคุณงามความดี เพื่อเข้าถึงความดีสูงสุดคือนิพพาน และนิพพานเมื่อเข้าถึงแล้ว ย่อมดับความทุกข์ได้จริง ดังนั้นชาวพุทธศาสนิกชนจึงจัดให้มีพิธีการทำบุญตักบาตร เพื่อบรรลุจุดหมายดังกล่าว

^{๑๔๗} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๘๗.

^{๑๔๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๔/๖๖.

^{๑๔๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

^{๑๕๐} พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๗.

๕) **ประเพณีสารทไทย** ประเพณีสารทไทยมีมาเป็นเวลาช้านานก่อนครั้งพุทธกาล ได้รับมาจากศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธร่วมกัน โดยเฉพาะพราหมณ์ถือว่าเป็นการทำบุญในเวลาที่ดินข้าวออกรวงเป็นน้ำนม ดังนั้น จึงทำพิธีรับขวัญรวงข้าวเพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่ข้าวในนา ส่วนศาสนาพุทธถือว่าเป็นการทำบุญเพื่อแสดงความยินดีว่า วัน เดือน ปี ได้ล่วงไปแล้วด้วยความสวัสดีมีชัย จึงทำพิธีกวักกระยาสารทไปทำบุญเพื่อระลึกถึงพระพุทธรองค์และเพื่ออุทิศผลบุญให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว^{๑๕๑} สมัยพุทธกาลถึงคราวที่จะทำบุญสารท พวกที่นับถือพระพุทธรศาสนา ก็ได้นำเอาเครื่องไทยทานในการทำบุญสารทมาถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ บางพวกที่นับถือทั้งสองอย่าง ก็ทำบุญแก่พระสงฆ์และพราหมณ์ด้วย ดังที่กล่าวกันว่า ทำบุญแก่สมณพราหมณาจารย์^{๑๕๒} พระพุทธเจ้าทรงเปลี่ยนวิธีการถวายมาเป็นถวายกับผู้ทรงศีล เช่น พระพุทธรองค์และพระอริยสงฆ์ และมีอานิสงส์ขยายมากออกไปไม่จำกัดบุคคล ขึ้นอยู่กับเจตนาของผู้ถวายนั้นว่าต้องการอุทิศผลบุญนั้นไปให้ใครบ้าง เรื่องนี้จึงเป็นเหตุให้มีการทำอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย และมีการทำพิธีกรวดน้ำหลังการทำบุญ และได้เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาจนถึงทุกวันนี้ แต่ปัจจุบันพิธีกรวดน้ำไม่ใช่เฉพาะทำบุญอุทิศส่วนบุญกุศลแก่ผู้ตายเท่านั้น แม้แต่กุศลพิธี บุญพิธี ทานพิธี ก็นิยมกรวดน้ำอุทิศกันมาแต่โบราณ ซึ่งถือว่าเป็นพิธีกรรมและเพณีที่ได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นถึงคุณธรรมข้อ กตัญญู จะเห็นว่า เป็นเรื่องของการตอบแทนบุญคุณทั้งสิ้น สะท้อนให้เห็นถึงน้ำใจ เราจะเห็นว่าการที่คนไทยส่วนใหญ่มีน้ำใจช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เพราะหวังอยู่ว่าผลแห่งความมีน้ำใจ จะทำให้ไม่ตกทุกข์ได้ยากและเปรตที่ล่วงลับไปแล้วที่เชื่อกันว่าเป็นเจ้ากรรมนายเวรประเภทหนึ่งก็จะไม่มาหลอกหลอนรบกวนสร้างความเดือนร้อนรบกวนด้วยว่าได้รับผลบุญที่อุทิศให้แล้ว

ปัจจุบัน เทศกาลสารทของไทยเรา เป็นการทำบุญตักบาตรแก่พระภิกษุสามเณรด้วยกระยาสารทพร้อมด้วยกล้วยไข่อันเป็นประเพณีขนบธรรมเนียมสืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณกาล^{๑๕๓} นอกจากจะทำบุญแล้ว ก็ยังเป็นสายสัมพันธ์ระหว่างวงศาคณาญาติและวัดที่เกิดผลทำให้ความสัมพันธ์ ระหว่างญาติ และวัดกับบ้านแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เช่น ลูกก็คิดถึงพ่อแม่ผู้ล่วงลับ จึงไปวัดทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ พระสงฆ์ก็ได้อาศัยจุดปัจจัยไทยธรรมที่ชาวบ้านนำมาถวายไปใช้ในการเผยแผ่พระธรรมคำสอนเพื่อสอนให้คนในสังคมเป็นคนดีมีน้ำใจเสียสละไม่ลืมนญาติพี่น้องผู้มีพระคุณ ล้วนทำให้คนในสังคมหันมาร่วมมือช่วยเหลือกันจริงใจ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม มากกว่าประโยชน์ส่วนตน เช่น ร่วมกันจัดงานศพ พิธีทำบุญ ถวายสังฆทาน หรืออย่างประเพณีสำคัญมีประเพณีสารท

^{๑๕๑} ชัยวัฒน์ คำอินทร์, “ประเพณีวันสารทไทย”, ใน **ชีวิตไทย**, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ชุดบรรพบุรุษของเรา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗๒.

^{๑๕๒} **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๗๓.

^{๑๕๓} บุญมี แท่นแก้ว, **ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา**, หน้า ๑๗๒.

ไทยเป็นต้น จึงมีความสำคัญประการหนึ่งในฐานะที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัว สังคม ศาสนา ประเทศชาติ และมีผลให้คนในสังคมมีความกตัญญูต่อกันที่ช่วยเหลือเกื้อกูลอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

ดังนั้น พิธีสารของไทยเราทำเพื่ออุทิศให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว และอุทิศให้แก่เปรตทั้งหลาย โดยเชื่อว่าจะช่วยให้ดวงวิญญาณของญาติและเปรตหากตกทุกข์ได้ยากให้พ้นจากทุกข์ และหากเสวยสุขอยู่แล้วก็จะมีความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงนับว่าเป็นการแสดงความกตัญญูต่อกันที่แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว เพื่อสนองคุณแก่ผู้มีพระคุณ ซึ่งเป็นเครื่องแสดงว่า ผู้ทำบุญนั้นเป็นคนดี เพราะรู้จักพระคุณของผู้มีพระคุณ และได้แสดงออกซึ่งการตอบแทนคุณด้วย ส่วนเปรตทั้งหลายผู้มีโชติ หากได้รับส่วนบุญก็เป็นผลพลอยได้ ถือว่าผู้ทำบุญเป็นคนเปี่ยมด้วยเมตตาธรรม กุศลผลบุญที่ทำก็คงจะกลับมาสนองให้ผู้กระทำบุญประสบความสุขความเจริญ เป็นที่รักใคร่ นับถือแก่ผู้รู้จักคุ้นเคยอย่างหนึ่ง และทำเพื่อให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ตัวเอง ในเมื่อตนมีอายุล่วงมาได้ครึ่งปีอย่างหนึ่ง ทำเพื่อประสานสามัคคีในระหว่างเพื่อนบ้านอย่างหนึ่ง ดังนั้น จึงถือว่าเป็นวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามอย่างหนึ่ง ที่ประชาชนพึงปฏิบัติเป็นประจำทุกปี ซึ่งนอกจากเป็นการสืบทอดประเพณีอันดีงามแล้ว ยังถือว่าเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามไว้ให้คงอยู่สืบต่อไป

๖) **ประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์** เมื่อมีคนตาย ญาติพี่น้องที่อยู่ข้างหลังย่อมมีภาระจัดการเรื่องศพของผู้ตายตามประเพณีทำบุญงานศพ ซึ่งเป็นการบำเพ็ญสิ่งที่เรียกว่าญาติธรรม ญาติธรรม แปลว่า ธรรมะของญาติมิตร กล่าวคือ ธรรมหรือหน้าที่ของญาติมิตรต่อท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งเป็นผู้ที่มาร่วมกันทำบุญอุทิศไปให้ท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยมีความสัมพันธ์กับท่านผู้ล่วงลับเหล่านั้นในฐานะใดฐานะหนึ่ง เช่น เป็นบุตรธิดา เป็นญาติ เป็นเพื่อนสนิทมิตรสหาย เป็นต้นในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ก็มีความสัมพันธ์ต่อกัน มีหน้าที่ต่อกัน คบหาสมาคมมีความสุขรื่นเริงสนุกสนานด้วยกัน มีทุกข์ก็ทุกข์ร่วมกันเป็นต้น แต่เมื่อบุคคลหนึ่งล่วงลับไปแล้ว ก็ไม่สามารถจะทำอย่างนั้นได้อีก เพราะไม่มีชีวิตอยู่แล้ว มีทางเดียวที่จะทำได้ก็คือการทำบุญอุทิศกุศลไปให้ ถ้าเป็นลูกหลานก็เรียกว่าเป็นการแสดงความกตัญญูต่อกันตามธรรม ถ้าเป็นเพื่อนเป็นญาติเป็นมิตรก็เรียกว่าเป็นการบำเพ็ญสังฆธรรม แปลว่า ธรรมคือการสงเคราะห์ ซึ่งเรียกว่าเป็นการบำเพ็ญญาติธรรม คือการสงเคราะห์ต่อกันที่ญาติมิตรจะถึงกระทำต่อกัน^{๑๕๔}

พิธีดังกล่าวนี้ ชาวไทยที่นับถือศาสนาพุทธได้ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน จนเป็นธรรมเนียมที่ต้องปฏิบัติกันประจำว่า หลังจากที่มีบุคคลใดบุคคลหนึ่งในครอบครัวถึงแก่

^{๑๕๔} พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปุตฺโต), การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔-๕.

กรรมแล้ว จะต้องทำบุญอุทิศส่วนกุศลส่งไปให้ ซึ่งถือว่าเป็นความผูกพันระหว่างญาติมิตรที่มีต่อกัน เช่น เคยช่วยเหลือเกื้อกูล เคยช่วยทำกิจธุระ เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งล่วงลับลงไปแล้วจึงเกิดความเสียอกเสียใจ อาลัยหาหวนรำลึกถึงห่วงใยว่าตายไปแล้วจะตกทุกข์ได้ยาก เพราะไม่สามารถหยั่งรู้ได้ว่าหลังจากตายไปแล้วจะไปเกิดในคติใด รวมทั้งความเชื่อว่าการทำทานแก่พระสงฆ์ นอกจากผู้วายชนม์จะได้รับผลบุญกุศลแล้ว ผู้ถวายก็ได้รับส่วนบุญกุศลอันเป็นเหตุให้ตนได้รับความสุขกายสบายใจดังที่พระพุทธองค์ ตรัสแก่พระเจ้าพิมพิสารว่า

กุลบุตรเมื่อระลึกถึงอุปการะ ที่ญาติผู้ละไปแล้ว(เปรต) เคยทำไว้ในกาลก่อนว่า ผู้นั้นได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ได้ทำสิ่งนี้แก่เรา ได้เป็นญาติ มิตร และสหายของเรา ก็ควรถวายทักษิณาทานอุทิศให้แก่ญาติผู้ละไปแล้ว^{๑๕๕}

ส่วนทักษิณาทานนี้แล ที่ตั้งไว้ดีแล้วในพระสงฆ์ ย่อมสำเร็จประโยชน์เกื้อกูลสิ้นกาลนานแก่หมู่ญาติที่เกิดเป็นเปรตนั้น โดยพลันทีเดียว^{๑๕๖}

ญาติธรรมนี้นั้น ท่านแสดงออกแล้ว การบูชาญาติที่ตายไปเป็นเปรต ท่านทำอย่างยิ่งใหญ่แล้วทั้งกำลังกายของภิกษุ ท่านก็เพิ่มให้แล้วเป็นอันว่า ท่านสั่งสมบุญไว้มิใช่น้อยเลย^{๑๕๗}

ทั้งนี้ เป็นผลเนื่องมาจากคำสอนทางพระพุทธศาสนาข้อที่ว่า คนทุกคนมีญาติพี่น้องผู้ล่วงลับซึ่งอาจไปเกิดเป็นเปรตในเปรตโลก ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ผลทานที่ทนายกบ่าเพ็ญแล้วนั้น จะถึงแก่ญาติพี่น้องผู้ล่วงลับไปเกิดในเปรตวิสัยแน่นอน ไม่มีใครเลยจะไม่มีญาติพี่น้องที่ตายไปเกิดเป็นเปรต ทุกคนมีญาติไปเกิดเป็นเปรตทั้งสิ้น^{๑๕๘} ดังนั้น เมื่อบุคคลล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ เพราะบุคคลผู้ล่วงลับไปแล้วย่อมได้รับทักษิณาทานที่มีผู้ทำบุญอุทิศถวายไปให้ ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า ทักษิณาทานที่ตั้งไว้ดีแล้วในสงฆ์ ย่อมสำเร็จประโยชน์เกื้อกูลแก่เปรตนั้นโดยทันที สิ้นกาลนาน^{๑๕๙} ในคัมภีร์มงคลัตถที่ป็นี้ได้กล่าวถึงฐานะของผู้ล่วงลับที่จะได้รับส่วนบุญจากการอุทิศของญาติ ได้แก่ ฐานะของผู้ที่เกิดในภพเปรต เนื่องจากว่าในภพอื่น ๆ นั้น สัตว์ย่อมมีอาหารเป็นประจำของภพนั้น ๆ ส่วนภพเปรตไม่มีอาหารอื่นใด นอกจากส่วนบุญที่ญาติอุทิศให้เท่านั้น^{๑๖๐} ด้วยเหตุนี้ เมื่อมีญาติได้ถึงกาลล่วงลับไป จึงมีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไป วิธีทำบุญที่ดี

^{๑๕๕} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๙/๑๖.

^{๑๕๖} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๗.

^{๑๕๗} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๒/๑๗.

^{๑๕๘} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๗/๓๒๕-๓๒๙.

^{๑๕๙} พุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๑๓/๑๗๐.

^{๑๖๐} มงคล. (บาลี) ๑/๓๓๖/๓๑๔-๓๑๕.

ที่สุด คือ ทำกุศลที่เกี่ยวกับพระสงฆ์ เช่น นิมนต์พระสวดอภิธรรม แสดงพระธรรมเทศนา ทำบุญครบ ๗ วัน ครบ ๕๐ วัน ครบ ๑๐๐ วัน ถวายสังฆทาน บวชเป็นพระภิกษุหรือสามเณร ซึ่งจะทำให้ผู้ถวายชนม์ได้รับกุศลบุญทั้งสิ้น^{๑๖๑}

ประเพณีบรรพชา-อุปสมบท ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีสารทไทย และประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์นี้ ได้ฝังรากลึกลงในจิตใจของชาวไทย มีอิทธิพลส่งเสริมให้คนไทยมีความกตัญญู ความมีน้ำใจ ความสัมพันธ์ผูกพันระหว่างวงศาคณาญาติ และวัดกับบ้าน รวมทั้งสันติสุขของผู้คนในสังคมปรากฏอย่างเด่นชัด ประเพณีดังกล่าว ได้รับอิทธิพลมาจากความกตัญญู อันเป็นรากฐานที่ทำให้เกิดวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของคนไทย ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า หลักคำสอนในมงคลข้อที่ว่าด้วยความกตัญญู ได้หยั่งรากฝังลึกลงในจิตใจของผู้คน โดยแสดงออกมาทางความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรมอันดีงาม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ความกตัญญูแม้จะไม่ใช่วัตถุประสงค์ที่เป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนาเมื่อเทียบกับอริยสัจ ๔ หรือ ปฏิจจสมุปบาท แต่ในแง่โครงสร้างทางสังคม ความกตัญญูก็มีบทบาทสำคัญไม่น้อย และถือเป็นหลักธรรมที่มีการนำมาพูดนำมากล่าวกันมากที่สุดในบรรดาหลักธรรมทั้งหลายทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะถือว่าเห็นหลักธรรมที่จะช่วยให้เกิดความสงบสุขของคนในสังคมไม่ว่าจะระดับครอบครัว ระดับองค์กรหรือสถาบัน หรือแม้แต่ในระดับปัจเจกชนต่อปัจเจกชน ดังจะเห็นว่า ได้มีการนำพระบาลีที่ว่า “ความกตัญญูเป็นภูมิของสัตบุรุษ”^{๑๖๒} ก็ถูกนำมาขยายความเป็นเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมในสังคมต่อมาว่า “นิมิตต์ สาธุรูปานํ กตัญญูกตเวทิตา ความกตัญญูกตเวทิตา เป็นเครื่องหมายของคนดี” โดยท่านได้ให้เหตุผลทำไม ความกตัญญูกตเวทิตาจึงเป็นเครื่องหมายของคนดีว่า “เมื่อคนมีความกตัญญูเป็นพื้นฐานแล้ว คุณความดีทั้งหลายก็ไหลไปรวมอยู่ที่คนนั้น เหมือนลำธารทุกสายไหลลงสู่แม่น้ำใหญ่”^{๑๖๓} การให้เหตุผลดังกล่าวนี้ สอดคล้องกันหลายแห่ง ผู้วิจัยยกตัวอย่างอีกแห่งที่ท่านกล่าวไว้ว่า “กตัญญู เป็นรากฐานใหญ่ที่จะเกิดอะไร ๆ ขึ้นในโลก เราจะไปรักสิ่งอื่น รักต้นไม้ รักธรรมชาติ รักแม่น้ำลำคลอง รักประเทศชาติบ้านเมือง มันต้องเริ่มต้นแต่ตรงนี้ก่อน ถ้าตรงนี้ดีแล้ว อะไร ๆ ก็ดีหมด”^{๑๖๔} ความกตัญญูจึงเปรียบเหมือนเสาหลักของสังคม ถ้าเสาหลักแข็งแรง

^{๑๖๑} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ศาสนพิธี ฉบับกรมการศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓), หน้า ๔๙.

^{๑๖๒} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^{๑๖๓} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอติชีวิต เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : ชวนการพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๘๘.

^{๑๖๔} พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), กตัญญูกตเวทิตาเป็นเครื่องหมายของคนดี, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา จัดพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๒๕.

สังคมก็ดำรงอยู่ได้ ถ้าเสาหลักไม่แข็งแรง สังคมก็มีปัญหา ความกตัญญูจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ขาดไม่ได้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นบทบาทสำคัญของความกตัญญูที่มีต่อสังคม ดังข้อความที่ท่านได้แสดงไว้ว่า “ในสังคมไทย ความกตัญญูนี้เป็นธรรมชาติที่คนไทยเราเข้าใจได้ไม่ยาก เพราะได้มีการสั่งสอนลูกหลานกันมาให้ลูกหลานมีความกตัญญู”^{๑๖๕} หากขยายความข้อนี้ให้เห็นชัด เราสามารถสืบค้นคำสอนเกี่ยวกับความกตัญญู โดยเฉพาะความกตัญญูต่อบิดามารดา ซึ่งถือเป็นคำสอนทางศีลธรรมที่คนทุกระดับรับนำมาสั่งสอนบุตรหลานของตน หรือสอนคนในสังคมให้มีความกตัญญู นับตั้งแต่เจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน พระสงฆ์ ปราชญ์บัณฑิตทั้งหลาย ต่างก็ออกมาสอน มาแสดงเรื่องความกตัญญูเรื่อยมาตั้งแต่อดีตกระทั่งปัจจุบัน

จะเห็นได้ว่าในสังคมไทย คำที่ถือว่ามงคลสูงสุด ก็คือคำว่า “กตัญญูรู้คุณ” ขณะเดียวกัน คำที่เป็นอัปมงคล เป็นที่ดูหมิ่นเหยียดหยามมากที่สุดคำหนึ่งก็คือคำว่า “อกตัญญู” หรือ “เนรคุณ” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคมว่าเป็นเรื่องสำคัญ โดยเฉพาะกับผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ให้กำเนิด อันได้แก่บิดามารดา ถือว่าเป็นเรื่องเสียหายร้ายแรงมาก บางครั้งท่านก็ใช้คำเรียกลูกที่มีลักษณะดังกล่าวว่า “ลูกทรพี” ซึ่งหมายถึงลูกที่ไม่รู้จักบุญคุณของพ่อแม่ ทำร้ายพ่อแม่ ทำให้พ่อแม่ได้รับความทุกข์กายทุกข์ใจ

๒.๖ สรุป

ความกตัญญู ก็คือ ความรู้และการยอมรับรู้ในบุญคุณของบุคคล สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม กตเวทีก็นิยามกระทำตอบด้วยการทดแทนพระคุณ ช่วยเหลืออุปการะ ยกย่อง บำรุง รักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เพื่อความสงบสุขของสังคม และเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อม มี ๒ ลักษณะ คือ กตัญญูต่อผู้มีคุณแก่ตนโดยตรง และกตัญญูต่อผู้มีคุณหรือผู้ทำประโยชน์แก่ส่วนรวม ส่วนลักษณะของกตเวทีก็นิยามกระทำตอบด้วยการให้วัตถุสิ่งของ ด้วยการช่วยเหลือด้วยกำลังและความเคารพ หากแบ่งประเภทของความกตัญญู ก็มี ๒ ประเภทด้วยกัน คือ (๑) ความกตัญญูต่อบุคคลผู้มีพระคุณ คือ บิดา มารดา อาจารย์ อุปัชฌาย์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และ (๒) ความกตัญญูต่อสิ่งที่มีบุญคุณ

ความกตัญญู และกตเวทินั้นมีความสัมพันธ์กันแน่นแฟ้น เราอาจกล่าวได้ว่า ความกตัญญูจะสมบูรณ์ไม่ได้เลย หากไม่มีกตเวทีก้าวเข้ามาเสริม กตัญญูนั้นเป็นจิตให้สำนึกรับรู้ หรือระลึกที่อยู่ภายใน ส่วนกตเวทินั้นเป็นขั้นตอนของการประกาศจิตสำนึกรับรู้ หรือระลึกที่อยู่ภายในนั้นออกมาภายนอก

^{๑๖๕} พ.สถิตวรรณ (นามแฝง), *อุดมมงคลในพระพุทธศาสนา เล่ม ๒*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๖.

ซึ่งการประกาศตามความหมายของพระพุทธศาสนานี้ก็คือการลงมือกระทำตอบแทนตามสมควรแก่กรณีและโอกาส

วิธีการปลูกฝังความกตัญญูในทางพระพุทธศาสนามี ๔ วิธีด้วยกัน คือ (๑) การปฏิบัติที่ดีงามต่อกันตามบทบาทหน้าที่ (๒) แสดงตัวอย่างที่ดีงามให้บุคคลได้ถือเป็นแบบอย่าง (๓) การยกย่องบุคคลที่มีความกตัญญูให้ปรากฏ ขณะเดียวกันก็ตำหนิคนที่ขาดความกตัญญู และ (๔) การแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความกตัญญู

พระพุทธศาสนาเถรวาท มีวิธีแสดงความกตัญญูไว้ ๘ วิธีด้วยกัน คือ (๑) วิธีแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อมารดาบิดา (๒) แสดงความกตัญญูกตเวทิต่อครูอาจารย์ (๓) วิธีแสดงความกตัญญูกตเวทิต่ระหว่างมิตรสหาย (๔) วิธีแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อผู้บังคับบัญชาหรือต่อนายจ้าง (๕) วิธีแสดงความกตัญญูกตเวทิต่ระหว่างภครัฐกับประชาชน (๖) วิธีแสดงความกตัญญูกตเวทิต่ระหว่างประชาชนกับประชาชน (๗) วิธีแสดงความกตัญญูกตเวทิต่ระหว่างนักบวชกับประชาชน และ (๘) วิธีแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

บทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคม มี ๒ ประการ คือ

(๑) บทบาทของความกตัญญูต่อสังคมไทย ความกตัญญูมีบทบาทสำคัญในสังคมทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากมีความรับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่เป็นบุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญู อันจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดปลอดภัย ปัญหาสังคม เช่น ปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง ปัญหาสงคราม ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจจะหมดไป สภาวะสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติจะไม่ถูกทำลาย เพราะคนมีความกตัญญูยอมระลึกถึงบุญคุณของป่าไม้ ทุ่งนา แม่น้ำ ลำธาร ถนนหนทาง และสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ช่วยกันอนุรักษ์ บำรุง รักษาให้สิ่งเหล่านั้นคงอยู่ร่วมกับมนุษย์อย่างสมดุล

(๒) อิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อประเพณีไทย ชาติไทยเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมและประเพณีของตนเองมาแต่บรรพกาล เพื่อใช้กล่อมเกลากฎอนิสัยของชุมชนให้ประพฤติปฏิบัติถูกต้องตามระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคม เพื่อให้รู้ว่าอะไรถูกต้อง อะไรไม่ถูกต้อง และสิ่งใดควรทำ ไม่ควรทำ ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยมีหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นรากฐาน มุ่งสอนให้ผู้ปฏิบัติตามได้รับผล คือ ความสงบใจ ปราศจากความทุกข์ และอยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุข ความกตัญญูเป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยได้สอดแทรกความกตัญญูไว้เกือบทุกเรื่อง เช่น ประเพณีบรรพชา-อุปสมบท ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีสารทไทย และประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์

บทที่ ๓

คำสอนเรื่องความกตัญญูในศาสนาฮินดู

ในบทที่ ๓ ว่าด้วยคำสอนเรื่องความกตัญญูในศาสนาฮินดู ผู้วิจัยจะศึกษาในประเด็น นิยามและความหมาย ประเภทของความกตัญญู วิธีปลูกฝังความกตัญญู วิธีแสดงความกตัญญู และ บทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคม ดังต่อไปนี้

๓.๑ นิยามและความหมาย

หลักธรรมในทางศาสนาฮินดูนั้น คือ ธรรมะ คำว่า ธรรมะ ในทัศนะของศาสนาฮินดู ดูเหมือนจะเป็นคำรวมสำหรับใช้แทนทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในจักรวาล^๑ นอกจากนี้แล้ว คำว่า ธรรมะ ยังมีอีกหลายความหมายเช่น ธรรมะ คือ กฎเกณฑ์ ระเบียบวินัย ธรรมชาติ อุดมการณ์ คำสอนหรือ ลัทธิ คุณภาพ ความมีตัวตน ความจริง ธาตุ หลักการต่างๆ^๒

คำว่า ธรรมะ ในคัมภีร์ฤคเวท หมายถึง เทพเจ้าผู้ประเสริฐและคุณธรรมตัวอย่างเช่น การ บูชายัญที่กำหนดไว้ในคัมภีร์พระเวท หน้าที่ทางจริยธรรม คุณความดี หน้าที่ทางศาสนา ความดีของ ศาสนา ความยุติธรรมหรือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับเทพเจ้า หรือความจริงแท้ ในคัมภีร์ อุปนิษัท ธรรมะ หมายถึง ความจริงและหน้าที่บุคคลจะพึงทำแก่ตนเองและสังคม หรืออาจารย์ความ ประพฤติต่างๆ อีกประการหนึ่ง ธรรมะ หมายถึง หลักศีลธรรม ระเบียบความประพฤติของบุคคลใน สังคมเพื่อสันติสุข และธรรมะ หมายถึง หลักปฏิบัติเพื่อพัฒนาจิตวิญญาณให้บริสุทธิ์สะอาด เพื่อที่จะ นำดวงวิญญาณที่บริสุทธิ์สะอาดนั้นเข้าสู่สิ่งที่ประเสริฐสูงสุด เป็นเป้าหมายสูงสุด เป็นความสุข สูงสุดนั้นก็คือ การบรรลุโมกษะ หรือภาวะแห่งการหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ซึ่งเป็นความสุขอัน ประเสริฐและเป็นความสุขที่มั่นคงชั่ววันรัตนกาล ซึ่งใครๆ ก็ปรารถนาที่จะเข้าถึง^๓

ดังนั้น ความกตัญญูก็คือการใช้ชีวิตที่เริ่มต้นด้วยธรรมะ แล้วดำเนินชีวิตไปเป็นขั้นๆ เช่น วรรณะและอาศรมเป็นต้น วรรณะคือธรรมะ อาศรมก็คือธรรมะ การทำหน้าที่ต่าง ๆ ตามวรรณะถือ

^๑ The Hindu View of Life, ch.3, (India : Hinduvew Ltd.,1976), p. 56.

^๒ พระมหาสม สุมน, ดร., ศึกษาเปรียบเทียบพระคณาคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธ ศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : นีลนาราการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๗๙.

^๓ อารี วิชาชัย, ปรัชญาธรรมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, (ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะ มนุษยศาสตร์ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๓), หน้า ๖๕.

ว่าเป็นการทำตามธรรมะ คือใช้ชีวิตอย่างมีธรรมะนั้นเอง จะเห็นได้ว่า ทุกการกระทำและความประพฤติของชาวฮินดูนั้นต่างก็ยึดเอาธรรมะเป็นพื้นฐาน เพื่อที่จะเป็นแนวทางในการที่จะนำตัวมนุษย์เราเองไปสู่ความหลุดพ้นจากพันธะต่างๆ ของชีวิตโดยสิ้นเชิง^๔

๓.๒ ประเภทของความกตัญญู

ตามที่กล่าวในเบื้องต้นแล้วว่า กตัญญู คือการรู้คุณแล้วตอบแทนคุณ หากจะจัดประเภทของความกตัญญูในทางศาสนาฮินดูแล้ว มี ๓ ประเภท คือ การกตัญญูต่อพระผู้เป็นเจ้าของ การกตัญญูต่อบุคคลในสังคม และการกตัญญูต่อธรรมชาติ

๓.๒.๑ การกตัญญูต่อพระผู้เป็นเจ้าของ

ศาสนาฮินดู มีความเชื่อว่า ชีวะและวัตถุเป็นเพียงส่วนหนึ่งแห่งร่างกายของพระพรหม และพระพรหมเป็นผู้สร้างและควบคุมดูแลชีวะและวัตถุอีกด้วย พระพรหมมีอยู่จริงและเป็นความจริงแท้อันติมะ ฉะนั้น สิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมา เช่น ชีวะและวัตถุก็ต้องเป็นความจริงด้วย จะเป็นของปลอมหรือมายาไปไม่ได้ นอกจากนี้ยังถือว่า ชีวะก็ดี หรือธรรมชาติอันไม่มีชีวิตจิตใจก็ดี ถึงจะถูกสร้างขึ้นโดยพระพรหมก็ตาม แต่ก็มีลักษณะแตกต่างจากพระพรหม มิได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเอกลักษณ์พิเศษของชีวะของแต่ละคน เป็นสภาพที่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นไม่ได้เลย และถือว่าพระพรหมเป็นผู้ประเสริฐที่สุด การรู้แจ้งแทงตลอดหรือการตรัสรู้ของคนเรา ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชีวะกับพระพรหม พระพรหมเป็นเจ้าของสิ่งทั้งปวงในจักรวาลและเป็นเพื่อนดีของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย โมกษะหรือความหลุดพ้นไม่ใช่ชีวะหรือชีวะตามันไปรวมกับพระพรหม แต่มันคือตัวชีวะของแต่ละบุคคลหยั่งรู้ภาวะเดิมของตนเองว่า ตนเองเป็นผู้ที่พระพรหมสร้างขึ้นมา (หรือจะเรียกว่าเป็นคนของพระพรหมก็ได้) จากนั้นก็จะไปอยู่สถานที่อยู่ของพระพรหม แต่ไม่ได้ไปรวมเป็นอันเดียวกันกับพระพรหม การบรรลุโมกษะดังกล่าว ต้องอาศัยความจงรักภักดี ความเชื่อถือ การเคารพบูชาและปัญญา^๕

และดังคำที่พระกฤษณะตรัสกับอรชุนว่า

การบูชาเรา เราถือเอาความบริสุทธิ์ใจและแรงศรัทธาเป็นประการสำคัญ ดังนั้น หากใครมีใจเชื่อมั่นในเราแม้ทานวัตถุของเขาจะด้วยราคาแค่เพียงเป็นใบไม้ ดอกไม้ ผลไม้ หรือน้ำเปล่าๆ

^๔ พระยาอนูมานราชธน, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๑), หน้า ๔๙.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๐-๒๐๑.

ทานนั้นเราก็อธิว่าเป็นทานที่ยิ่งใหญ่ จงทราบที่เรารับเอาทานนั้นไว้ด้วยใจที่เบิกบานและชื่นชมยิ่งแล้ว^๖

ความเชื่อศูนย์กลางศาสนาฮินดูคือมีวิญญาณสากลดวงหนึ่ง คงความเป็นสารัตถะชั่วนิรันดร์ไม่มีเบื้องต้นหรือเบื้องปลาย เรียกว่าพระพรหม ซึ่งหมายถึงวิญญาณโลก วิญญาณโลกนี้เป็นพระเจ้า ๓ ภาค เรียกว่าตรีมูรติ พระองค์ถูกเรียกว่าพระเจ้า ๓ ภาค เพราะชาวฮินดูเชื่อว่าพระพรหมมีภาคต่าง ๆ คือ พระพรหม (พระผู้สร้าง) พระวิษณุ (พระผู้ดำรงรักษา) และ พระศิวะ (พระผู้ทำลาย) ทั้ง ๓ องค์นี้ไม่แยกออกจากกัน แม้ว่าจะแตกต่างกัน ก็เป็นเพียงด้านที่แตกต่างกันเท่านั้น หรือสำแดงออกของเทพเจ้า แต่ในศาสนาฮินดู คำว่า “พระเจ้า” ไม่ได้มีความหมายอย่างเดียวกับศาสนาอื่น ชาวฮินดูไม่ได้อ้างว่าพระพรหมทรงรักหรือเกลียด ทรงให้ความกรุณาหรือให้โทษหรือมีคุณลักษณะต่าง ๆ อย่างมนุษย์แต่อย่างใด ชาวฮินดูเรียกว่าตรีมูรติ ซึ่งวิวัฒนาการมาจากโลกวิญญาณกำลังสร้างและกำลังพัฒนาการและกำลังเปลี่ยนแปลงโลกอย่างไม่หยุดหย่อน เมื่อถึงที่สุดของรอบหนึ่งซึ่งเรียกว่า “วันของพระพรหม” พระศิวะจะทรงทำลายโลกแล้วพระพรหมจะทรงสร้างโลกขึ้นมาใหม่ อีก และพระวิษณุจะทรงปรากฏบนโลกในร่างของมนุษย์หรือการอวตาร เพื่อรักษาโลกและเพื่อนำทางและให้แสงสว่างแก่มนุษย์^๗

คัมภีร์อุปนิษัท เป็นคัมภีร์อธิบายถึงธรรมชาติสากลของจักรวาล และวิญญาณของมนุษย์ ยิ่งไปกว่านั้น คัมภีร์อุปนิษัทยังเป็นตำราเล่มแรกที่อธิบายเรื่องการเกิดใหม่ของมนุษย์ เรื่องกฎแห่งกรรมซึ่งกล่าวถึงการกระทำของมนุษย์ในชาตินี้ย่อมมีผลกระทบต่อชีวิตใหม่ในภพหน้า คำสอนในคัมภีร์อุปนิษัท เรื่อง ๑. ปรมัตถ์ คือ วิญญาณดั้งเดิมหรือความจริงสูงสุดในจักรวาล ซึ่งเรียกว่า “พรหม” ทุกสิ่งทุกอย่างมาจาก “พรหม” ๒. อาตมัน เป็นส่วนย่อยของปรมัตถ์ ๓. การเข้าไปรวมอยู่กับ “พรหม” หรือปรมัตถ์ คือการพ้นทุกข์ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิด ๔. ชีวิตมัน จะกลับไปรวมอยู่กับพรหมหรือปรมัตถ์ได้ ผู้นั้นต้องบำเพ็ญเพียรกริยา ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ จนบรรลุโมกษะ ๕. คัมภีร์อุปนิษัทมีคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรม กรรมคือ เครื่องกำหนดของชีวิตในภพหน้า การที่คัมภีร์อุปนิษัทสอนเรื่องกฎแห่งกรรม การเวียนว่ายตายเกิดและการพ้นทุกข์โดยการเข้าถึงพรหม และสอนให้บำเพ็ญญาณสมาธิจนถึงโมกษะจึงจะหลุดพ้น จากแนวความคิดเช่นนี้ จึงปรากฏว่าสังคม

^๖ สมภาร พรหมทา, *ภควิศิตา (บทเพลงแห่งองค์ภควัน)*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๔๑), หน้า ๕๘.

^๗ โจเซฟ แกร์ (เขียน), *พื้น ดอกบัว (แปล), ศาสนาทั้งหลายนับถืออะไร*, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๕๔), หน้า ๔๒.

ของอินเดียในยุคนั้นเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันมีนักแสวงหาความหลุดพ้นทำการจาริกบำเพ็ญญาณสมาบัติในป่าดงไพร เป็นฤๅษีบำเพ็ญตบะ^๘

ดังนั้น ความกตัญญูต่อพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า คือความรักความศรัทธาที่มีต่อพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าที่นับว่าเป็นผู้ให้กำเนิดโลก สามารถที่จะให้คุณและโทษ สร้างสรรค์ และทำลายสิ่งที่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าได้สร้างขึ้น มามวลสรรพสัตว์จึงต้องให้รู้สำนึกในเมตตาของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า กำหนดจิตบูชาเทพเจ้าด้วยจิตบริสุทธิ์ สามารถที่จะคลบับนาคในสิ่งที่หวังได้

๓.๒.๒ การกตัญญูต่อบุคคลในสังคม

การแสดงความกตัญญูต่อบุคคลในสังคมนั้นนั้น คือการปฏิบัติตนตามหน้าที่ของแต่ละบุคคลให้สมบูรณ์ โดยทั้งนี้และทั้งนั้นต้องอาศัยธรรมเป็นเครื่องสร้างสัมพันธภาพในสังคม การสร้างสัมพันธภาพคือการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างบุคคลกับบุคคลอื่นในสังคมเริ่มตั้งแต่สังคมนระดับครอบครัว เป็นต้น หลักธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้บุคคลอาจหาญ แกล้วกล้าในการเข้าสู่สังคมได้นั้น เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมให้บุคคลมีคุณสมบัติที่ดี มีระเบียบวินัยเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติต่อตนเองและผู้อื่น เพื่อความเจริญก้าวหน้าแห่งชีวิตและเกิดความรู้สึกที่ดีต่อกันในสังคม การปฏิบัติระหว่างบุคคลต่อบุคคล ในคัมภีร์ และตำราของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ได้บัญญัติการปฏิบัติระหว่างบุคคลไว้เป็นอันมาก เช่น

(๑) ปิตฤๅษณ์ คือ การปฏิบัติหน้าที่ของบิดาต่อบุตร บิดาต้องรับหน้าที่เลี้ยงดูบุตร ถึงบุตรมีอายุบรรลุนิติภาวะในการเลี้ยงดูบุตรนั้น ซึ่งมีขั้นตอนการปฏิบัติดังนี้

(๑.๑) บุตรมีอายุตั้งแต่เกิดจนถึง ๕ ขวบ จงเลี้ยงดูโดยมีเมตตา กรุณา และความรัก

(๑.๒) ตั้งแต่ ๖ ขวบ จนถึงบรรลุนิติภาวะ จงเลี้ยงดูโดยให้การศึกษา อบรม สั่งสอนอย่างใกล้ชิด และปกครองดูแลควบคุม โดยสังเกตความประพฤติ นิสัยใจคอ อุปนิสัยของบุตรตลอดไป

(๑.๓) ตั้งแต่บุตรได้บรรลุนิติภาวะแล้ว ถือว่าเป็นมิตรสหาย คือเป็นเพื่อนกัน ให้บุตรนำหน้าคือเป็นผู้นำ ตัวบิดาเองเป็นที่ปรึกษาของบุตรและหาคุ้มครองที่เหมาะสมให้แก่บุตร^๙

^๘ ฐนุ แก้วโอภาส, ศาสนาโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : หจก.เอมี เทรตดี้ง, ๒๕๔๒), หน้า ๑๖๓.

^๙ องค์การศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู, ประวัติและหลักธรรมศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๒๕), หน้า ๕๑.

(๒) มาตรฐาน คือ การปฏิบัติหน้าที่ของมารดาต่อบุตร มารดาจะต้องรับหน้าที่เหมือนบิดา แต่เอาใจใส่เป็นพิเศษกับบุตร ตอนที่บุตรอยู่ในบ้าน หากบุตรนั้นเป็นเพศหญิง จะรับหน้าที่อบรมสั่งสอนเป็นพิเศษ เพื่อสร้างอนาคตของบุตรหญิงนั้น ๆ มารดาเป็นครูคนแรกของเด็ก ๆ มารดาจึงต้องระมัดระวัง สร้างนิสัย อุทิศตนเสียก่อน

(๓) อาจารย์ธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของครู อาจารย์ต่อศิษย์ครูอาจารย์จะต้องรับหน้าที่ถ่ายทอดวิชาความรู้ ให้แก่ศิษย์อย่างถูกต้อง ยุติธรรม เลี้ยงดูลูกศิษย์อย่างที่ว่าแม่เลี้ยงดูบุตร สร้างและแก้ไขความประพฤติ นิสัย อุปนิสัยของลูกศิษย์ ร่วมกับพ่อแม่ของลูกศิษย์ ลูกศิษย์จะต้องถืออาจารย์เป็นเสมือนพ่อแม่ผู้บังเกิดเกล้า ให้ความเคารพเชื่อถือน้อย่างสูง พ่อแม่เป็นผู้ให้กำเนิดมาเป็นคน ส่วนอาจารย์เป็นผู้ให้กำเนิดวิชาความรู้ ศิษย์ทุกคนต้องทำงานรับใช้อาจารย์ชั่วครา วม แม้จะเรียนจบหลักสูตรแล้วก็ตาม^{๑๐} เพื่อให้นักศึกษาเรียนจบหลักสูตรโดยสมบูรณ์ อาจารย์จึงได้วางระเบียบข้อบังคับและหน้าที่ให้ถือปฏิบัติ เช่น

จงงดเว้นจากการดื่มของมึนเมา, งดเว้นกินเนื้อสัตว์, งดเว้นการใช้ของหอม, งดเว้นการประดับตกแต่ง, งดเว้นอาหารรสอร่อย, งดเว้นการคลุกคลีกับผู้หญิง, งดเว้นสิ่งยั่วยวนชวนให้หลงใหล, และงดเว้นการเบียดเบียนสัตว์ทุกจำพวก

จงงดเว้นเครื่องใช้หรูหรา, ไม่สวมรองเท้า, ไม่กั้นร่ม, ไม่ให้มีต้นหา, ไม่มีความโกรธ, ไม่มีความละโมภ, งดเว้นการเต้นรำ, งดเว้นการร้องรำทำเพลง, งดเว้นการละเล่นดนตรีทุกชนิด

งดเว้นการเล่นการพนัน, ไม่นินทาคนอื่น, ไม่ใส่ร้ายป้ายสีคนอื่น, ไม่พูดเท็จ, ไม่จับต้องกายหญิง, ไม่กล่าวโจมตีคนอื่น เป็นต้น^{๑๑}

ข้อยกเว้นที่ยกมานี้เป็นเพียงตัวอย่างเท่านั้น ยังมีอีกมากแต่อย่างไรก็ดี จุดประสงค์ที่ให้ศิษย์ทำเช่นนั้น เพื่อให้เขาได้สำเร็จการศึกษาตามเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ เพราะข้อระเบียบดังกล่าวนี้ มีส่วนช่วยพัฒนาบุคลิกลักษณะของเขาให้ดีขึ้น และช่วยให้ทำหน้าที่เพื่อประโยชน์และความสุขทั้งแก่ตนและคนอื่นให้สำเร็จโดยง่าย อย่างน้อยที่สุดก็ทำให้เขาเป็นพลเมืองดีคนหนึ่ง

เมื่อศิษย์สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรแล้วก่อนจะกลับบ้าน อาจารย์ได้ให้โอวาทซึ่งส่วนมากก็นั่นหนักในด้านความประพฤติ ดังข้อความในอุปนิษัตตอนหนึ่งว่า

^{๑๐} พระมหาสม สุมน, ดร., ศึกษาเปรียบเทียบบรรณาคณาจารย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา, หน้า ๑๔๐.

^{๑๑} M.S. II, pp.177 – 181, อ้างใน พระมหาสม สุมน, ดร., ศึกษาเปรียบเทียบบรรณาคณาจารย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา, หน้า ๑๔๑.

จงพูดแต่ความจริง, จงทำแต่ความดี, อย่าทอดทิ้งพระเวทที่ตนได้เรียนมาแล้ว, จงแบ่งทรัพย์สินสมบัติที่ได้มาแก่ครูบาอาจารย์, อย่าละเลยในการดำรงวงศ์สกุล, จงรักษาความสัตย์, อย่าละเลยความดี, อย่าละเลยเพิกเฉยในการแสวงหาโภคทรัพย์, อย่าละเลยพระเวทและคำสอนในพระเวท...อย่าละเลยการศึกษา, อย่าละเลยเทวดา,...จงนับถือบิดามารดา อาจารย์ และแขกเหมือนเทวดา, กรรมใดซึ่งไม่เป็นที่กำหนดิเดียน (ของนักปราชญ์) จงให้การสนับสนุนความดีใดหรือธรรมเนียมที่ดีอันใด ที่มีอยู่ในกลุ่มของพวกตน จงรักษาไว้ให้ดีจงให้เกียรติผู้สูงอายุ เมื่อมีความสงสัยสิ่งใดจงถามผู้รู้, จงเคารพนับถือพิธีกรรมต่างๆ, ให้ศึกษาดูชีวิตของบุคคลสำคัญและให้ถือเอาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตต่อไป....^{๑๒}

นี่คือโอวาทของอาจารย์ที่มอบให้แก่ศิษย์ก่อนจะจากกัน นับว่ามีสารประโยชน์มากในการดำเนินชีวิตขั้นต่อไป ไม่เฉพาะแต่ในยุคหนึ่งเท่านั้น แม้แต่ในยุคนี้ก็อาจดัดแปลงนำมาใช้ได้อยู่เหมือนกันเช่น ความสัตย์ กตัญญู การให้เกียรติผู้สูงอายุ การเคารพบิดามารดา เป็นต้น

(๔) บุตรธรรม และศิษย์ธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของบุตรต่อบิดามารดา และการปฏิบัติหน้าที่ของลูกศิษย์ต่อครู ในตำราของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ได้บัญญัติไว้ว่า บุคคลที่จงรักภักดีต่อมารดา ผู้ นั้นเป็นผู้ชนะโลกนี้ บุคคลที่จงรักภักดีต่อบิดา ผู้ นั้นย่อมชนะโลกสวรรค์ และบุคคลที่จงรักภักดีต่อครู - อาจารย์ ผู้ นั้นย่อมชนะโลกพระพรหม (พรหมโลก) ในหิโตปเทศ กล่าวถึงบิดามารดาที่สามารถเป็นมิตรกับลูกได้เพราะบิดามารดานั้นถือว่าเป็นผู้ที่คอยดูแลอบรมสั่งสอน เพราะบุตรนั้นไม่สามารถที่จะแยกแยะออกได้ว่ามิตรประเภทไหนเป็นมิตรที่ควรคบหาไม่ควรคบหา บุตรจึงต้องอาศัย ดังโคลกที่ว่า “คำโอวาทสั่งสอนของบิดามารดา ย่อมทำให้บุตรมีความเฉลียวฉลาด ใ้รู้ว่า (บุตร) เกิดมาจะเป็นคนมีความเฉลียวฉลาดที่เดียวก็หาไม่ได้”^{๑๓} และถ้าบิดามารดาไม่ได้สอนบุตรให้รู้สิ่งที่ควรและไม่ควรก็ถือว่าเป็นศัตรูของบุตร ดังโคลกที่ว่า

บิดามารดาผู้ใดมิได้สั่งสอนบุตรของตน บิดานั้นก็เป็นไพริมารดา ก็เป็นศัตรูของบุตร เพราะทำให้บุตรนั้น เมื่อเข้าไปสู่ที่ประชุมชนไม่ปราดเปรียว เฉลียวฉลาดเป็นสง่า ไม่น้อยไปกว่านกยางที่อยู่ในฝูงหงส์^{๑๔}

(๕) ภราตฤทธรม คือ การปฏิบัติของพี่ต่อน้อง และน้องต่อพี่ น้องต้องเคารพนับถือพี่เหมือนบิดามารดาและครู จึงมีบัญญัติว่า

^{๑๒} Tait. Up. I, XI, pp.1 – 2, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒.

^{๑๓} เสฐียรโกเศศ – นาคะประทีป (นามแฝง), หิโตปเทศ, (กรุงเทพมหานคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๑๐.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

จงถือว่าครูอาจารย์เป็นรูปพระปรมาตมัน บิดาเป็นรูปพระประชาบดี มารดาเป็นรูป พระแม่ธรณี และพี่เป็นรูปพระครู จงอย่าดูถูกทั้งบิดามารดา ครู และพี่ ไม่ว่าจะตนเองอยู่ในฐานะใดก็ตาม ไม่ว่าจะตนเองอยู่ในยามทุกข์ประการใดก็ตาม หากเป็นพราหมณ์ จงปฏิบัติเป็นพิเศษอีกหน่อยหนึ่ง เช่นเดียวกันนี้พี่ต้องเลี้ยงน้อง เหมือนบิดามารดาเลี้ยงบุตร พี่ต้องอบรมสั่งสอนน้องเหมือนครูสอนศิษย์^{๑๕}

(๖) ปติธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของสามีต่อภรรยา ผู้เป็นพี่ชายต้องเลือกเจ้าสาว ผู้ที่เหมาะสมแก่ตระกูลของตน เหมาะต่อสังคมที่ตนอาศัยอยู่ ดังนั้น ก่อนเลือกเจ้าสาวจึงต้องได้รับความเห็นชอบจากผู้ใหญ่ก่อน เมื่อเป็นภรรยาแล้วก็ต้องเลี้ยงดูกันไปตลอดชีพ เอาใจใส่ต่อภรรยาอย่างจริงจัง ถือว่าผู้หญิงอื่น ๆ เป็นเสมือนมารดา พี่น้อง หรือลูกหลาน (ตามวัย) ของตน ได้มีบุญผู้ดีไว้ว่า ที่ไหนสตรีเพศ (ภรรยา) ได้รับความนับถือจากฝ่ายชาย (สามี) ที่นั้นย่อมมีเทพทั้งหลายอาศัยอยู่ตลอดเวลา ที่ไหนภรรยาได้รับแต่อาหาร ที่นั้นการกระทำการกุศลของฝ่ายชายกลายเป็นโมฆะ ตระกูลใดหรือครอบครัวใดในระหว่างสามีกับภรรยา มีความพอใจซึ่งกันและกัน ตระกูลนั้น หรือครอบครัวนั้น ย่อมมีแต่ความสุขความเจริญอย่างแน่นอน

(๗) ปตนิธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของภรรยาต่อสามี ผู้เป็นภรรยาต้องปฏิบัติหน้าที่ต่อสามีด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ต้องเอาใจใส่ต่อสามีอย่างจริงจัง อยู่ในโอวาทและความควบคุมดูแลของสามีตลอด

(๘) สวามี - เสวกธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของสวามี (นายจ้าง) ต่อเสวก (ลูกจ้าง) และการปฏิบัติหน้าที่ของเสวกต่อสวามี ผู้เป็นนายจ้างมีหน้าที่เลี้ยงลูกจ้าง และครอบครัวของเขา จ่ายเงินเดือน หรือให้ตอบแทนประการใด ก็ควรพิจารณาก่อนว่า ปัจจัยที่มอบให้แก่ลูกจ้างนั้น มีเพียงพอเพื่อการครองชีพของเขา และครอบครัวหรือไม่ ต้องเอาใจใส่ในทุกข์สุขของเขา เช่นเดียวกับผู้เป็นลูกจ้าง ต้องปฏิบัติงานซื่อสัตย์ต่อนายจ้าง และทำอย่างให้นายจ้างได้รับผลมากที่สุด

(๙) ราชธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของพระราชาต่อประชาชน กับปฏิบัติหน้าที่ของประชาชนต่อพระราชา จงถือว่าประชาชนเป็นเสมือนบุตรหลาน และเอาใจใส่ความสุขทุกข์ของประชาชนอย่างใกล้ชิด ในด้านประชาชนมีหน้าที่ต้องถวายความเคารพนับถือพระราชาอย่างสูงสุด พระราชาธิราชเจ้า ทรงเป็นเสมือนเทพเจ้าแปดองค์คือ พระอินทร์ พระยมราช พระวายุ พระสุรย์ พระอัคนี พระวรุณ พระจันทร พระกุเวร ในคัมภีร์ได้กล่าวไว้ว่า พระพรหมธาดาได้แต่งตั้งพระมหากษัตริย์ โดยเอาพระเดชาบารมีของเทพเจ้าทั้งแปดดังกล่าวแล้ว เพื่อปกป้องปกครองและ

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

รักษาประชาชน ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ได้ถวายความเคารพนับถือพระราชาราชเสนาบดี
พระนารายณ์ด้วย

(๑๐) มานวธรรม คือ ธรรมอันเป็นหน้าที่ของสาธุชนทั่วไป เช่น จะต้องทำดี เว้น
ชั่วทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็ทางกาย ทางวาจา และทางใจ มีการสั่งสอนไว้หลายประการด้วยกันเช่น

- หากเกิดมาเป็นมนุษย์ จงปฏิบัติแต่ทางกุศล
- บุคคลที่ได้กระทำโดยการพูด โดยกาย โดยใจ แล้ว ผลแห่งการกระทำนั้น
ก็จักอำนวยให้แก่บุคคลนั้น เป็นอุตมคติ จึงจงทำแต่ดีตลอด
- คิดแต่ทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่น คิดแต่ทำเสียประโยชน์ของผู้อื่น ไม่ยอมนับถือ
ผู้ใหญ่ เป็นโทษทางจิตใจ จงอย่าทำ
- ก่อนจะลงมือกระทำใด ๆ จงพิจารณาว่าขัดกับธรรมเนียมประเพณีของ
ประเทศชาติ หรือขัดแย้งกับขนบธรรมเนียมของตระกูลตนเอง หรือของสังคมที่ตนสังกัดอยู่หรือไม่
หากไม่ขัดแล้วจึงลงมือทำ
- บุคคลใดไม่เชื่อตรงต่อมิตร ไม่รู้จักบุญคุณ หักหลังผู้อื่น ต้องไปตกนรก
- บุคคลใดที่เสียสละชีวิตเพื่อประเทศชาติ เพื่อธรรมบุคคลนั้นจะไปสุคติ
สูงสุด โดยผ่านสุริยจักรวาลไป
- ในโลกนี้ ใครมาแย่งที่ดิน (ประเทศชาติ) ของเรา ซึ่งปู่ย่าและบิดามารดา
ได้รักษาไว้ ผู้นั้นจะเป็นศัตรูที่หนึ่งของเรา ขอให้ทำลายผู้นั้นเสีย ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นญาติมิตรก็ตาม
- พระราชาเป็นญาติของผู้ที่ไม่มีญาติ เป็นตาของผู้ที่ไม่มีดวงสว่างใน
ดวงตา เป็นบิดาและมารดาของประชาชน ที่เดินบนทางยุติธรรม
- ทรัพย์สินสมบัติเงินทองมีคติ ๓ ประการ คือ จ่ายออกโดยจิตทานในกุศล
ธรรมต่าง ๆ จ่ายออกเพื่อหาเครื่องอุปโภคบริโภค หากไม่จัดทำทั้งสองประการนี้แล้ว ก็ถูกวินาศไป
- จงฟังสาระสำคัญธรรม คือ สิ่งที่ตนเองไม่ชอบ สิ่งนั้นอย่าอำนวยให้แก่
ผู้อื่น การกระทำของผู้อื่นประการใดที่เราไม่ชอบ อย่ากระทำการนั้นต่อผู้อื่น สารธรรมนี้จึงถือไว้
ตลอดไป ก็มีแต่ความสุขสันต์เป็นนิตย์^{๑๖}

หลักธรรมทั้ง ๑๐ ประการดังกล่าวมาแล้วนี้ เป็นหน้าที่ของคนในสังคมในชั้นวรรณะ
สาขาอาชีพต่าง ๆ ที่จะพึงมีและปฏิบัติต่อกันและทำตามหน้าที่ของตนเอง ตามคำสอนคือศีลธรรม
และจริยธรรมในทางศาสนาเพื่อความมั่นคงของตนเองและสังคม เพราะทุกคนต้องรู้จักหน้าที่ของ
ตนเอง พึงปฏิบัติตนอยู่ในกรอบของหน้าที่ที่ตนเองได้รับมอบหมาย จึงจะชื่อว่าได้ปฏิบัติตาม

^{๑๖} คุณ โทซันท์, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑๙

หลักธรรมในทางศาสนาหรือเรียกอีกอย่างว่าเป็นการทำดีตอบแทนซึ่งกันและกัน โดยสรุปแล้วมี ๑๐ ประการ คือ ๑) ปิตฤทธรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของบิดาต่อบุตร ๒) มาตฤทธรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของมารดาต่อบุตร ๓) อาจารย์ธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของอาจารย์ต่อศิษย์ ๔) บุตรธรรม และศิษย์ธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของบุตรต่อบิดามารดา และการปฏิบัติหน้าที่ของลูกศิษย์ต่อครู ๕) ภราตฤทธรม คือ การปฏิบัติของพี่ต่อน้อง และน้องต่อพี่ ๖) ปติธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของสามีต่อภรรยา ๗) ปัตนีธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของภรรยาต่อสามี ๘) สวามี – เสวกธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของนายจ้างต่อลูกจ้าง และการปฏิบัติหน้าที่ของลูกจ้างต่อนายจ้าง ๙) ราชนธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของพระราชชาติต่อประชาชน กับการปฏิบัติหน้าที่ของประชาชนต่อพระราชชาติ และ ๑๐) มานวธรรม คือ ธรรมะอันเป็นหน้าที่ของสาธุชนทั่วไป

สรุปได้ว่า หลักธรรมทั้ง ๑๐ ประการดังกล่าวมาแล้วนี้ เป็นหน้าที่ของคนในสังคมในชั้นวรรณะสาขาอาชีพต่างๆ ที่จะพึงมีและปฏิบัติต่อกันและทำตามหน้าที่ของตนเองตามคำสอนคือเป็นการกระทำหน้าที่ที่ต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน เป็นการตอบแทนคุณบุคคลอื่นที่ทำแก่ตนด้วยหลักปฏิบัติของฮินดูชนอันปรากฏอยู่ในคัมภีร์และพฤติกรรมของมนุษย์ที่ถือปฏิบัติกันมายาวนาน จนเป็นปกตินิสัย

๓.๒.๓ การกตัญญูต่อธรรมชาติ

จากการที่ชาวฮินดูตั้งแต่ยุคสมัยอารยัน อยู่กับธรรมชาติจากเริ่มแรกของการสร้างเผ่าพันธุ์ไม่เพียงแต่จะบูชาบวงสรวงเฉพาะเทวดาทั้งหลายที่อยู่บนสวรรค์หรือบรรยากาศในฐานะที่ช่วยอำนวยความสะดวกแก่ตนเท่านั้น พวกเขายังได้บูชาบวงสรวงแม่ธรรมชาติต่าง ๆ ที่อยู่บนโลกนั้น อยู่ใกล้กับมนุษย์และอำนวยความสะดวกให้แก่มนุษย์ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าเทวดาที่สถิตอยู่ในสวรรค์ และบรรยากาศเหล่านั้นเช่นกัน ยกตัวอย่างเช่น แม่น้ำ แผ่นดิน ไฟ หรือพืช เป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรง ต่อการเกษตร และการเลี้ยงสัตว์ ดังนั้นชาวอารยันเมื่อพิจารณาเห็นบุญคุณของธรรมชาติทั้งหลายเช่นนี้ จึงได้ยกย่องธรรมชาติเหล่านี้ไว้ในฐานะเป็นเทวดาและมีลักษณะคล้ายคลึงกับมนุษย์ประจำโลกมนุษย์เท่าที่ปรากฏนามมีดังนี้ คือ ๑. พระสรัสวตีเทวี (Sarasvati) ๒. พระปถิวีเทวี (Prthivi) ๓. พระอัคนิ (Agni) ๔. พระพฤษปะตี (Bhraspati) ๕. พระโสม (Soma) เหล่าเทวดาที่สถิตอยู่ในโลกมนุษย์จะมีบทบาทต่างกันมากมายทั้งที่ตอนยังเป็นธรรมชาติและตอนที่ได้รับการยกย่องไว้ในฐานะเป็นเทวดา^{๑๗}

^{๑๗} พระมหาประยงค์ จันทรแดง, “ศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพของเทวดาในคัมภีร์พระสุตันตปิฎกกับคัมภีร์พระเวทและความเชื่อต่อเทวดาในสังคมไทยปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๘.

ซึ่งสิ่งสำคัญที่มนุษย์ใช้เชื่อมต่อสัมพันธ์กับเทพเจ้าก็คือ ไฟ ในคัมภีร์ฤคเวทกล่าวถึงการบูชาไฟซึ่งเป็นพิธีกรรมที่เด่นที่สุดเพื่อขอพรจากพระเป็นเจ้าให้ทรงมอบความสุข และความโชคดีให้แก่ผู้ที่บูชานั้น เครื่องสังเวทที่ใช้ในการบูชาของพราหมณ์ คือ บูชาด้วยอาหารที่หุงต้มแล้วโดยจัดทำภายในบ้านประกอบด้วย น้ำมัน เมล็ดข้าว เนยแข็ง เหล้าโสม (กลั่นจากต้นไม้) ดอกไม้เป็นต้นเมื่อทำพิธีกรรมให้นำอาหารเหล่านี้ใส่ลงไปในกองไฟ พร้อมสวดสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้า บูชาสังเวทไฟด้วยชีวิต เครื่องสังเวทชีวิต เป็นต้นว่าสัตว์ ๔ เท้า หรือสัตว์ปีก รวมถึงมนุษย์ ซึ่งเป็นวิวัฒนาการของศาสนาพราหมณ์ในช่วงต้นคริสต์ศักราช เรียกในนามศาสนาฮินดู สัตว์ที่ใช้ในพิธีกรรม เช่น แพะ แกะ ควาย ไก่ นก เป็นต้น โดยการนำเลือดสด ๆ ใส่ลงไปในกองไฟที่กำลังลุกไหม้ บูชาสังเวทด้วยน้ำโสม การเตรียมสถานที่ทำพิธี พระฮินดูผู้ทำพิธีจะพิจารณาเลือกที่ที่จะก่อไฟศักดิ์สิทธิ์ (เรียกว่า กองกฐณ์) โดยจะใช้มีดปลายแหลม หรือไม้ ทำการขีดลงบนพื้นดิน ๓ ขีดเพื่อเลือกสถานที่หลังจากนั้นก็ขุดดินบริเวณนั้นให้เป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสตกแต่งผิวรอบ ๆ ให้เรียบ จากนั้นก็จะนำน้ำศักดิ์สิทธิ์มาเทราดในนั้น แล้วรอนแห้งสนิทต่อมาก็เริ่มพิธีกรรมบูชาไฟ ในอินเดียเวลาการทำพิธีกรรมบูชาไฟ เครื่องสังเวทที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ หญ้าคา ในทางศาสนาพราหมณ์มีความเกี่ยวข้องกันคือ อาสนะที่ประทับของพระศิวะบนเขาไกรลาสทำด้วยสิ่งนี้ ชาวฮินดูลัทธิศิวินิกายที่นับถือพระศิวะเป็นเทพสูงสุด จะนำหญ้าคามามาเพื่อเป็นเครื่องบูชาตั้งแต่สมัยก่อน “ยุคพระเวท”

คัมภีร์ฤคเวท เป็นคัมภีร์ไตรเพทฉบับหนึ่ง กล่าวถึงหนทางในการเข้าถึงความจริงแท้ ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลัง “ภาพมายา” คือสิ่งลวงตาหลอกหลอนประสาตสัมผัสของมนุษย์ให้หลงผิดว่าเป็นความจริง การเข้าถึงความจริงสูงสุดทำได้เพียงหนทางเดียวเท่านั้นคือ “พิธีบูชาไฟ” ดังมีข้อความกล่าวไว้ว่า

ไฟแห่งสวรรค์ในดวงอาทิตย์ ไฟแห่งโลกที่กลางใจโลก ไฟแห่งตัวคนในหัวใจคน สามภพสามโลก คือ ภพโลก แห่งภาพลักษณ์และธรรมปัญญา ภพโลกแห่งกายวัตถุและภาพมายา ภพโลกแห่งจิต ล้วนต่อเนื่องเชื่อมโยงถึงกันด้วยไฟ เพราะว่าไฟเป็นพลังงานที่ไม่มีตัวตน แต่เป็นผู้สร้างสรรค์สรรพสิ่ง เปรียบเสมือนดัง กงล้อแห่งธรรม (ธรรมจักร) จากเบื้องบนลงมาสู่โลก สร้างชีวิต สร้างสรรพสิ่ง แล้วลอยกลับไปสู่ที่มาตลอดกาลเป็นผู้ให้กำเนิด จักรวาล ธรรมชาติ ชีวิต และความรู้สู่ความจริงแท้ เป็นสัญลักษณ์แห่งความหมายของ “องค์พรหม” ก็คือ “พระพรหม” นี้คือรากฐานของการกำเนิด “พระพรหม ๔ หน้า” เทพเจ้ายิ่งใหญ่ของพราหมณ์ ผู้ทรงควบคุมทุกสิ่งทุกอย่างในโลกให้เป็นไปตามความประสงค์ของพระองค์ด้วย “พรหมลิขิต” อันเป็นการสถาปนาชนชั้นวรรณะพราหมณ์ให้มีอำนาจยิ่งใหญ่อยู่เหนือชนชั้นวรรณะอื่นในสังคม^{๑๘}

^{๑๘} <http://www.pukaew.com/index.php?lay=show&ac=article&id=>

๕๓๙๓๗๒๕๔๑&Ntype=๘ เข้าถึงเมื่อ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘.

จะเห็นได้ว่า พฤติกรรมดังกล่าวที่มนุษย์สร้างเทพเจ้าขึ้นมา โดยอิงอาศัยกับธรรมชาตินั้น นับว่าเป็นกุศโลบายที่แสดงความกตัญญูต่อธรรมชาติ เป็นเหตุให้คนหวาดกลัวต่อภัยที่จะมาถึงตน เพราะการกระทำที่ผิดต่อธรรมชาติต่าง ๆ เหล่านั้น

ดังนั้น ประเภทแห่งความกตัญญูในทางศาสนาฮินดู แบ่งออกเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ ๑) กตัญญูต่อพระเจ้าเป็นเจ้า เป็นการแสดงถึงความเคารพนับถือเทพเจ้าที่สร้างโลกด้วยความบริสุทธิ์แห่งใจเพื่อการเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดในฮินดูธรรม ๒) กตัญญูต่อบุคคลในสังคม เป็นการกระทำตอบแทนคุณต่อบุคคลที่อยู่ในสังคม ด้วยการกระทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ และ ๓) กตัญญูต่อธรรมชาติ เป็นการสร้างพฤติกรรมอนุรักษ์ธรรมชาติด้วยการสร้างธรรมชาติต่าง ๆ เหล่านั้นให้เป็นเทวสถาน ที่อยู่อาศัยของเทพเจ้า เช่น ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ แผ่นดิน ท้องฟ้า เป็นต้น

๓.๓ วิธีปลูกฝังความกตัญญู

คำว่า ธรรมะ ในศาสนาฮินดู หมายถึง ระบบบรรณและอาศรม หน้าที่ต่าง ๆ ที่ถูกกำหนดไว้ในคำสอนของศาสนา การดำเนินชีวิตตามบรรณก็คือ การประพฤติปฏิบัติตนตามธรรมะ ตลอดถึงการพูดคำสัตย์คำจริงเป็นต้น ซึ่งในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีปลูกฝังความกตัญญูไว้ตามหลักฮินดูธรรมคืออาศรม ๔ ประการ ได้แก่ พรหมจรรย์ คฤหัสถ์ วณปรัสถะ และสันยาสะ

๓.๓.๑ พรหมจรรย์

พรหมจรรย์ แปลว่า ผู้ประพฤติอย่างพรหม คือ การปฏิบัติตนให้อยู่ในความบริสุทธิ์ เหมือนพรหม ไม่เกี่ยวข้องกับกามคุณหรือเมถุนธรรม พรหมจรรย์เป็นขั้นตอนแรก หรือเป็นช่วงเวลา ๒๕ ปีแรกของชีวิต ซึ่งจัดเป็นวัยแห่งการศึกษาเล่าเรียน ในอาศรมที่หนึ่งนี้ได้กำหนดเอาเด็กชายที่เกิดในตระกูลพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ที่มีอายุตั้งแต่ ๘ ปี สำหรับเด็กที่เกิดในวรรณะพราหมณ์ ๑๑-๑๒ ปี สำหรับเด็กชายที่เกิดในวรรณะกษัตริย์ ๑๒ ปี หรือหย่อนกว่านั้น สำหรับเด็กที่เกิดในวรรณะแพศย์ ส่วนเด็กที่เกิดในวรรณะศูทรไม่กำหนดอายุ เพราะเด็กในวรรณะศูทรนี้ต้องรับการศึกษาในภาคปฏิบัติมากกว่าวิชาหนังสือ เมื่อเด็กชายในวรรณะต่างๆ ที่มีอายุครบตามกำหนดที่กำหนดไว้แล้วนั้นก็ให้นำเข้าสู่พิธีอุปนยสังการได้แก่ พิธีการนำเด็กเข้าสู่สถานศึกษาและอยู่ในสำนักของครู โดยในพิธีนี้ครูจะทำหน้าที่ประกอบพิธีคล้องด้ายศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกว่า สายธูร่า หรือ ยัชโญปวิต เมื่อคล้องด้ายศักดิ์สิทธิ์เสร็จแล้วเด็กนั้นก็จะเป็นพรหมจารีโดยสมบูรณ์ เขาจะเริ่มเรียนรู้เกี่ยวกับกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมจริยธรรม ระเบียบวิธีการคิดการพูดและการบังคับใจตนเอง ต้องฝึกใช้ชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย สันโดษ จะต้องออกไปรับภิกษาทุกเช้าคล้ายกับพระสงฆ์ออกบิณฑบาตตอนเช้า และถ้าวันใดตื่นสายหลังพระอาทิตย์ขึ้นจะถูกทำโทษให้อดอาหาร ในมนูสมฤติ ซึ่งเป็นคำสอนเกี่ยวกับข้อปฏิบัติของ

บุคคล สอนนักเรียนในอาศรมนี้ว่า “ให้ยินดีในอาหารที่ได้รับและกินอาหารนั้นด้วยความไม่ติดรสในอาหาร แต่กินเพื่อให้เกิดพละนามัยที่สมบูรณ์”^{๑๙}

ดังนั้น ผู้ที่เข้าสู่พรหมจรรยาศรมนี้จึงเรียกชื่อว่า พรหมจารี หลังจากพิธีประกาศตนเป็นพรหมจารีมอบตนเป็นศิษย์ของครูแล้วก็ต้องตั้งใจศึกษาเล่าเรียนประพฤติพรหมจรรย์โดยเคร่งครัดอยู่ในสำนักของอาจารย์ไปจนกว่าอายุจะครบ ๒๕ ปีเต็ม จึงจะถือว่าเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์เสร็จสิ้น^{๒๐} และในขณะที่ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในสำนักของครูนั้นจะต้องปฏิบัติตนดังต่อไปนี้คือ

๑. เชื้อฟังคำสั่งสอนของครูอาจารย์ทุกประการ โดยถือว่าตนเป็นทาสของครู
๒. ออกไปรับภิกษาแล้วนำมาให้อาจารย์ก่อน ถ้าอาจารย์อนุญาตให้รับประทานจึงจะรับประทานได้ ถ้าไม่อนุญาตรับประทานไม่ได้

๓. สงวนรักษาน้ำกามอันเป็นสาระสำคัญของร่างกายไว้ให้ดีโดยวิธีการดังต่อไปนี้^{๒๑}

๓.๑ รับประทานอาหารที่ดีมีประโยชน์ต่อร่างกายเช่น ผัก ผลไม้ ข้าวสาลี นมวัว เป็นต้นในทำนองตรงกันข้าม ไม่ควรรับประทานอาหารที่ไม่มีประโยชน์ต่อร่างกายหรือเป็นเหตุให้ไปเพิ่มความร้อนขึ้นในร่างกาย เช่นเนื้อสัตว์ สุรา ยาเสพติดต่างๆ เป็นต้น

๓.๒ ไม่ควรอ่านหนังสือในการที่จะสื่อไปถึงเรื่องเพศ และเรื่องรักๆ ใคร่ๆ

๓.๓ ไม่ควรดูละครหรือภาพยนตร์ที่มีการแสดงสื่อถึงเรื่องเพศในรูปแบบต่าง ๆ

๓.๔ ไม่ควรแต่งตัวให้มากจนเกินไป (เดิมนั้นไม่ให้ตัดผมและโกนหนวด)

๓.๕ ควรอยู่เสียให้ห่างไกลจากเพศตรงกันข้ามเช่น

๓.๕.๑ ไม่ควรมีจินตนาการถึงเพศตรงข้าม

๓.๕.๒ ไม่ควรสนทนากันด้วยเรื่องเพศ

๓.๕.๓ ไม่ควรเล่นสนุกกับเพศตรงข้าม

๓.๕.๔ ไม่ควรสนทนากับเพศตรงข้ามโดยไม่มีผู้อื่นอยู่ด้วย

๓.๕.๕ ไม่ควรมองหน้าเพศตรงข้าม

๓.๕.๖ ไม่ควรมีความปรารถนาแต่ประการใดที่เกี่ยวข้องกันกับเรื่องเพศ

๓.๕.๗ ไม่ควรพยายามพบปะหรือคบหาสมาคมกับเพศตรงข้าม

๓.๕.๘ ไม่ควรมีการร่วมเพศ หรือการเสพเมถุนทุกชนิด

^{๑๙} Pushpendra Kumar Sharmar, *Hindu Religion and Ethics*, (NewDelhi : K.D.Bhatia for Asian Publication Service, 1979), P. 184.

^{๒๐} สุชีพ ปุณฺณานุกาพ, *ประวัติศาสตร์ศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๓๔๙.

^{๒๑} องค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, *หลักธรรมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู*, (นนทบุรี : สหพร การพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๓๓ - ๓๔.

๓.๖ ต้องไม่ทำอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะทำให้หน้ากามหลังล้นเสียหายไป

๓.๗ ควรตั้งใจศึกษาเล่าเรียน และควรพำนักอยู่ที่อาศรมของอาจารย์โดยตลอดเวลา^{๒๒} อยู่ในความดูแลของอาจารย์อย่างใกล้ชิด

ผู้เป็นพรหมจารี พึงปฏิบัติอย่างนี้โดยสม่ำเสมอจนกระทั่งอายุได้ ๒๕ ปีเต็มแล้วจึงจะขออนุญาตครูอาจารย์ทำพิธีตัดผมที่ไว้จนยาวทิ้งไป และถวายสิ่งของเป็นค่าตอบแทนครูอาจารย์ แล้วอำลาครูอาจารย์ที่พำนักสอนวิชาอาคมต่างๆ กลับไปยังบ้านได้

๓.๓.๒ คฤหัสถ์

คำว่า คฤหัสถ์ แปลว่า ผู้อยู่ครองเรือน เป็นหลักปฏิบัติขั้นที่ ๒ ของชีวิต ช่วงอายุของคฤหัสถ์นี้จะอยู่ระหว่าง ๒๕ - ๕๐ ปี หลังจากจบการศึกษาอบรมอย่างเข้มข้นในวัยพรหมจารีแล้ว ก็จะไปทำงานใช้ชีวิตครองเรือนในอาศรมคฤหัสถ์ ซึ่งเป็นช่วงสำคัญของชีวิตชาวฮินดู เพราะเป็นการใช้ชีวิตจริงในสังคม และกระทำได้เฉพาะสิ่งที่ศาสนานุญาตตามที่เรียนมาในอาศรมแรกเท่านั้น เพื่อให้ชีวิตตรงความประสงค์ในการดำเนินไปสู่พรหมัน ไม่หลงไปกับสิ่งยั่วยวนในการใช้ชีวิตในสังคมคือการครองเรือน ถือเป็นวัยของศุนย์รวมพิธีกรรมทางศาสนา และประเพณีทางสังคม ผู้ครองเรือนจึงมีบทบาทและหน้าที่ในการรักษาประเพณีและวัฒนธรรมฮินดูมากที่สุด นอกจากจะปฏิบัติตามธรรมเนียมประเพณีแล้ว ในอาศรมนี้ยังมีหลักจริยธรรมพื้นฐานที่สำคัญอีกดังนี้

๑. ไม่เบียดเบียน และไม่ทำให้ผู้อื่นได้รับความเดือดร้อน
๒. มีความขยันอดทนในการประกอบอาชีพการงานเลี้ยงชีวิต
๓. ไม่หลงไหลมัวเมาไปตามกระแสของสังคม
๔. ไม่ขัดขืนหรือฝ่าฝืนอารมณ์ แต่ควบคุมไว้ในขอบเขต
๕. ไม่ประกอบอาชีพที่ต้องห้าม และไม่รับสินบนไม่ว่ากรณีใดๆ ก็ตาม
๖. ไม่หลงในสิ่งที่ยั่วยวน เตือนตนเองถึงความไร้ค่าของสิ่งเหล่านั้น
๗. หลีกเลียงความฟุ้งซ่านที่เป็นอุปสรรคต่อการศึกษาคัมภีร์พระเวท
๘. รู้สึกรู้สีกต่อสิ่งทั้งหลายอันได้แก่ วย อาชีพ ฐานะ การศึกษาพระเวท และการดำเนินชีวิตไปสู่พรหมันว่า เป็นเรื่องที่มีความสำคัญเท่ากันทั้งหมด^{๒๓}

อีกประการหนึ่งคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนควรทำการบูชาคือพิธีกรรมอีก ๕ อย่าง ซึ่งถือว่าเป็นหน้าที่ที่สำคัญอย่างยิ่งของผู้ครองเรือน คือ

^{๒๒} องค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, ประวัติและหลักธรรมศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, หน้า ๘๙ - ๙๐.

^{๒๓} Pushpendra Kumar Sharmar, Hindu Religion And Ethics, PP. 192-193.

๑. พรหมยัชฌะ ทำพิธีกรรมด้วยการบริจาครัตน์แก่พรหมณ์ผู้มีหน้าที่ศึกษาและสอนคัมภีร์พระเวทให้แก่ชนในวรรณะอื่นที่สามารถเรียนคัมภีร์พระเวทได้
๒. เทวยัชฌะ ทำพิธีกรรมบูชาบวงสรวงเทวดา
๓. ปีตถยัชฌะ ทำพิธีกรรมอุทิศให้บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว
๔. ภูตยัชฌะ ทำพิธีกรรมแก้สัตว์เลี้ยว โดยการเลี้ยงดูให้ดี
๕. มนุษยยัชฌะ ทำพิธีกรรมแก้มนุษย์เช่น เลี้ยงดูต้อนรับแขกผู้ที่มาเยือนสงเคราะห์ให้ทานแก่คนที่ยากไร้ซึ่งใจไร้ที่พึ่งซึ่งไม่มีโอกาสในการทำมาหาเลี้ยงชีวิต^{๒๔}

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ล้วนแล้วแต่เป็นหน้าที่ของบุคคลผู้ที่เข้าสู่คฤหัสถ์อาศรม จะต้องปฏิบัติให้ดีให้สมบูรณ์ เพื่อความสุขความสำเร็จในชีวิตของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน และเพื่อที่จะได้ก้าวเข้าสู่อาศรมที่ ๓ และที่ ๔ ต่อไปอันเป็นวัยแห่งการแสวงหาโมกษะธรรมซึ่งเป็นโลกุตระต่อไป^{๒๕} ซึ่งในการทำหน้าที่ของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ต้องมีหลักธรรม ดังต่อไปนี้

๑) **กามะ** คำว่า กามะ หมายถึง ความรักใคร่และความยินดี หมายถึงความยินดีในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่เกิดจากสัมผัสทั้ง ๕ และอยู่ภายใต้การควบคุมของจิตใจ กามะ ไม่ได้หมายถึงเฉพาะความรักใคร่ความต้องการทางเพศเพียงอย่างเดียว แต่ยังหมายถึง ความรักใคร่ความปรารถนาความพอใจในความร่ำรวย อำนาจวาสนา เกียรติยศชื่อเสียงเป็นต้น นี่คือลักษณะของกามะ อีกประการหนึ่ง คำว่า กามะ คือ หลักจริยธรรมคำสอนที่เกี่ยวกับธรรมชาติของความปรารถนา ความพึงพอใจ และผลที่ได้รับจากความปรารถนาและความพึงพอใจ พร้อมทั้งคำสอนเกี่ยวกับหลักประพฤติปฏิบัติเพื่อการแสวงหาความสุขความพอใจในสิ่งต่างๆ โดยไม่ผิดศีลธรรม ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเห็นข้อเท็จจริงตามปรากฏการณ์ว่า อารมณ์ของความสุขและความพึงพอใจ สามารถพัฒนาสิ่งต่างๆ ให้เจริญสมบูรณ์ในตัวเอง ผลที่เกิดจากการพัฒนานั้นก็คือ ชีวิต อาหาร เครื่องประดับ ที่อยู่อาศัย และวัฒนธรรมในสังคม รวมถึงจรรยาบรรณและประเพณีต่างๆ สิ่งที่เกี่ยวข้องและเกิดขึ้น เพราะมนุษย์เป็นผู้สร้างสรรค์ขึ้นมาเพราะอารมณ์ของความสุข ความพอใจ ความงาม ความรักเป็นต้น ซึ่งเป็นความรู้สึกและความปรารถนาที่ล้วนแล้วแต่เกิดมาจากกามะ ทั้งสิ้น ความหมายของ กามะ ในคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้น อาจจะสรุปได้ดังนี้ คือ รักใคร่และยินดีในกามหรือความรู้สึกทางเพศ รักใคร่ยินดีในวิจิตรศิลป์ และรักใคร่ยินดีในการทำมาดี แต่ละประเภทมีอธิบายดังนี้

๑.๑) **ยินดีในกาม** ในคัมภีร์อุปนิษัตกล่าวไว้ว่า มนุษย์เราเต็มไปด้วยความอยากหรือความต้องการและได้อธิบายขยายความออกไปอีกว่า มนุษย์เราต้องการความสนุกสนานความ

^{๒๔} สุนทร ฌ รัชชี, **ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๔.

^{๒๕} อารี วิชาชัย, **ปรัชญาธรรมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู**, หน้า ๖๓.

เพลิดเพลินในกามารมณ ต้องการอยากเป็นนั่นอยากเป็นนี่อยู่ตลอดเวลา และความต้องการดังกล่าวก็เป็นธรรมชาติของมนุษย์ คือมันเป็นไปเองโดยธรรมชาติไม่มีใครบังคับบัญชาให้เป็นไปเช่นนั้นมันเป็นไปเอง ธรรมดาความอยากของมนุษย์เรานั้นย่อมไม่รู้จักเพียงพอ หากยังหมกมุ่นอยู่ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี (อิฏฐารมณ) อารมณที่น่าปรารถนา อีกประการหนึ่ง อารมณดังกล่าวย่อมทำให้เกิดกิเลสตัณหาความอยากลุกลิงขึ้นเรื่อยๆ เหมือนไฟที่ถูกหล่อเลี้ยงด้วยน้ำมัน หรือจะกล่าวได้ว่าไฟย่อมไม่อิมด้วยเชื้อฉันใด ความอยากของคนเราก็ไม่อิมด้วยอารมณ์ฉันนั้น^{๒๖} ความอยากหรือความต้องการย่อมกระตุ้นหรือผลักดันให้คนเรากระทำบางสิ่งบางอย่างในทางที่ผิดศีลธรรมจริยธรรมจนกระทั่งกลายเป็นอกุศลหรือบาปไปในที่สุด ซึ่งให้ผลเป็นทุกข์ทั้งแก่ตนเองและคนอื่นเรื่อยไป ดังนั้นในจริยธรรมพราหมณ์-ฮินดูจึงสอนว่า ความอยากหรือความต้องการของคนเราควรอยู่ภายใต้ของกฎศีลธรรมและจะต้องควบคุมด้วยธรรมะอยู่เสมอไป ถ้าไม่เช่นนั้นแล้วจะมีแต่อันตรายและเป็นบาปกรรมและความเลวร้ายต่างๆ ไปตลอด^{๒๗}

๑.๒) **ยินดีพอใจในศิลปะ** กามะ มีความหมายในลักษณะแห่งความรักและความยินดีในศิลปะ และประสบการณ์ศิลปะของมนุษย์อีกด้วย นักปราชญ์ชาวฮินดูได้กล่าวไว้ว่า วิจิตรศิลป์สามารถที่จะโน้มน้าวจิตใจของมนุษย์เราให้เข้าถึงในสิ่งที่ตนพึงพอใจทางวิญญาณได้ สามารถโน้มน้าวจิตใจของมนุษย์เราให้ทำความดีต่างๆ ได้ อีกทัศนะหนึ่งศาสนาพราหมณ์-ฮินดูถือว่า กามะ คือความสุข ซึ่งสืบเนื่องมาจากความมั่งคั่งที่แสวงหาได้มาอย่างถูกต้องตามธรรม ในคัมภีร์มनुสมฤตติกล่าวไว้ว่าผู้ครองเรือนแสวงหาความมั่งคั่งแล้วใช้จ่ายทรัพย์สินไปในทางที่เหมาะสม ไม่ผิดหลักจริยธรรมสามารถที่จะมีความสุขในทางกามารมณได้ แต่จะต้องไม่เกินเลยขอบเขตของศีลธรรมกฎเกณฑ์ทางศาสนา^{๒๘}

๓.๓.๓ วนปรัสถ์

คำว่า วนปรัสถ์ แปลว่า ผู้อยู่ป่า เป็นอาศรมข้อที่ ๓ เป็นขั้นตอนหรือระยะที่ ๓ ของการดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคมทางศาสนาฮินดู วนปรัสถ์นี้จะเริ่มจากช่วงระยะเวลาของอายุประมาณ ๕๑-๗๕ ปี ถือได้ว่าเป็นวัยชราของชีวิตแล้ว เพราะในช่วงระยะเวลานั้นบุคคลจะเริ่มสังเกตเห็นตัวเองว่า เราเป็นปู่ย่า ตายายแล้วควรที่จะเริ่มปฏิบัติตนให้เข้าสู่อาศรมที่ ๓ ได้แล้ว

^{๒๖} กฤษณะไทวปายนวยาส, **ศรีมัทภควัทคีตา หรือ เพลงแห่งชีวิต**, แปลโดย แสง มนวิฑูร และจำนงค์ ทองประเสริฐ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรววิทยา, ๒๕๒๗), หน้า ๒๔๕.

^{๒๗} พระมหาสม สุมน, ดร., **ศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา**, หน้า ๑๐๓.

^{๒๘} วิทยา ศักยารัตน์, **ศาสนาฮินดู**, (ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๙๔.

วนปรีสธอาศรมเป็นช่วงชีวิตที่บุคคลผู้เป็นคฤหัสถ์ที่อยู่ในการครองเรือนมาจนประสบความสำเร็จในชีวิตแล้ว ควรจะปล่อยวางจากการอยู่บ้านครองเรือนปล่อยให้เป็นที่ของลูกหลานที่จะต้องสืบสานกันต่อไป สำหรับคนในวัยนี้นั้นควรจะหันหน้าเข้าหาธรรมดำเนินชีวิตอยู่ในป่าตามหลักของวนปรีสธอาศรมต่อไป จนกระทั่งถึงขั้นสันยาสะคือ ออกบวชปฏิบัติธรรมตลอดชีวิตกล่าวคือ เมื่อบุตรธิดาสำเร็จการศึกษาออกมาเป็นคฤหัสถ์ทำการงานมีหลักฐานมั่นคงและแต่งงานมีครอบครัวเรียบร้อยแล้ว บิดามารดาผู้แก่เฒ่าก็ควรที่จะยกทรัพย์สินสมบัติมอบให้แก่บุตร แล้วตนเองก็ออกไปปฏิบัติธรรมอยู่ตามอาศรมในป่า หรือเสียดสละกำลังกายกำลังทรัพย์ของตนเองทำงานเพื่อประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม เช่น เป็นครูอาจารย์ทำหน้าที่ให้การศึกษาและสั่งสอนธรรมะให้แก่ประชาชน หรือคิดหาทางช่วยเหลือสังคมเพื่อที่จะทำให้สังคมเจริญขึ้น

สำหรับสตรีถ้าไม่มีความประสงค์ที่จะไปอยู่อาศรมในป่ากับสามี ก็อาจจะอยู่กับบุตรหลานต่อไปได้ และสำหรับบุคคลใดไม่ว่าจะเป็นผู้ชายหรือผู้หญิงก็ตาม หากไม่ต้องการที่จะออกไปอยู่ในป่าก็อาจจะอยู่ที่บ้านได้ แต่ต้องบำเพ็ญสาธารณะประโยชน์ คืออุทิศตนทำคุณประโยชน์ให้กับสังคมต่อไป จนกว่าจะมีอายุถึง ๗๕ ปี จึงจะพ้นจากขั้นตอนของการเป็นผู้อยู่ป่า และย่างเข้าสู่อาศรมที่ ๔ คือ สันยาสะหรือสันยาสีต่อไป^{๒๙}

๓.๔.๔ สันยาสะ

คำว่า สันยาสะ แปลว่า การสละทิ้ง เป็นระยะหรือขั้นตอนสุดท้ายของชีวิตผู้ที่เข้าสู่อาศรมนี้เรียกว่า สันยาสี หรือบุคคลผู้สละชีวิตทางโลกแล้วหันมาบำเพ็ญเพียรนั้นถือว่าเป็นอาจารย์ของคนในสังคมทุกระดับชั้นเป็นผู้อยู่ในสถาบันที่สูงที่สุดและยังถือว่าเป็นอาจารย์ของพราหมณ์อีกด้วย เพราะคุณสมบัตินี้แรกของสันยาสี คือ เป็นผู้ที่ไม่มีความกลัวต้องอยู่ในป่าแต่เพียงลำพังผู้เดียวโดยไม่หวังหรือรอคอยให้ใครมาอุปถัมภ์ ต้องพึ่งพาพระเมตตาของพระเจ้าเป็นเจ้าเท่านั้น หากผู้ใดคิดว่าหลังจากตัดความสัมพันธ์จากสังคมไปแล้วใครจะปกป้องดูแลข้าพเจ้า หากคิดเช่นนี้ ก็ไม่ควรที่จะสละชีวิตในทางโลกมาปฏิบัติเป็นสันยาสีอยู่ในป่า ควรคิดว่าถึงแม้ว่าจะอยู่ในเขตป่าที่มีดที่สุดข้าพเจ้าก็ยังมีพระเจ้าเป็นเจ้าอยู่เคียงข้างและพระองค์จะให้การปกป้องคุ้มครองอยู่ตลอดเวลาความคิดเช่นนี้เรียกว่าเป็นผู้ปราศจากความกลัว ระดับจิตเช่นนี้จำเป็นสำหรับบุคคลผู้สละชีวิตในการครองเรือนทางโลกมาประพฤติปฏิบัติ จากนั้นต้องทำความเป็นอยู่ของตนเองให้บริสุทธิ์ มีกฎเกณฑ์หลายข้อที่จะต้องปฏิบัติตามในชีวิตของการสละโลกข้อสำคัญที่สุดสำหรับชีวิตสันยาสี คือ มีข้อห้ามอย่างเคร่งครัดในการมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสตรี ห้ามแม้แต่จะพูดกับสตรีในที่ลับ

^{๒๙} พระมหาสม สุมน, ดร., ศึกษาเปรียบเทียบพระคณาจารย์คุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา, หน้า ๖๔.

เพื่อรักษาความเป็นอยู่ให้บริสุทธิ์ สันยาสิศวรภิกขุอาจารย์ไปตามบ้านเรือนเพื่อการดำรงชีวิต การที่สันยาสิศวรภิกขุจากบ้านหนึ่งไปยังอีกบ้านหนึ่งนั้น ไม่ได้หมายความว่าไปขอทานหรือเพื่อไปขอทานโดยตรง แต่ไปเพื่อพบปะและปลุกคฤหัสถ์ให้ตื่นจากกิจของฆราวาส คือพวกเขาแม้แต่ประกอบกิจของคฤหัสถ์จนลืมทำกิจของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ปลุกให้หันมาทำความดีและมีจิตสำนึกที่ดีต่อพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า นี่คือน้ำที่ของสันยาสิ^{๓๐}

ช่วงแห่งอายุของบุคคลผู้ที่จะเข้าสู่อาศรมนี้ไม่ได้กำหนดไว้อย่างแน่นอนตายตัวเหมือนกับอาศรมอื่นๆ ธรรมดาของคนทั่วไปส่วนใหญ่แล้วจะอยู่ประมาณ ๗๕ ปี ของคนในสมัยโบราณที่มีอายุโดยเฉลี่ยอยู่ที่ประมาณ ๑๐๐ ปี แต่ก็ไม่ได้กำหนดไว้อย่างแน่นอนว่า บุคคลจะเข้าสู่อาศรมนี้เมื่ออายุเท่าไร เพราะมีบางคนอาจเข้าสู่อาศรมนี้ตั้งแต่อายุยังน้อย ตัวอย่างเช่น ท่านคังกรจารย์ ซึ่งเป็นนักปราชญ์ชาวอินเดีย เข้าสู่สันยาสิตั้งแต่วัยเยาว์เป็นพรหมจารี สันยาสะเป็นขั้นตอนสุดท้ายของสันยาสิผู้ละชีวิตจากการครองเรือนแบบคฤหัสถ์โดยสิ้นเชิง แล้วออกบวชเป็นฤาษี มุนี ดาบส ถือเพศเป็นบรรพชิตประพฤติพรหมจรรย์ ใช้ชีวิตแบบอัสระอาศัยอยู่ในป่าเพื่อแสวงหาโมกษะธรรมและความหลุดพ้นเป็นเบื้องต้น เพื่อบรรลุความจริงแท้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนว่า ตนเองเป็นใคร พรหมนั้นคือใครสาระของชีวิตคืออะไร เมื่อได้คำตอบสำหรับตนเองแล้วก็รู้ว่า ตนเองและพระพรหมนั้นเป็นสิ่งเดียวกันเมื่อรู้แจ้งเห็นจริงอย่างนี้แล้วก็จะออกเผยแผ่คำตอบความรู้นั้น สอนผู้อื่นให้รู้แจ้งเห็นจริงตามไปด้วย โดยถือว่ามนุษย์ทั้งปวงเป็นเหมือนสมาชิกในครอบครัวเดียวกันกับตนเอง และต่างก็เป็น อนสะ (ส่วนหนึ่ง) ของพรหมนั้น ด้วยจนกว่าร่างกายจะแตกสลายไปและวิญญาณก็จำดำรงอยู่ในภาวะแห่งโมกษะนั้นชั่วนิรันดร์ ซึ่งภาวะแห่งความหลุดพ้นนี้ เป็นเป้าหมายอันสูงสุดและสุดท้ายของสันยาสิ^{๓๑}

หลักธรรมที่สันยาสิมุ่งแสวงหา ก็คือโมกษะธรรม ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น คำว่า โมกษะธรรม เป็นหลักจริยธรรมขั้นสูงสุดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นหลักของการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม คำว่า โมกษะ (Mokṣa) มาจากรากศัพท์ว่า มุจ แปลว่า การหลุดพ้นปล่อยไป ไม่ถูกสกัดกั้น การปลดปล่อย หมายถึง ความเป็นอิสระจากเครื่องผูกพัน จากความไม่สมบูรณ์ทั้งปวง จากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ^{๓๒}

ท่านคังกรจารย์กล่าวว่า โมกษะ มีสถานะเป็นหนึ่งในเดียวกับพรหมนั้น สถานะของโมกษะเป็นสถานะที่อยู่เหนือการเจริญและการเสื่อมของสังสารวัฏ อยู่เหนือการเกิดและการตาย เป็นสถานะ

^{๓๐} ภควัทคีตา ๒/๑๖/๑-๓/๔๕๒-๔๕๓.

^{๓๑} สมพร สุขเกษม, **หลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู**, (ภาควิชาศาสนาปรัชญา : วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยาสภวิทยาลัยรัตนโกสินทร์, ๒๕๓๒), หน้า ๘๗.

^{๓๒} ไพฑูรย์ วัฒนใหญ่ยิ่ง, **ความคิดสำคัญในปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๔๕.

ที่ไม่มีทั้งผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ ไม่มีชีวาตะมันและโลกเป็นสภาวะที่ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นหนึ่งเดียว ชีวาตะมันที่มีอยู่ในแต่ละบุคคลมีแก่นแท้เพียงหนึ่งเดียวคือ ปรมาตมัน คือวิญญาณอันยิ่งใหญ่ ปรมาตมันเป็นเองเกิดเองเป็นที่เกิดขึ้นของสรรพสิ่งไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่าและไม่มีเบื้องต้นไม่มีที่สุด (Universal Self) โมกษะ จึงเป็นความจริงสูงสุดเป็นสภาวะที่ไม่เปลี่ยนรูปเป็นอมตะ กระจายอยู่ทั่วไปเหมือนอากาศ พ้นจากการเปลี่ยนแปลงทั้งหมด หหมดความข้องใจไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งใด ๆ อยู่เหนือกรรมดีและกรรมชั่ว ไม่มีอดีต ไม่มีปัจจุบัน และไม่มีทั้งอนาคต เป็นสภาวะที่ไม่มีรูปร่างกล่าวอีกนัยหนึ่ง ตัวพรหมันก็คือโมกษะหรือความหลุดพ้น^{๓๓} เป็นธรรมชาติของพรหมันเป็นสิ่งที่อมตะ และบริสุทธิ์ กล่าวคือ โมกษะก็คือตัวของพรหมันนั่นเอง เป็นสิ่งสูงสุดอยู่เหนือทุกสิ่ง และมีอยู่ในทุกสิ่งไม่เคยเปลี่ยนแปลง โมกษะจึงไม่ใช่ความรู้เกี่ยวกับสิ่งสูงสุดแต่เป็นสิ่งสูงสุดนั่นเอง

โมกษะ เป็นอุดมการณ์สูงสุดของศาสนาฮินดู หมายถึง การหลุดพ้นจากอวิชชา หรืออภิปิชา คือความไม่รู้ในพรหมัน ผู้ที่หลุดพ้นถือว่าได้กระทำการกิจของชีวิตได้ครบถ้วนสมบูรณ์ เป็นอิสระจากเครื่องผูกพันทั้งปวง การที่เราได้เกิดมาเป็นมนุษย์นั้นถือว่าเป็นโอกาสดีที่สุดสำหรับการบรรลุโมกษะ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ถือว่าการที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์นั้นเป็นเหตุอันเนื่องมาจากผลของการทำความดี

ในคัมภีร์มนูสมฤติชี้ให้เห็นว่า ธรรมะเท่านั้นที่จะทำให้เราบรรลุโมกษะได้ โดยการอบรม บ่มนิสัยผ่านอรรณะ กามะ และธรรมะ เมื่อชำระหนี้ทั้ง ๓ แล้ว ผู้มีความปรารถนาที่จะบรรลุโมกษะต้องตั้งเป้าหมายไปที่ความหลุดพ้น ถ้ามีความปรารถนาที่จะต้องการความหลุดพ้น แต่ยังไม่ชำระหนี้ คือไม่ได้ปฏิบัติตามขั้นตอนของชีวิต หรือขั้นตอนของ อรรณะ กามะ และธรรมะมาก่อน ก็จะไม่มีความก้าวหน้าในธรรม ในมนูสมฤติยังได้กล่าวถึงโอกาสที่พรหมจารีจะบรรลุโมกษะได้ โดยไม่ต้องผ่านระดับต่อมาของชีวิตโดยมีข้อแม้ว่าเขาได้ทำหน้าที่ที่กำหนดไว้ในคัมภีร์แล้วอย่างสมบูรณ์แล้วเท่านั้น^{๓๔}

ในภควทศิตา ได้กล่าวถึงวิธีการเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดไว้หลายตอน เช่น

อรชุน บุคคลใดวางใจให้เป็นปกติเมื่อประสบกับความพลาดหวังหรือสมหวังได้ ทั้งในใจของเขาแล้วก็บริสุทธิ์สะอาดจากความกระหายอยาก พึงทราบเถิดว่าบุคคลนั้นเป็นสันยาสีอันมีความหมายว่าผู้สละกรรมทั้งได้

^{๓๓} สุนทร ญ รังษี, ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ, หน้า ๓๔๒.

^{๓๔} วิทยา ศักยาริณันท์, ศาสนาฮินดู, หน้า ๙๕

ผู้ไม่ลุ่มหลงในมายาการของสิ่งคู่เช่น สุข ทุกข์ หรือดีใจ เสียใจ เป็นต้น ย่อมหลุดพ้นจากพันธนาการแห่งชีวิตได้ไม่ยาก^{๓๕}

บุคคลรู้เท่าทันมายา ย่อมทราบว่าตนเองไม่ได้ทำอะไร การที่ตามองเห็น หูได้ยินเสียง ภายได้สัมผัส จมูกได้สูดกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส หรือการที่คนต้องเดิน ต้องหลับนอน ต้องหายใจ ต้องพูด ต้องขับถ่าย ต้องหยิบโน่นฉวยนี้ ต้องลืมตาและหลับตา เป็นต้น ทั้งหมดล้วนเป็นธรรมชาติของชีวิต เมื่อสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้น เขาก็ปล่อยให้สักรู้สึกแต่กำเนิดขึ้น ไม่ยึดมั่นถือมั่น^{๓๖}

ดังนั้น ในทัศนะของศาสนาฮินดู คือการปฏิบัติตนตามหลักของฮินดูธรรมคือหลักอาศรม ๔ ได้แก่

๑) พรหมจรรย์ อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ ปี เป็นช่วงแรกชีวิตต้องแสวงหาความรู้ เป็นช่วงศึกษาเพื่อตน เป็นช่วงของการศึกษาศิลปวิทยา ดูแลร่างกาย ปฏิบัติอาจารย์เพื่อเรียนรู้ จะมีการสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติพรหมจรรย์ เช่น การกินอาหารที่มีประโยชน์ การหลีกเลี่ยงจากกามารมณ์

๒) คฤหัสถ์ อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ - ๕๐ ปี ช่วงต่อจากการสำเร็จศึกษากลับมาช่วยบิดามารดาประกอบอาชีพการงาน แต่งงานดำรงวงศ์สกุล มีทายาท เป็นระยะเวลาของครอบครัว

๓) วณปรสถ์ เป็นช่วงที่ ๓ ของชีวิต ถึงวัยอาวุโสอายุราว ๕๑ - ๗๕ ปี ต้องเริ่มที่จะสละความรับผิดชอบ เป็นการออกไปทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม เมื่อมีบุตรธิดาแล้วบิดามารดาก็ยกทรัพย์สินแก่ลูกหลาน เป็นช่วงที่ไปอยู่ป่า คือมีป่าเป็นอาศรม เป็นการออกไปทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมไปทำหน้าที่ครูอาจารย์หรือประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม

๔) สันยาสี เมื่อเข้าวัยชรา อายุ ๗๕ ปี ขึ้นไป ก็จะออกบวชเป็นสันยาสีอุทิศตนเพื่อแสวงหาการหลุดพ้นหรือการเข้าไปเป็นหนึ่งกับพระเป็นเจ้า เป็นชีวิตอุดมคติแสวงหาความจริงของชีวิต เน้นการปฏิบัติทางจิตใจ มีเป้าหมายเพื่อการบรรลุธรรม ดังคำกล่าวของศรีราม-กฤษณะที่ว่า “เป็นช่วงสุดท้ายในถนนแห่งชีวิตที่ต้องเดินทางโดยลำพัง”^{๓๗}

^{๓๕} สมภาร พรหมทา, ภควิชิตา (บทเพลงแห่งองค์ภควัน), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๔๑), หน้า ๓๕.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

^{๓๗} Peter France, *Hermit. The insights' of Solitude*, (New York : St Martin is Press, 1997), p. 114, เสฐียร พันธรัชนี (ศาสตราจารย์พิเศษ), ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๒), หน้า ๖๖ - ๗๑.

๓.๔ วิธีแสดงความกตัญญู

วิธีแสดงความกตัญญูในทางศาสนาฮินดู มีอยู่ ๓ ประการตามประเภทของความกตัญญูทั้ง ๓ คือ พระผู้เป็นเจ้าของหรือเทพเจ้า บุคคลในสังคม และธรรมชาติ ซึ่งมีวิธีแสดงดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ วิธีแสดงความกตัญญูต่อพระผู้เป็นเจ้าของ

การบูชาทางด้านวัตถุในศาสนาฮินดูนั้น คือการแสดงการเคารพสักการะต่อวัตถุสิ่งพื้ เคารพบูชา และเทวสถานหรือสถานที่ควรเคารพบูชา เมื่อแยกประเภทของสถานที่ควรทำการสักการบูชาแล้ว มี ๒ ประเภท คือ เทวรูป และเทวาลัย

๑) เทวรูป หมายถึง รูปเทพเจ้าหรือเทวดาที่เคารพบูชา^{๓๘} จัดว่าเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้เป็นตัวแทนของศาสนาฮินดู เพื่อระลึกถึงความเป็นมาและความสำคัญของเทพเจ้า เพื่อจะอำนวยผลแก่ผู้กระทำการบูชา ในทางศาสนาฮินดู ได้ให้ความสำคัญต่อการกระทำการบูชาต่อเทวรูปควรบูชาเหล่านั้นเป็นอย่างมาก ศาสนิกผู้เคารพนับถือเทพเจ้า อยากจะสัมผัสเทพเจ้าด้วยประสาทสัมผัส อยากอยู่ใกล้ชิดกับเทพเจ้า จึงได้สร้างรูปของเทพเจ้าขึ้นมา เนื่องจากไม่มีใครเห็นรูปสัญลักษณ์ของเทพเจ้ามาก่อน จึงไม่ทราบว่าสร้างรูปของเทพเจ้าขึ้นมาให้มีรูปร่างลักษณะอย่างไร ในที่สุดมนุษย์ก็เกิดแนวคิดแบบมนุษย์รูปนิยมขึ้นมา คือ เชื่อว่าเทพเจ้าคงจะมีรูปร่างเหมือนมนุษย์ จึงได้สร้างเทวรูปให้มีรูปร่างเหมือนมนุษย์ ดังนั้น เทวรูปส่วนใหญ่จึงมีรูปร่างเหมือนมนุษย์^{๓๙}

การบูชาศักดิ์โดยมากรวมอยู่กับการบูชาตรีมูรติ คือ มีสัญลักษณ์หรือเทวรูปอยู่ในโบสถ์ที่มีสัญลักษณ์หรือเทวีรูปรวมอยู่ด้วย แต่บางแห่งก็แยกออกไปเป็นเอกเทศ เช่น โบสถ์เจ้าแม่กาลีที่เมืองกัลกัตตา เป็นต้น ซึ่งพิธีการบูชาศักดิ์บางที่ถึงขั้นทารุณด้วยชีวิตและลามกอนาจารก็มี กล่าวคือมีการฆ่าสัตว์เพื่อใช้เลือด เนื้อ สัตว์ศักดิ์ที่มีใจคอโหดเหี้ยมให้โทษแก่มนุษย์ ชาวฮินดูนิยมกราบไหว้บูชาและตัดหัวแพะหรือวัวทั้งเป็นให้ขาดอกต่อหน้าเทวรูป ให้เลือดพุ่งกระเด็นไปถูกเทวรูป โดยสมมติว่า เป็นการสังเวยของเจ้าแม่ เพื่อให้เจ้าแม่รับรู้ในความภักดีของผู้นับถือ เพื่อจะได้อำนวยสิ่งที่ตนประสงค์ หรือมีการเสพสมสังเวยเจ้าแม่กาลี^{๔๐} ในบรรดาสัตว์ทั้งหลาย วัวเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดของชาวฮินดู ความจริงชาวฮินดูเชื่อว่าวัวคือตัวแทนของพระเจ้าทั้งปวง ทุกสิ่งทุกอย่าง

^{๓๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๔๐.

^{๓๙} แสง จันทร์งาม, ศาสนศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗๓ - ๑๗๔.

^{๔๐} สุชีพ ปุญญานุภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : รวมสาส์น, ๒๕๑๑), หน้า ๔๗๑.

ที่มาจากวัวเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปัสสาวะของวัวทำให้วิญญาณและร่างกายมีความบริสุทธิ์ การให้อาหารวัวถือว่าเป็นคุณธรรมชั้นสูง เชื่อกันว่าวัวและพราหมณ์ถูกสร้างขึ้นโดยพระพรหมในวันเดียวกัน มีความศักดิ์สิทธิ์เท่ากัน ดังนั้นการฆ่าวัวจึงบาปเท่า ๆ กับการฆ่าพราหมณ์ วัวมีความศักดิ์สิทธิ์ในทุกนิกายและในทุกชนชั้นวรรณะ การรับประทานเนื้อวัวสำหรับชาวฮินดูเป็นสิ่งชั่วร้ายยิ่งกว่าการรับประทานเนื้อมนุษย์ ยิ่งไปกว่านั้น พระคัมภีร์ยังมีวัวชื่อนั้นที่เป็นพาหนะ และเมื่อพระกฤษณะยังทรงเยาว์วัย เคยอยู่กับฝูงวัว ด้วยเหตุนี้วัวจึงเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ของทั้งนิกายไศวะ (นับถือพระศิวะ) และนิกายไวษณะ (นับถือพระวิษณุ)^{๔๑}

๒) เทวาลัย หมายถึง ที่ซึ่งสมมติว่าเป็นที่อยู่ของเทวดา^{๔๒} อันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาแบบพหุเทวนิยมที่นับถือเทพเจ้าหลายองค์ เทวาลัยเป็นที่ประดิษฐานเทวรูปของเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งหรือหลายองค์ก็ได้ เชื่อกันว่า เทพเจ้าซึ่งตามปกติอยู่ที่อื่น แต่จะมาเยี่ยมเทวาลัยเป็นครั้งคราว เทวาลัยมักจะสร้างเป็นอาคารใหญ่โตและสวยงาม อาจจะมีนักบวชอยู่ประจำ มีเจ้าหน้าที่คอยดูแลและจัดการแผนกต่าง ๆ ของเทวาลัย^{๔๓}

ดังนั้น การแสดงความกตัญญูต่อพระผู้เป็นเจ้าของหรือเทพเจ้านั้น ๆ ต้องแสดงด้วยการบูชาในสิ่งที่เทพเจ้าปรารถนา เป็นต้นว่า เครื่องหอม เครื่องสังเวยที่เจือด้วยรสหวาน รสหวาน เป็นต้น

๓.๔.๒ วิธีแสดงความกตัญญูต่อบุคคลในสังคม

นักปราชญ์ฮินดูมาพิจารณาเห็นว่า “ในชั่วชีวิตของคนเราแต่ละคนควรจะได้มีระบบการที่แน่นอน ทั้งนี้เพื่อพัฒนาปรับปรุงตนเองให้สอดคล้องกับการเจริญเติบโตของร่างกาย, มั่นสมอง, สติปัญญา และกิจการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องชีวิตของมนุษย์ และเพื่อให้การดำรงชีวิตอยู่ในโลกเป็นไปด้วยความราบรื่น ประสบสิ่งที่ตนพึงปรารถนาตามสมควรแก่โอกาส^{๔๔} จากแนวคิดดังกล่าว จึงเกิดการสร้างวิธีที่บุคคลจะต้องปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับภาวะ และสังคม เป็นการแสดงหรือสร้างพฤติกรรมตอบสนองบุคคลที่ให้ความอุปการะเอ็นดูด้วยการทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ เป็นการปฏิบัติตนตามหลัก อาศรมธรรม คือ

๑) พรหมจริยะ (พรหมจรรย์) ในวัยนี้เป็นวัยศึกษาเล่าเรียนและฝึกฝนอบรมตนเองให้เป็นคนมีความรู้ดี ความสามารถดีและความประพฤติดี พรหมจริยะหรือวัยต้นของชีวิตถือว่าเป็น

^{๔๑} ธนู แก้วโอกาส, ศาสนาโลก, หน้า ๒๔๓.

^{๔๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๕๔๐.

^{๔๓} แสง จันทร์งาม, ศาสนศาสตร์, หน้า ๑๘๓ - ๑๘๔.

^{๔๔} Sanatana Dhamma, An Advanced Text Book of Hindu Religion and Ethics, Part II, Chap.IV,pp.221, อ้างใน พระมหาสม สุมน, ดร., ศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา, หน้า ๑๓๙.

วัยตระเตรียมชีวิตเพื่อความเจริญก้าวหน้าในอนาคต นักศึกษาอินดูในสมัยโบราณ เวลาไปเรียน ศิลปะศาสตร์ต่างๆ ต้องพักอยู่ที่บ้านอาจารย์และเรียนอยู่ที่นั่นจนจบหลักสูตร โดยมีผู้ปกครองเป็นผู้ นำไปฝากฝัง มีน้อยมากที่ไปขอเรียนและฝากฝังตัวเองเป็นศิษย์ด้วยตนเอง ส่วนมากผู้ที่เป็นอาจารย์ บวชเป็นฤาษี ตั้งอาศรมอยู่ในที่สงบและห่างออกจากตัวเมือง การรับเด็กเข้าเป็นศิษย์ขึ้นอยู่กับฐานะ ของอาจารย์ บางอาจารย์ก็รับได้จำนวนมาก แต่บางอาจารย์ก็รับได้น้อย หลักสูตรการศึกษาถือเอา คัมภีร์พระเวทเป็นแกน วิชานอกจากนี้เป็นวิชาการลงมา เช่น วิชาการปกครอง วิชาอักษร และ วิชาชีพ เป็นต้น

๒) คฤหัสถะ เมื่อวัยศึกษาได้สิ้นสุดลงแล้ว นักศึกษาก็กลายมาเป็นผู้รับผิดชอบ ครอบครัวโดยธรรมชาติ ซึ่งหลีกเลี่ยงได้ยากมาก ในชีวิตของคนเรา ท่านฤาษีมีผู้ได้กล่าวไว้ว่า “ผู้ชายไม่ใช่ผู้ที่อยู่โดดเดี่ยวเสมอไป เขายังมีภรรยาและลูก ๆ ที่ต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูต่อไปอีกด้วย”^{๔๕} เขานอกจากจะเป็นหัวหน้ารับผิดชอบในครอบครัวของเขาแล้ว ยังต้องมีหน้าที่รับผิดชอบต่อสังคม อีกด้วย ดังนั้น ในวัยแห่งการครองเรือนนี้ จึงนับว่ามีความสำคัญยิ่ง เพราะขั้นตอนแห่งชีวิตทั้ง ๓ ชั้น อันได้แก่ พรหมจารียะ วณปรีสถะ และสันยาสะ และวาระทั้ง ๔ ต้องอาศัยคฤหัสถะ จึงทรง ตัวอยู่ได้^{๔๖} ฤาษีมีผู้ได้อุปมาความสำคัญของวัยแห่งการครองเรือนไว้ดังนี้ “สัตว์ทั้งหลายเป็นอยู่ได้ เพราะมีอากาศช่วยเหลือฉันทใด ผู้อยู่ในวัยอื่นๆ ของชีวิต จะดำรงอยู่ได้เพราะอาศัยผู้อยู่ในวัยครอง เรือนฉันทนั้น”^{๔๗} ได้ความว่า วัยครองเรือนมีภาระรับผิดชอบมาก และมีความสำคัญต่อความเจริญ และความเสื่อมของสังคมเป็นอย่างมากทีเดียว ดังนั้น เพื่อให้ชีวิตในวัยนี้ดำเนินไปด้วยความราบรื่น และประสบผลสำเร็จตามสมควร นักปราชญ์อินดูในสมัยโบราณจึงได้กำหนดหน้าที่ไว้เพื่อให้ถือเป็น หลักปฏิบัติต่อไป ในคัมภีร์อุปนิษัตได้กำหนดหน้าที่ดังกล่าวไว้ ๓ ประการ คือ^{๔๘}

- ๑) ให้กำเนิดบุตรธิดา
- ๒) เลี้ยงชีวิตชอบตามทำนองคลองธรรม
- ๓) แสวงหาความรู้ทางด้านปรัชญา

ในคัมภีร์มनुธรรมศาสตร์ ท่านฤาษีมีผู้ได้กำหนดหน้าที่ของผู้อยู่ครองเรือนไว้ อีก เหมือนกัน แต่ส่วนมากได้เน้นหนักในเรื่องพิธีกรรมทางศาสนา คือให้ศึกษาคัมภีร์ ให้บูชาไฟ ให้ บริจาคทาน และทำพิธีบูชาโยธู ๕ อย่าง อันได้แก่ พรหมโยธู เทวโยธู เปตโยธู ฤตโยธู และมนุษย์

^{๔๕} M.S.IX, pp.45, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๓.

^{๔๖} M.S.II, pp.89 – 90, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๓.

^{๔๗} M.S.III, pp.77, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๓.

^{๔๘} Br.Up. I.V., pp.17, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

ยัญ^{๔๙} คุณธรรมและหน้าที่อื่นๆ ที่ผู้อยู่ครองเรือนจะพึงกระทำในฐานะที่เป็นแม่พิมพ์ของมนุษย์ คือ “ความเอื้อเฟื้อ ความอดทนขยันหมั่นเพียร ความซื่อสัตย์ ความจริง ความอ่อนโยน การเสียสละ ความบริสุทธิ์สะอาด ยินดีในทรัพย์ของตนเองและบริจาคทาน”^{๕๐} ได้ความว่า ในวัยครองเรือน ผู้ครองเรือนแต่ละคนจะต้องทำหน้าที่ของตน คือ รับผิดชอบชีวิตครอบครัวและสังคมส่วนใหญ่ คุณธรรมอื่น ๆ เช่น มารยาทอ่อนโยน การผูกมิตรกับเพื่อนบ้าน การช่วยตนเอง การประหยัดและความเอื้อเฟื้อโอ้อ้อมอารี เป็นต้น ก็อยู่ในวัยนี้เอง ดร.ราธกฤษนั้นเขียนไว้ว่า “ผู้อยู่ครองเรือนจะได้รับความเคารพนับถือมากเป็นพิเศษ เมื่อเขาช่วยเหลือผู้อยู่ในวัยทั้ง ๓ และรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีอันดี”^{๕๑}

๓) **วณปรัสถะ** คำนี้แปลตามตัวอักษรว่า วัยอยู่ป่าหรือในที่สงบ เมื่อผู้อยู่ครองเรือนย่างเข้าสู่วัยชรา ซึ่งถือว่าเป็นวัยสุดท้ายแห่งการอยู่ในโลกนี้แล้ว ในคัมภีร์อินดูให้ทัศนะว่า เขาควรสละกิจการทางโลกทั้งหมด โดยมอบทรัพย์สินสมบัติทั้งหมดให้แก่บุตรธิดา ออกไปอยู่ป่าหรือที่สงบเพื่อแสวงหาความหลุดพ้นโดยไม่ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องเอื้อเฟื้อต่อแขกคนที่ไปเยี่ยมเยือนเขา การแนะนำลูกหลานและญาติที่ชอบ แต่หน้าที่ที่จะพึงทำโดยเฉพาะในวัยนี้คือ การบูชายัญทั้ง ๕ การบูชาไฟในทุกต้นเดือน ในวันเพ็ญและวันอื่นๆ อีกนอกจากนี้ ก็มีการบำเพ็ญตบะและมีจิตใจเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งปวง^{๕๒} ท่านฤาษีมุนูกกล่าวว่

ผู้อยู่ในวัยนี้พึงศึกษาคัมภีร์พระเวท สรรวมอินทรี้อย่าง
เคร่งครัด เสียสละ ไม่รับของขวัญใดๆ จากคนอื่น มีความเมตตา
กรุณาต่อสัตว์ทั้งปวง^{๕๓}

ได้ความว่า ชีวิตของวณปรัสถะ ก็คือการเริ่มแห่งชีวิตนักบวชนั่นเอง เมื่อผ่านพ้นขั้นนี้ไปแล้ว ก็จะเข้าสู่ขั้นนี้ไปแล้ว ก็จะเข้าสู่ขั้นตอนสุดท้ายคือสันยาสี หน้าที่อันดับสุดท้ายที่เขาจะพึงทำในวัยนี้คือ การเจริญกรรมฐานอย่างเดียว อุทิศกายและจิตใจให้ปรมาตมมันอย่างเดียว

๔) **สันยาสี** ชีวิตได้ผ่านขั้นตอนต่างๆ มาโดยลำดับ จนถึงขั้นสุดท้ายคือ “สันยาสี” ชีวิตในขั้นนี้ตามที่ถือปฏิบัติกันอยู่ในสมัยโบราณในประเทศอินเดีย นั้น จะต้องสละโลกียวิสัยทั้งปวง ออกบวชเป็นพระนุ่งผ้าอ้อมผาด ไม่ห้วงใยอะไรทั้งสิ้นแม้กระทั่งชีวิตของตน มุ่งมั่นต่อความหลุดพ้นหรือโมกษะอย่างเดียว ท่านฤาษีมุนูกกล่าวว่

^{๔๙} M.S.III, pp.73 – 75, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^{๕๐} Sanatanadharm ch. V.I., pp. 231, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^{๕๑} The Heart of Hinduism, pp.20, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔ – ๑๔๕.

^{๕๒} Cf.Manu 1.1.32; Cp.Yajinavalkya Smrti III, pp. 45 – 55, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

^{๕๓} M.S. VI, pp.8, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

ในวัยนี้ เขาไม่หวังอะไรทั้งสิ้น ไม่รักแม้กระทั่งชีวิตของเขา และไม่กลัวต่อความตาย^{๕๔}

สัจยาสีไม่กังวลทั้งความตายและความมีชีวิตอยู่ มีจิตมุ่งมั่นอยู่แต่ในแนวทางเข้าสู่ปรมาตมน์อย่างเดียว ยินดีแต่ในอาตมน์อันเป็นความจริงแท้อันติมะอย่างเดียว นั่งวางเฉยต่ออารมณ์อันน่ายินดีและยินร้ายทั้งปวง ตัวเขาเป็นเพื่อนอันสนิทของเขาเองในภาวะการณ์เช่นนี้ เทียบไปในโลกโดยมีจุดหมายอย่างเดียวกันคือ ความหลุดพ้น^{๕๕}

ดังนั้น วิธีแสดงความกตัญญูต่อบุคคลในสังคม คือการทำหน้าที่ตนให้สมบูรณ์ตามหน้าที่ เช่น ครู นิสิต บิดามารดา บุตรธิดา สามี ภรรยา สวาก เป็นต้น

๓.๔.๓ วิธีแสดงความกตัญญูต่อธรรมชาติ

ความเชื่อทำให้มนุษย์เกิดพลังทางด้านจิตใจ มีกำลังใจ มีความหวังเพิ่มขึ้น ในการมีชีวิตอยู่อย่างปลอดภัย ความเชื่อจึงจำเป็นและมีความสำคัญกับทุกคน ความเชื่อเป็นขั้นตอนของการพัฒนา ปัญญาระดับเริ่มต้น เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญที่สุดในการทำให้บุคคลเข้าสู่ระบบ หรือหลักประพฤติปฏิบัติตามกฎศีลธรรมทางด้านศาสนา เมื่อเกิดความเชื่อความศรัทธาขึ้นก็ย่อมมีการกราบไหว้ บูชา อ้อนวอน บวงสรวง ตามขึ้นมาอีกทีหนึ่ง พวกอารยันสมัยพระเวทได้เริ่มต้นแต่งบทโศลกและมนตร์เกี่ยวกับศาสนาของตนก่อนที่พวกเขาจะเข้ามาสู่ประเทศอินเดียเป็นเวลานานทีเดียว เราจะพิจารณา ตัดสินคุณลักษณะของศาสนานี้ได้ก็โดยอาศัยแบบชีวิตที่พวกเขาดำรงอยู่ ในขั้นแรก ๆ แห่งประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของพวกเขานั้น พวกอารยันยุคพระเวทดำรงชีวิตอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติมาก คือดำรงชีวิตอยู่ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติมากกว่าที่จะตีตัวออกจากธรรมชาติเสียหมด เพราะฉะนั้น ความมโหฬารและความแจ่มใสสดชื่นของธรรมชาติ พรและคำสาปแช่งของธรรมชาติ และที่สำคัญที่สุดก็คือ กฎที่ปฏิบัติกันอย่างไร้ความเมตตากรุณา และอย่างละเอียดซึ่งทำให้การปรากฏของมันเป็นไปอย่างมีระเบียบนี้แหละที่ได้เป็นใหญ่เหนือลัทธิศาสนาของพวกอารยันยุคพระเวทเหล่านั้น ดังนั้น บทโศลกแบบเก่าแก่ที่สุดของพวกอารยันยุคพระเวทจึงเกี่ยวกับศาสนาของจักรวาลนี้ ซึ่งศาสนานี้แหละที่พวกอารยันได้แสดงความคิดออกมาเป็นถ้อยคำทางมโนภาพที่เกี่ยวกับเทพนิยาย เช่น มโนภาพเกี่ยวกับเทพบิดร เทพมารดา คือสวรรค์ และโลก กฎจักรวาล (ฤตะ) และผู้ค้ำจุนกฎจักรวาลนั้น ซึ่งได้แก่ วรรณเทพ พวกอารยันยุคพระเวทได้พัฒนาการบูชาไฟชนิดหนึ่งขึ้นคู่เคียงกับศาสนาแห่งจักรวาลนี้ ศาสนาแห่งจักรวาลของพวกอารยันสมัยพระเวทมีความโน้มเอียงไปในทางลัทธิที่ถือมนุษย์เป็นเกณฑ์ แต่มิได้เป็นศาสนาที่เกี่ยวกับการบูชา เพราะฉะนั้นจึงถือว่าไฟเป็นสื่อกลางระหว่างเทวดากับมนุษย์^{๕๖}

^{๕๔} M.S. VI, pp.45, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

^{๕๕} M.S. VI, pp.45 – 49, อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

^{๕๖} จ้านงศ์ ทองประเสริฐ (แปล), บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑ ภาค ๑ - ๔, หน้า ๗.

คนอินเดียสมัยโบราณมีความเชื่อในเรื่องพระเจ้าสร้างโลกและสร้างสรรค์สิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในโลก มีความเชื่อในอำนาจของพระเจ้าว่าสามารถที่จะคลบ้นดาลให้มี ให้เป็นอะไรก็ได้ คนอินเดียจึงมีการบูชา เช่นสรวงพระเจ้าเหล่านั้นโดยวิธีการต่างๆ ตามความเชื่อของตน การบูชาเป็นสิ่งที่ดีที่สมควรกระทำ เมื่อเรากระทำอย่างถูกต้อง คือบูชาคนที่ควรบูชา วัตถุที่ควรบูชา ย่อมเป็นเหตุนำความสุข ความเจริญมาให้ แต่ถ้าทำผิด แทนที่จะเป็นคุณกลับเป็นโทษ นำความเสื่อม ความเสียหายมาให้ก็เป็นได้ การบูชาที่ท่านกล่าวไว้มีลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑. สักการะ คือการบูชาด้วยเครื่องสักการะ มีดอกไม้ ธูปเทียน เครื่องอุปโภคบริโภค ตลอดจนการแสดงกิริยาสุภาพ วาจาสุภาพ และจิตใจสุภาพอ่อนโยน มีเมตตา

๒. ครุการะ คือการทำการบูชาด้วยการมอบความรักความห่วงใย เช่น บุตรมีความรักความห่วงใยในบิดามารดา พยายามรักษาน้ำใจท่าน ทำตนให้เป็นที่เบาใจ อย่างนี้เป็นต้นเรียกว่า ครุการะ

๓. มานนะ คือการบูชาด้วยการทำความเคารพ นับถือ คือ นับถือความดี ยกย่องเชิดชูให้เป็นที่นับหน้าถือตา แสดงกิริยา วาจาตั้งงามต่อกัน เป็นต้น

๔. วันทนา คือ การบูชา ด้วยการกราบไหว้ และชมเชย แต่การบูชาด้วยการกราบไหว้นั้นหมายถึง ความชมเชย ยกย่องสรรเสริญคุณความดี^{๕๗}

การบูชาโดยแสดงออกด้วยการกราบไหว้นั้นก็เป็นอีกวิธีหนึ่งในอินเดียโบราณที่ยึดถือปฏิบัติกันมาโดยมีความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมหรือเทพเจ้า ว่าเป็นผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่งในโลกสามารถที่จะให้ผลดี และร้ายแก่ผู้บูชาได้ การบูชาด้วยการกราบไหว้นี้ก็มีปรากฏอยู่ทั่วไปในอินเดียสมัยโบราณ

ดังนั้น วิธีการแสดงความกตัญญูในทางศาสนาพราหมณ์มีการแสดงความกตัญญูต่อเทพเจ้าด้วยการเช่นสรวงบูชา การแสดงความกตัญญูต่อบุคคลในสังคมด้วยการทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ต่อบุคคลนั้น และการแสดงความกตัญญูต่อธรรมชาติ ด้วยการสร้างธรรมชาติให้เป็นวิมานแห่งเทพเจ้า แล้วทำการบูชาบวงสรวง เพื่อสร้างความสงบสุขให้เกิดในสังคม

^{๕๗} มงคล.(บาลี) ๑/๖๙/๗๕, มงคล.(ไทย) ๑/๖๙/๑๑๒.

๓.๕ บทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคม

บทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคมชาวฮินดู ในประเด็นนี้ จากการศึกษาพบว่า โดยปกติแล้ว ความเชื่อของฮินดูชนตั้งอยู่บนพื้นฐานของศาสนาที่เนื่องด้วยพิธีกรรม ที่เจือด้วยความเชื่อของสังคม ดังจะเห็นปรากฏได้จากพิธีกรรมและข้อปฏิบัติของชาวฮินดู ชาวฮินดูทุกระดับย่อมมีขนบธรรมเนียมประเพณีทั้งส่วนเฉพาะและส่วนรวม ต้องประพฤติตามกฎประเพณีที่กำหนดไว้สำหรับวรรณะของตนและกฎประเพณีส่วนรวมที่จำต้องประพฤติตามประเพณีที่กำหนดไว้สำหรับวรรณะของตนและกฎประเพณีส่วนรวมที่จำต้องประพฤติและปฏิบัติทุกชั้นวรรณะ ข้อปฏิบัติและพิธีกรรมของชาวฮินดูแบ่งเป็น ๔ หมวดดังนี้

๑. กฎสำหรับวรรณะ เช่นการแต่งงาน อาหารการกิน การทำมาหากิน เคหสถานที่อยู่ การแต่งงาน
๒. พิธีประจำบ้าน เช่นพิธีตั้งครุฑ จนกระทั่งถึงพิธีแต่งงาน
๓. พิธีศราทธ์ ได้แก่ พิธีของผู้มีศรัทธา ทำพิธีสังเวทบรรพบุรุษ
๔. การบูชาเทวดา

พิธีนี้มีแตกต่างกันไปตามชั้นวรรณะ วรรณะต่ำยังมีพิธีผิดแผกไปจนเหลือประมาณได้ สำหรับวรรณะสูงมีพิธีพอสรุปได้ดังนี้ สวตมนต์ถาวนา พิธีสมโภช ถือศีล ไปนมัสการบำเพ็ญกุศลในเทวาลัยศาสนสถานแบบฮินดูแท้ ที่ยังคงเหลือให้เห็นอยู่ในแถบเอเชียอาคเนย์ ได้แก่ พระวิหารนครวัดและนครธม ในประเทศกัมพูชา ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง ปราสาทหินเมืองต่ำ จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นต้น ได้ส่งผลถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีตสะท้อนให้เห็นถึงอาณาจักรฮินดู ซึ่งมีอิทธิพลแผ่กว้างไกลเห็นหลักฐานทางโบราณวัตถุยอดเยี่ยมของโลกที่มีร่องรอยหลงเหลืออยู่จนถึงปัจจุบัน^{๕๘}

คติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์นี้ เมื่อมาถึงยุคหลังได้ปรับเปลี่ยนให้เหมาะกับยุคสมัยซึ่งปรากฏหลักการที่คล้ายกัน เช่น หลักมหายัญ ๕ อย่าง กับเรื่องการทำพิธี ๕ อย่างในพระพุทธศาสนานั้นเอง พิธีสารทเป็นหลักปฏิบัติที่มีความสำคัญต่อพวกพราหมณ์เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งวิถีชีวิตของพราหมณ์ มักจะนิยมกระทำจนกลายเป็นธรรมเนียมประเพณี ที่จะต้องกระทำเป็นประจำทุกบ้านเรือน เพราะการอุทิศส่วนบุญของพวกพราหมณ์ เป็นหน้าที่ที่สำคัญที่ต้องปฏิบัติ เรื่องดังกล่าวปรากฏในมหายัญทั้ง ๕ ที่พราหมณ์จะต้องกระทำ ซึ่งเป็นขั้นตอนที่สองใน หลักอาศรม ๕ ประการ

^{๕๘} ชัชวาล ศรีจันทร์โคตร, ศาสนาเปรียบเทียบ, (ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะวิชามนุษยศาสตร์ : วิทยาลัยครูหมู่บ้านจอมบึงราชบุรี, ๒๕๓๖), หน้า ๓๕๓-๓๖๙.

ของวิถีชีวิตพราหมณ์ พวกพราหมณ์ที่ดำรงสถานะเป็นคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน เมื่อแต่งงานมีครอบครัว และประกอบอาชีพการงานเลี้ยงตัวและครอบครัวได้แล้ว จะต้องบำเพ็ญมหายัญ ๕ อย่าง คือ

(๑) พรหมยัญ คือ การทำพิธีกรรมด้วยการบริจจาคทรัพย์แก่พราหมณ์ผู้มีหน้าที่ศึกษา และสอนคัมภีร์พระเวท

(๒) เทวยัญ คือ การทำพิธีกรรมบูชาบวงสรวงเทพเจ้าที่ตนนับถือ

(๓) ปิตถยัญ คือ การทำพิธีกรรมอุทิศแก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว

(๔) ฤตยัญ คือ การทำพิธีกรรมแก่สัตว์เลี้ยงโดยการเลี้ยงดูอย่างดี

(๕) มนุษยยัญ คือ การทำพิธีกรรมแก่มนุษย์ เช่นเลี้ยงดูต้อนรับแขกผู้มาเยือน ให้ทานแก่คนเข็ญใจไร้ที่พึ่ง

มหายัญทั้ง ๕ ประการ ของพราหมณ์นี้ กล่าวได้ว่ามีความคล้ายคลึงใกล้เคียงกับหลักคำสอนเรื่อง พิธีกรรมของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะ พิธีเทวยัญ มีความคล้ายคลึงกับเทวตาพิธี ปิตถยัญ วิธีปฏิบัติดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าการอุทิศส่วนบุญของพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์มีความเกี่ยวข้องกับมนุษย์ผู้ยังมีชีวิตอยู่ก็มี เกี่ยวข้องกับบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วก็มี เทวตาก็มี และจุดมุ่งหมายอันเป็นนัยสำคัญของมหายัญทั้ง ๕ ของพราหมณ์ อีกประการหนึ่งก็คือการแสดงบทบาทหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับบุคคลต่าง ๆ ซึ่งพราหมณ์ต้องเข้าสัมพันธ์กับวิถีชีวิตปัจจุบัน หรือแม้กระทั่งผู้ที่อยู่เลยพ้นจากประสาทสัมผัสของมนุษย์เช่นเทพเจ้า เพื่อบูชาบวงสรวงบ้าง เพื่อสงเคราะห์บ้าง เพื่ออนุเคราะห์บ้างก็มี^{๕๔}

หลักธรรมคำสอนในศาสนาฮินดู เป็นคำสอนและเป็นหลักประพฤติปฏิบัติที่มีคุณค่าต่อวิถีชีวิต หรือการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมของชาวฮินดูเป็นอย่างมาก โดยเริ่มต้นตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การใช้ชีวิตในสังคมของวาระต่างๆ และอาศรมเป็นต้น ล้วนแล้วแต่มีความเกี่ยวข้อง มีความผูกพันอยู่กับกิจกรรมและพิธีกรรมทางศาสนาในรูปแบบต่างๆ คืออยู่ภายใต้ของหลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนา รวมถึงขั้นตอนของชีวิตและพิธีกรรมการบูชาเทพเจ้าต่างๆ จึงถือได้ว่าหลักจริยธรรมคำสั่งสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้น มีคุณค่าและความสำคัญต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวฮินดูเป็นอย่างมาก เพราะว่าชาวฮินดูนั้นจะขาดเสียจากพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนาไม่ได้ การใช้ชีวิตอยู่ในสังคมก็ล้วนแล้วแต่มีความสอดคล้องกันกับหลักของศาสนา การศึกษาเรียนรู้ และเข้าใจถึงในหลักจริยธรรมนั้น เป็นการเรียนรู้หลักของความประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิต คุณค่าของหลักจริยธรรมมีลักษณะคล้ายกับเป็นปัจจัยที่สำคัญสำหรับชีวิตของมนุษย์ทุกคนในสังคม

^{๕๔} พระอริการช่วง ฐิตโสภโณ (ตั้งอยู่), “ศึกษาคติทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในประเพณีสารทเดือนสิบ (แซนโฎนตา) ของจังหวัดสุรินทร์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๗-๒๐.

เพราะมนุษย์ย่อมมีความต้องการที่เป็นพื้นฐานคือ ความต้องการทางกาย ความต้องการทางสังคม และความต้องการทางด้านจิตใจ ดังนั้น คุณค่าของหลักจริยธรรมในประเภทต่างๆ ทุกระดับชั้นเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว มี ๓ อย่าง หรือ ๓ ประเภทคือ

๑. เพื่อเป็นหลักปฏิบัติให้คนอยู่รวมกันอย่างสงบสุข มนุษย์เป็นสัตว์สังคมคือชอบอยู่รวมกันเป็นคณะโดยมีกฎระเบียบประเพณีเป็นหลักปฏิบัติเพื่อเป็นเครื่องผูกพัน ไม่ให้มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทำในสิ่งที่ดีงามซึ่งเป็นหลักจริยธรรม คุณค่าที่ได้รับคือนำความสงบสุขนำสันติภาพมาสู่สังคมมนุษย์ซึ่งใช้ชีวิตอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นคณะ

๒. เพื่อเป็นหลักให้เศรษฐกิจสมบูรณ์ นักสังคมได้วางหลักการจัดสังคมของมนุษย์ไว้หลายอย่างเช่น ศาสนา และเศรษฐกิจ ศาสนาเป็นเรื่องของจริยธรรมความประพฤติ เป็นเรื่องของจิตใจ ส่วนหลักของเศรษฐกิจเป็นเรื่องทางวัตถุที่อำนวยความสะดวกทางกายให้มนุษย์ เมื่อคนมีปัจจัย ๔ สมบูรณ์สังคมก็จะมีสภาพดีสุข ไม่มีการเบียดเบียนกันทางกาย วาจา และทางใจ

๓. เพื่อเป็นหลักให้เกิดความเจริญก้าวหน้า คุณค่าของหลักจริยธรรมมีความจำเป็นต่อชีวิตและจิตใจของมนุษย์มาก ทำให้บุคคลมีหลักในการดำเนินชีวิตดีขึ้นปกครองตนเองได้ ทำให้คนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบเพียบพร้อมไปด้วยคุณธรรม จริยธรรมมีคุณค่าต่อชีวิตและจิตใจของมนุษย์ในสังคมส่วนรวมเช่น เป็นบ่อเกิดแห่งความเจริญทั้งปวงที่เรียกว่า วัฒนธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณี เป็นต้น ที่สำคัญที่สุดคือ จริยธรรมมีคุณค่าที่แสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าอันยิ่งใหญ่ทางด้านจิตใจของคนในสังคม เพราะการดูคนว่าเป็นคนดีหรือไม่ดีนั้นให้ดูที่พฤติกรรมคือการกระทำที่แสดงออกมาทางกาย วาจา และทางใจ ถ้ามีพฤติกรรมเป็นไปในทางที่ดีก็ถือว่าเป็นคนมีจริยธรรม^{๖๐} จริยธรรมคำสอนต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ของศาสนาฮินดู เป็นคำสอนเป็นธรรมะที่มีคุณค่าต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวฮินดูทุกบทุกตอน ทุกหัวข้อธรรม เพราะสอนให้มนุษย์ดำเนินชีวิตตามวิถีแห่งความดี สอนให้คนในสังคมมีพฤติกรรมที่ดีงามคือ ให้เป็นคนมีศีลธรรมและจริยธรรมรักความสงบสุข เพราะคำว่าฮินดู ซึ่งก็บ่งบอกถึงผู้ละเว้นจากการเบียดเบียนกันทั้งมนุษย์และสัตว์ทุกจำพวก สอนให้คนในสังคมชุมชน ไม่ให้เบียดเบียนกันทางกาย วาจา และทางจิตใจ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคมอินเดียตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน และจริยธรรมคำสอนที่ดีเด่นของศาสนาฮินดูก็คือ หลักของอหิงสาธรรม เพราะชีวิตของสัตว์ทุกชนิดนั้นมีความสำคัญไม่ควรทำลายหรือเบียดเบียน ให้มีความรักความเมตตาต่อสิ่งที่มีชีวิต รักและเคารพชีวิตทรัพย์สินของผู้อื่นเป็นต้น หลักธรรมเหล่านี้เป็นธรรมะที่มีคุณค่าต่อคนทุกคน ทุกชั้นวรรณะของชาวฮินดู อหิงสา คือ การไม่เบียดเบียนกันนี้ มักจะเชื่อมโยงกันกับสัจจะอยู่เสมอ สัจจะคือความจริงเป็นจริยธรรมที่มีคุณค่าและมีความสำคัญต่อความเป็นอยู่ของคนในสังคมอีกประการหนึ่ง ซึ่งในคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

^{๖๐} ลำดวน ศรีมณี, จริยธรรมและจริยศาสตร์ตะวันออก, หน้า ๑๒-๑๓.

สอนว่า เมื่อเราปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมคือไม่มีความยึดมั่นถือมั่นแล้ว ย่อมพบความจริงซึ่งความจริงดังกล่าวนี้เป็นความจริงอันยอดเยี่ยมกล่าวคือ พรหมันซึ่งเป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่งที่มีอยู่ในจักรวาลและเป็นต้นกำเนิดแห่งคุณค่าทั้งปวง^{๖๑} สัจจะและอหิงสาเป็นจริยธรรมที่เกี่ยวข้องกันเสมอ มนุษย์ทุกคนจะต้องตระหนักและปฏิบัติตามในจริยธรรมสองประเภทนี้ เพราะเป็นคุณธรรมและจริยธรรมที่สร้างความเจริญให้แก่คนในสังคม ไม่มีสังคมใดที่จะพบความเจริญและสันติภาพได้ ถ้าขาดจากจริยธรรมอันเป็นคำสอนของศาสนา ดังนั้นมนุษย์จะขาดศาสนาเสียไม่ได้^{๖๒} นอกจากนี้แล้วในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ยังมีหลักจริยธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ หลักของปุรุชาณะ หรือจุดหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์ซึ่งประกอบด้วย อรรถะ กามะ ธรรมะ และโมกษะ^{๖๓} ทั้งหมดนี้เป็นหลักธรรมคำสอนที่มีคุณค่าและความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์มาก เป็นธรรมที่มนุษย์ทุกคนควรแสวงหาและทำให้แจ้งในภพนี้โดยไม่ต้องรอกาลเวลา ไม่ล้งเลঙ্গสัยในชีวิตถ้าบุคคลใดทำให้แจ้งแล้วเข้าใจแล้วก็จะพบเห็นคุณค่าในตัวของมันเอง และถ้าบุคคลใดไม่แสวงหาก็คงจะไม่รู้ถึงคุณค่าในเมื่อไม่รู้คุณค่าแล้วก็จะมัวแต่ลุ่มหลงมัวเมาอยู่กับกิเลสตัณหาต่างๆ และต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด ชาวฮินดูเชื่อว่าธรรมะหรือจริยธรรม มีคุณค่าต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ทั้งส่วนตัวบุคคลและส่วนสังคมทั้งทางโลกและทางธรรมหรือทางวิญญาณ ทั้งระดับต่ำและระดับสูงสุด อรรถะและกามะ เป็นจริยธรรมที่มีคุณค่าต่อชีวิตของมนุษย์ทางกายหรือทางโลก และมีความสัมพันธ์กับบุคคลแต่ละคน กับสังคม ชุมชนเป็นต้น ธรรมะ กับโมกษะ เป็นจริยธรรมที่มีคุณค่าต่อชีวิตของมนุษย์ทางวิญญาณคือเป็นคุณค่าอันสูงสุดที่มนุษย์ทุกคนปรารถนาเพื่อที่จะเข้าถึงให้ได้ในชีวิตนี้ คือในขณะที่ยังมีชีวิตมีลมหายใจอยู่บนโลกมนุษย์ โดยดำรงตนอยู่ในขั้นตอนของชีวิตเช่นวรรณะเป็นต้น^{๖๔} กล่าวได้ว่า คุณค่าของหลักจริยธรรมในศาสนาฮินดูนั้น เป็นธรรมะเป็นกฎเกณฑ์เป็นบรรทัดฐานในการที่จะทำให้ชาวฮินดูดำเนินชีวิตตามหลักของศาสนา และผลหรือคุณค่าก็คือทำให้คนในสังคมเป็นจำนวนมากอยู่ด้วยกันอย่างกลมกลืน ไม่มีปัญหาต่างต่างๆ เพราะทุกคนตั้งตนอยู่ในศีลธรรม

^{๖๑} พระมหาสม สุมน, ดร., ศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์คุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา, หน้า ๑๙๙.

^{๖๒} บุญมี แทนแก้ว, ปรัชญาศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๖๑.

^{๖๓} ดนัย ไชโยธา, นานาศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๓๖.

^{๖๔} พระมหาสม สุมน, ดร., ศึกษาเปรียบเทียบพระคัมภีร์คุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา, หน้า ๑๘๕.

๓.๖ สรุป

ความกตัญญู คือ การรู้คุณค่าต่อสิ่งสมควรแล้วตอบแทนคุณ แบ่งออกเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ ๑) กตัญญูต่อพระผู้เป็นเจ้า เป็นการแสดงถึงความเคารพนับถือเทพเจ้าที่สร้างโลกด้วยความบริสุทธิ์แห่งใจเพื่อการเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดในอินดูธรรม ๒) กตัญญูต่อบุคคลในสังคม เป็นการกระทำตอบแทนคุณต่อบุคคลที่อยู่ในสังคม ด้วยการกระทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ และ ๓) กตัญญูต่อธรรมชาติ เป็นการสร้างพฤติกรรมอนุรักษ์ธรรมชาติด้วยการสร้างธรรมชาติต่าง ๆ เหล่านั้นให้เป็นเทวสถาน ที่อยู่อาศัยของเทพเจ้า เช่น ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ แผ่นดิน ท้องฟ้า เป็นต้น

หลักธรรมที่สนับสนุนส่งเสริมให้เกิดความกตัญญูขึ้นมีอยู่ ๓ ประการด้วยกัน คือ ๑) พรหมธรรม จริยธรรมคือพรหมธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นคุณเครื่องในการสอนมนุษย์ในสังคมให้มีความรัก มีเมตตาต่อกันและนำความผาสุกมาสู่สังคมทั้งส่วนตัวและส่วนรวม ๒) สัจจะ ความจริงใจต่อกันและกัน เพราะความที่เขาผู้นั้นเป็นคนมีสัจจะคือความจริงประจำใจยอมทำให้ผู้อื่นไว้วางใจและเชื่อมั่นต่อบุคคลนั้น และ ๓) อหิงสา ความไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันทั้งคน สัตว์ รวมถึงธรรมชาติ ย่อมก่อให้เกิดสันติสุขในโลกได้

วิธีปลูกฝังความกตัญญูในทัศนะของศาสนาฮินดู คือการปฏิบัติตนตามหลักของอินดูธรรม คือหลักอาศรม ๔ ได้แก่

๑) พรหมจรรย์ อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ ปี เป็นช่วงแรกชีวิตต้องแสวงหาความรู้ เป็นช่วงศึกษาเพื่อตน เป็นช่วงของการศึกษาศิลปวิทยา ดูแลร่างกาย ปฏิบัติอาจารย์เพื่อเรียนรู้ จะมีการสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติพรหมจรรย์ เช่น การกินอาหารที่มีประโยชน์ การหลีกเลี่ยงจากกามารมณ์

๒) คฤหัสถ์ อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ - ๕๐ ปี ช่วงต่อจากการสำเร็จศึกษากลับมา ช่วยบิดามารดาประกอบอาชีพการงาน แต่งงานดำรงวงศ์สกุล มีทายาท เป็นระยะเวลาของครอบครัว

๓) วานปรสธ เป็นช่วงที่ ๓ ของชีวิต ถึงวัยอาวุโสอายุราว ๕๑ - ๗๕ ปี ต้องเริ่มที่จะสละความรับผิดชอบ เป็นการออกไปทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม เมื่อมีบุตรธิดาแล้วบิดามารดาก็ยกทรัพย์สินแก่ลูกหลาน เป็นช่วงที่ไปอยู่ป่า คือมีป่าเป็นอาศรม เป็นการออกไปทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมไปทำหน้าที่ครูอาจารย์หรือประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม

๔) สันยาสี เมื่อเข้าวัยชรา อายุ ๗๕ ปี ขึ้นไป ก็จะออกบวชเป็นสันยาสีอุทิศตนเพื่อแสวงหาการหลุดพ้นหรือการเข้าไปเป็นหนึ่งกับพระเป็นเจ้า เป็นชีวิตอุทิศตนแสวงหาความจริงของชีวิต เน้นการปฏิบัติทางจิตใจ มีเป้าหมายเพื่อการบรรลุธรรม

คุณค่าของหลักกตัญญูในศาสนาฮินดูนั้น เป็นกฎเกณฑ์เป็นบรรทัดฐานในการที่จะทำให้ชาวฮินดูดำเนินชีวิตตามหลักของศาสนา และผลหรือคุณค่าก็คือทำให้คนในสังคมเป็นจำนวนมากอยู่ด้วยกันอย่างกลมกลืน ไม่มีปัญหาด้านต่างๆ เพราะทุกคนตั้งตนอยู่ในกรอบของหน้าที่ของตน โดยอาศัยหลักของธรรมในทางศาสนาเป็นตัวเชื่อมโยง

บทที่ ๔

เปรียบเทียบคำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู

ในบทที่ ๔ ว่าด้วยการเปรียบเทียบคำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู ผู้วิจัยจะเปรียบเทียบในประเด็นที่ได้ศึกษามา คือ นิยามและความหมาย ประเภทของความกตัญญู วิธีปลูกฝังความกตัญญู วิธีแสดงความกตัญญู และบทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคม ดังต่อไปนี้

๔.๑ เปรียบเทียบนิยามและความหมาย

พระพุทธศาสนาเถรวาท มีทัศนะว่า ความกตัญญู ก็คือ ความรู้และการยอมรับรู้ในบุญคุณของบุคคล สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม กตเวทีก็คือ พยายามกระทำตอบด้วยการทดแทนพระคุณ ช่วยเหลืออุปการะ ยกย่อง บำรุง รักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เพื่อความสงบสุขของสังคม และเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ศาสนาฮินดู มีทัศนะว่า ความกตัญญู ก็คือการใช้ชีวิตที่เริ่มต้นด้วยธรรมะ แล้วดำเนินชีวิตไปเป็นขั้นๆ เช่น วรรณะและอาศรมเป็นต้น วรรณะคือธรรมะ อาศรมก็คือธรรมะ การทำหน้าที่ต่าง ๆ ตามวรรณะถือว่าเป็นการทำตามธรรมะ คือใช้ชีวิตอย่างมีธรรมะนั้นเอง จะเห็นได้ว่า ทุกการกระทำและความประพฤติของชาวฮินดูนั้นก็ยึดเอาธรรมะเป็นพื้นฐาน เพื่อที่จะเป็นแนวทางในการที่จะนำตัวมนุษย์เราเองไปสู่ความหลุดพ้นจากพันธะต่างๆ ของชีวิตโดยสิ้นเชิงการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นการกระทำเพื่อกำจัดกิเลส ความโลภ โกรธ หลง เพื่oringบจิตใจ โดยใช้สมาธิ ปัญญา และเพื่อสักการะพระเป็นเจ้า เป็นการถวายกุศลต่อพระเป็นเจ้า เป็นการมีความกตัญญูต่อสิ่งที่ควรกตัญญู คือ ธรรมชาติ บิดามารดา และครูอาจารย์ ดังนั้น ความกตัญญู ก็คือ การรู้คุณต่อสิ่งที่ควรแล้วตอบแทนคุณ มีพระผู้เป็นเจ้า ธรรมชาติ บิดามารดา และครูอาจารย์ เป็นต้น

ตารางที่ ๑ เปรียบเทียบนิยามและความหมาย

พระพุทธศาสนาเถรวาท	ศาสนาฮินดู
ความกตัญญู ก็คือ ความรู้และการยอมรับรู้ในบุญคุณของบุคคล สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม	ความกตัญญู คือ การใช้ชีวิตที่เริ่มต้นด้วยธรรมะ แล้วดำเนินชีวิตไปตามขั้นตอน ตามหน้าที่ของตน ที่หลักธรรมวางไว้แล้ว

จากตารางข้างต้น พบว่า ทั้งพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาฮินดู มีทัศนะว่า ความกตัญญู คือการรู้คุณของบุคคลอื่นทั้งคนและสัตว์ที่ทำความดีแล้วตอบแทนคุณ

๔.๒ เปรียบเทียบประเภทของความกตัญญู

พระพุทธศาสนาเถรวาท มีทัศนะว่า ความกตัญญูไม่ได้มีขอบเขตอยู่แค่มนุษย์กับมนุษย์เท่านั้น แต่มีกับสิ่งแวดล้อมอื่นๆ อีก เช่น พืช สัตว์ ป่าไม้ แม่น้ำ ลำคลอง เพื่อสร้างวัฏจักรที่ดีให้แก่ธรรมชาติ ซึ่งจะเกิดผลดีกับทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ พืช สัตว์และสสาร ทำให้สิ่งเหล่านี้เอื้อประโยชน์ให้แก่กันและกัน และในสถานะที่มนุษย์เป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์จึงควรมีความกตัญญูทุกเวทีเป็นอย่างยิ่ง ทั้งต่อมนุษย์ด้วยกันเองและต่อสิ่งแวดล้อมที่อยู่ร่วมโลกเดียวกัน เพราะความกตัญญูทุกเวทีเป็นคุณธรรมค้ำจุนโลกให้อยู่รอด และเป็นคุณธรรมที่สร้างความรักความผูกพันให้มนุษย์ สัตว์ สถาบัน ธรรมชาติแวดล้อม อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนและสมดุล ซึ่งสามารถแบ่งประเภทได้ ๔ ประเภท คือ

๑. ความกตัญญูต่อบุคคล ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระสงฆ์ บิดามารดา ครูอาจารย์ และญาติ
๒. ความกตัญญูต่อสถาบัน ได้แก่ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์
๓. ความกตัญญูต่อสัตว์ ได้แก่ สัตว์ดิรัจฉาน เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย สุนัข
๔. ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ศาสนาฮินดู มีทัศนะว่า ประเภทของความกตัญญู มี ๓ คือ

๑. ความกตัญญูต่อพระผู้เป็นเจ้า คือความรักความศรัทธาที่มีต่อพระผู้เป็นเจ้าที่นับว่าเป็นผู้ให้กำเนิดโลก สามารถที่จะให้คุณและโทษ สร้างสรรค์ และทำลายสิ่งที่พระผู้เป็นเจ้าได้สร้างขึ้นมา มวลสรรพสัตว์จึงต้องให้รู้สำนึกในเมตตาของพระผู้เป็นเจ้า กำหนดจิตบูชาเทพเจ้าด้วยจิตบริสุทธิ์ สามารถที่จะดับบันดาลในสิ่งที่หวังได้

๒. ความกตัญญูต่อบุคคลในสังคม เป็นการทำตนให้อยู่ในหน้าที่ของตนอย่างเคร่งครัดตามหลักหลักธรรมทั้ง ๑๐ ประการ คือ ๑) ปิตฤทธรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของบิดาต่อบุตร ๒) มาตฤทธรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของมารดาต่อบุตร ๓) อาจารย์ธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของอาจารย์ต่อศิษย์ ๔) บุตรธรรม และศิษย์ธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของบุตรต่อบิดามารดา และการปฏิบัติหน้าที่ของลูกศิษย์ต่อครู ๕) ภราตฤทธรม คือ การปฏิบัติของพี่ต่อน้อง และน้องต่อพี่ ๖) ปติธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของสามีต่อภรรยา ๗) ปัตนีธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของภรรยาต่อสามี ๘) สวามี - เสวกธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของนายจ้างต่อลูกจ้าง และการปฏิบัติหน้าที่ของลูกจ้างต่อนายจ้าง ๙) ราชธรรม คือ การปฏิบัติหน้าที่ของพระราชาต่อประชาชนกับการปฏิบัติหน้าที่ของประชาชนต่อพระราชา และ๑๐) มานวธรรม คือ ธรรมะอันเป็นหน้าที่ของสาธุชนทั่วไป

และ ๓) ความกตัญญูต่อธรรมชาติ เป็นการสร้างพฤติกรรมอนุรักษ์ธรรมชาติด้วยการสร้างธรรมชาติต่าง ๆ เหล่านี้ให้เป็นเทวสถาน ที่อยู่อาศัยของเทพเจ้า เช่น ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ แผ่นดิน ท้องฟ้า เป็นต้น

ตารางที่ ๒ เปรียบเทียบประเภทของความกตัญญู

พระพุทธศาสนาเถรวาท	ศาสนาฮินดู
๑. ความกตัญญูต่อบุคคล	๑. ความกตัญญูต่อพระผู้เป็นเจ้า
๒. ความกตัญญูต่อสถาบัน	๒. ความกตัญญูต่อบุคคลในสังคม
๓. ความกตัญญูต่อสัตว์	๓. ความกตัญญูต่อธรรมชาติ
๔. ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม	

จากตารางข้างต้น พบว่า ประเภทของความกตัญญูระหว่างพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู เมื่อว่าโดยจำนวนข้อแล้วต่างกัน หากว่าโดยรวมแล้วสามารถที่จะสังเคราะห์ร่วมกันได้ เช่น ความกตัญญูต่อสังคม สถาบัน ต่อสัตว์ ในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท สังเคราะห์เข้ากับ ความกตัญญูต่อบุคคลในสังคม ส่วนความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม สังเคราะห์เข้ากับ ความกตัญญูต่อพระผู้เป็นเจ้าและความกตัญญูต่อธรรมชาติ

๔.๓ เปรียบเทียบวิธีปลูกฝังความกตัญญู

พระพุทธศาสนาเถรวาท มีวิธีปลูกฝังความกตัญญูด้วยกัน ๔ วิธี ดังนี้

๑) วิธีปลูกฝังโดยเน้นการปฏิบัติที่ตึงมตอกันตามบทบาทหน้าที่ ข้อบัญญัติทางพระวินัย และข้อธรรมหลายอย่างส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ให้ถูกต้องตึงมตอกันตามฐานะแห่งความสัมพันธ์นั้น มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการช่วยส่งเสริม และปลูกฝังความกตัญญูให้เกิดขึ้นในจิตใจ

๒) วิธีปลูกฝังโดยแสดงตัวอย่างที่ตึงมให้บุคคลได้ถือเป็นแบบอย่าง นับเป็นวิธีการหนึ่งที่พบเห็นบ่อยในคัมภีร์ แม้ในระดับบาลี แต่คัมภีร์อรรถกถานั้นมีให้เห็นเป็นจำนวนมาก ยกตัวอย่างเรื่องชาดกต่าง ๆ ซึ่งมุ่งแสดงจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในอดีตที่เป็นแบบอย่างด้านความกตัญญู

๓) วิธีปลูกฝังโดยการยกย่องบุคคลที่มีความกตัญญูให้ปรากฏ ขณะเดียวกันก็ตำหนิคนที่ขาดความกตัญญู วิธีการดังกล่าวนี้ พบเห็นบ่อยครั้ง ทั้งในบาลีพระอรรถกถา โดยเฉพาะพระเถระที่เป็นแบบอย่างทางด้านความกตัญญูที่พระพุทธเจ้ายกย่อง และสรรเสริญต่อหน้าเหล่าภิกษุสงฆ์ได้แก่พระสารีบุตรส่วนพระเถระที่เป็นแบบอย่างด้านอกตัญญูไม่รู้คุณคน ซึ่งพระพุทธเจ้าตำหนิไม่ให้ถือเป็นแบบอย่างได้แก่ พระเทวทัต

๔) วิธีการปลูกฝังโดยการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความกตัญญู เช่น การบอกว่า ความกตัญญูนั้นเป็นภูมิของสัตบุรุษ

ในส่วนของศาสนาฮินดู มีวิธีปลูกฝังความกตัญญูตามหลักฮินดูธรรมคืออาศรม ๔ ประการ ได้แก่ พรหมจรรย์ คฤหัสถ์ วณปรสัถะ และสันยาสะ ได้แก่

๑) พรหมจรรย์ อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ ปี เป็นช่วงแรกชีวิตต้องแสวงหาความรู้ เป็นช่วงศึกษาเพื่อตน เป็นช่วงของการศึกษาศิลปวิทยา ดูแลร่างกาย ปฏิบัติอาจารย์เพื่อเรียนรู้ จะมีการสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติพรหมจรรย์ เช่น การกินอาหารที่มีประโยชน์ การหลีกเลี่ยงจากกามารมณ์

๒) คฤหัสถ์ อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ - ๕๐ ปี ช่วงต่อจากการสำเร็จศึกษากลับมาช่วยบิดามารดาประกอบอาชีพการงาน แต่งงานดำรงวงศ์สกุล มีทายาท เป็นระยะเวลาของครอบครัว

๓) วณปรสัถ์ เป็นช่วงที่ ๓ ของชีวิต ถึงวัยอาวุโสอายุราว ๕๑ - ๗๕ ปี ต้องเริ่มที่จะสละความรับผิดชอบ เป็นการออกไปทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม เมื่อมีบุตรธิดาแล้วบิดามารดาก็ยกทรัพย์สินแก่ลูกหลาน เป็นช่วงที่ไปอยู่ป่า คือมีป่าเป็นอาศรม เป็นการออกไปทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมไปทำหน้าที่ครูอาจารย์หรือประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม

๔) สันยาสี เมื่อเข้าวัยชรา อายุ ๗๕ ปี ขึ้นไป ก็จะออกบวชเป็นสันยาสีอุทิศตน เพื่อแสวงหาการหลุดพ้นหรือการเข้าไปเป็นหนึ่งในพระเป็นเจ้า เป็นชีวิตอุทิศตนแสวงหาความจริงของชีวิต เน้นการปฏิบัติทางจิตใจ มีเป้าหมายเพื่อการบรรลุธรรม

ตารางที่ ๓ เปรียบเทียบวิธีปลูกฝังความกตัญญู

พระพุทธศาสนาเถรวาท	ศาสนาฮินดู
๑) ปฏิบัติที่ดั่งกันตามบทบาทหน้าที่	๑) พรหมจรรย์ ช่วงของการศึกษาศิลปวิทยา
๒) แสดงตัวอย่างที่ดั่งกันให้บุคคลได้ถือเป็นแบบอย่าง	๒) คฤหัสถ์ ระยะเวลาของครอบครัว
๓) ยกย่องบุคคลที่มีความกตัญญู ตำหนิคนที่ขาดความกตัญญู	๓) วานปรัสถ์ เป็นช่วงที่ไปอยู่ป่า
๔) แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความกตัญญู	๔) สันยาสี ออกบวช

จากทัศนะเรื่องวิธีปลูกฝังความกตัญญูในมุมมองของพระพุทธศาสนาเถรวาทมุ่งถึงวิธีการเข้าถึงความกตัญญูด้วยการส่งเสริมผู้มีความกตัญญูและตำหนิผู้ขาดความกตัญญู ในส่วนของศาสนาฮินดูมุ่งถึงวิธีการที่ปฏิบัติอยู่เป็นวัตร ที่ปฏิบัติจนเป็นรากฐานของฮินดูชนคือหลักของอาศรมนั่นเอง

๔.๔ เปรียบเทียบวิธีแสดงความกตัญญู

พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับวิธีแสดงความกตัญญูไว้ ดังนี้

๑) วิธีแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดา พระพุทธศาสนา มองว่าผู้ที่เป็นมารดาบิดานั้นมีความสุขและความทุกข์ได้ก็เพราะบุตร ความรักที่มารดาบิดามีต่อบุตรนั้นมีมากมายมหาศาลไม่มีสิ่งใดเสมอเหมือนหรือมาเทียบเท่าได้ การตอบแทนคุณขณะมารดาบิดามีชีวิตอยู่และการตอบแทนคุณเมื่อมารดาบิดาล่วงลับไปแล้ว ดังนั้น บุตรธิดาผู้เป็นกตัญญูกตเวทีชน จึงควรยึดหลักการแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดาด้วยการปฏิบัติตนเลี้ยงดูมารดาบิดาทั้งทางด้านกายภาพและจิตใจดังที่กล่าวมาข้างต้น จึงจะได้ชื่อว่าแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดาได้อย่างสมบูรณ์ การมีความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดาคือการสร้างวัฒนธรรมทางจิตใจ ๓ ประการ คือ

๑. เป็นวัฒนธรรมอันดีของสังคมมนุษย์
๒. เป็นวัฒนธรรมด้านการรู้คุณค่าแห่งชีวิต
๓. เป็นวัฒนธรรมในด้านเอกลักษณ์ทางสังคม

๒) วิธีแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อครูอาจารย์ อาจารย์ถือเป็นปูชนียบุคคลที่มีความสำคัญต่อสังคมมนุษย์เป็นอย่างมากในฐานะที่ท่านเป็นผู้มีบทบาทในการสั่งสอนวิชาความรู้

อบรมขัดเกลาลูกศิษย์ให้มีความรู้ มีสติปัญญา นอกจากนี้ ครูอาจารย์ยังเป็นต้นแบบแห่งความดีงามสำหรับทุกๆ คนอีกด้วย ครูหรืออาจารย์จึงได้รับการยกย่องและเชิดชูให้เป็นปูชนียบุคคลที่ควรแก่การเคารพสักการะอยู่เสมอ บทบาทของครูคือการสร้างความอยู่รอดของสังคม โดยการให้การศึกษาที่สมบูรณ์แก่ศิษย์ การศึกษาที่สมบูรณ์คือ การศึกษาที่ครบองค์ ๓ ได้แก่

๑. ให้ความรู้ทางโลก
๒. ให้มีความรู้ทางธรรม
๓. ให้รู้จักทำตนให้เป็นประโยชน์ ทั้งต่อตนเองและสังคม

๓) วิธีปฏิบัติตนระหว่างมิตรสหาย มิตรสหายต้องรู้จักบำรุงมิตรสหายของตนด้วยการปฏิบัติคือ เผื่อแผ่แบ่งปัน พุดจาด้วยปิยวาจา คือมีวาจาหรือคำพูดที่ไม่ทำให้มิตรสหายเจ็บช้ำน้ำใจ เอื้อเฟื้อ มีน้ำใจ ให้การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความรู้สึกที่ดีต่อมิตรสหาย ประรณาคดีต่อกันเสมอ วางตนสม่ำเสมอคือประพฤติตนเสมอต้นเสมอปลาย ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน มีความซื่อสัตย์จริงใจ ต่อกัน ด้านมิตรสหายผู้ได้รับการช่วยเหลือก็พึงอนุเคราะห์ต่อกันโดยการกระทำคือ เมื่อมิตรสหายประมาทต้องช่วยรักษา ป้องกัน แนะนำ หรือชักจูง ให้ตั้งอยู่ในความดี ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติของมิตรสหาย ในคราวที่มิตรสหายมีภัยก็สามารถเป็นที่พึ่งได้ ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยากและประพฤติตนให้เป็นที่เคารพนับถือซึ่งกันและกันตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตรสหายของตน การกระทำของมิตรสหายที่มีต่อกันในลักษณะดังกล่าวข้างต้น ถือว่าเป็นการสร้างอุปการคุณและทดแทนคุณคือ การมีความกตัญญูกตเวทิตต่อกัน เป็นคุณเครื่องที่จะให้เกิดการยอมรับสถานะระหว่างกัน และสร้างสัมพันธภาพอันดีในระดับสังคมของมิตรสหาย ซึ่งเป็นฐานเกื้อกูลอุดหนุนให้เกิดความสามัคคีและการพัฒนาเพื่อความผาสุก ความมั่นคง ในชีวิตและสังคมในระดับกว้างออกไปด้วย

๔) วิธีปฏิบัติตนต่อผู้บังคับบัญชาหรือต่อนายจ้าง ทั้งนายจ้างและลูกจ้างต้องเห็นความสำคัญของกันและกันว่า ภาระหน้าที่ กิจการใดๆ สำเร็จได้เพราะสองฝ่ายร่วมกัน เป็นไปในลักษณะที่น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่า การแสดงความกตัญญูกตเวทิตต่อกันระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างดังกล่าวจะนำไปสู่การพัฒนาทั้งคนและงานให้เจริญมั่นคงขึ้น เมื่อหน่วยงานหรือองค์กรอันเป็นหน่วยย่อยของสังคมเจริญมั่นคงก็จะเป็นฐานเกื้อหนุนสังคมส่วนรวมให้เจริญมั่นคงตามไปด้วย

๕) วิธีปฏิบัติตนระหว่างภาครัฐกับประชาชน ภาครัฐและประชาชนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในระบบโครงสร้างที่มีอุปการคุณและทดแทนคุณกัน ทั้งภาครัฐและประชาชนจะต้องตระหนักถึงภาระหน้าที่ของแต่ละฝ่ายเป็นสำคัญ

๖) วิธีปฏิบัติตนระหว่างประชาชนกับประชาชน ด้วยเหตุที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคม ต้องดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่นๆ ในสังคม ต้องมีการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกัน ต้องอาศัยพึ่งพากัน

และในสังคมหนึ่งๆ นั้น ย่อมมีผู้ที่ทำหน้าที่บำเพ็ญตนเป็นประโยชน์ต่อสังคมหรือทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

๗) **วิธีปฏิบัติตนระหว่างนักบวชกับประชาชน** พระสงฆ์กับพุทธศาสนิกชนนับได้ว่าเป็นผู้มีอุปการคุณที่สัมพันธ์เนื่องกัน ฟังฟังอาศัย เกื้อกูลอนุเคราะห์สังเคราะห์ต่อกัน กล่าวคือ การที่พระสงฆ์สอน ให้ตั้งอยู่ในธรรม ห้ามไม่ให้ทำทุจริตทางกาย วาจา ใจ และให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ประพฤติสุจริต ทางกาย วาจา ใจ รวมทั้งการได้อนุเคราะห์ สังเคราะห์ในกิจการต่างๆ ของศาสนิกชนด้วยน้ำใจนั้น เชื่อว่าพระสงฆ์ให้ประโยชน์ในปัจจุบัน การที่พระสงฆ์ให้ได้ฟังหลักธรรม นำปฏิบัติในข้อปฏิบัติทั้งสมณะ และวิปัสสนา นำพาให้รู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น อันเป็นส่วนแห่งโลกุตตรธรรมเบื้องต้นจนถึงขั้นสูง ด้วยจิตเมตตาอนุเคราะห์ เชื่อว่าพระสงฆ์ให้ประโยชน์สูงสุด การให้ศาสนิกชนตั้งอยู่ในหลักของสัตบุรุษในศาสนา สอนให้เจริญในทาน ศีล ภาวนา ให้ดำเนินตามแนวทางที่มีสุคติหรือสวรรค์เป็นที่หมาย เชื่อว่าพระสงฆ์ให้ประโยชน์ในภายหน้า หมายความว่าพระสงฆ์เป็นหลักประกันแห่งชีวิตของศาสนิกชนไม่ให้คลาดจากประโยชน์ทั้งสาม

๘) **วิธีปฏิบัติตนต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** มนุษย์มีความเกี่ยวเนื่องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตั้งแต่เกิดมา ในขณะที่ดำรงชีวิตอยู่ ปัจจัยเครื่องอาศัยของชีวิต ทั้งอาหารที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค หรือการจะสร้างฐานะหลักฐาน สร้างความมั่นคงแก่ชีวิตก็ล้วนอาศัยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เป็นสำคัญ ดังนั้น จึงต้องตระหนักว่าป่าไม้และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งจำเป็นของชีวิตเป็นผู้ผลิตอาหารและปัจจัยเครื่องอาศัยทุกอย่างความสำเร็จความผาสุกร่มเย็นในชีวิตความมั่งคั่งมั่นคงของชีวิตเกิดจากธรรมชาติ มนุษย์ขาดทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ย่อมขาดแคลน ชัดสนและขาดความสุข จึงจำเป็นที่จะต้องกตัญญูรู้คุณค่า และแสดงกตเวทิต์ด้วยการดูแล รักษาและอนุรักษ์ให้มั่นคง ยั่งยืนในฐานะมิตรแท้ผู้ประกันความอยู่รอดแห่งชีวิตของมนุษย์และของโลก เช่นนี้เชื่อว่าได้เกื้อกูล อุดหนุนค่าจุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และนั่นคือความอยู่รอดความมั่นคงของมนุษย์และสังคมนั่นเอง

ศาสนาฮินดู มีทัศนคติเกี่ยวกับวิธีการแสดงความกตัญญูไว้ ๓ ประเภท ดังนี้

๑) **การแสดงความกตัญญูต่อพระเจ้าหรือเทพเจ้านั้น ๆ** ต้องแสดงด้วยการบูชาในสิ่งที่เทพเจ้าปรารถนา เป็นต้นว่า เครื่องหอม เครื่องสังเวทที่เจือด้วยรสควา รสหวาน เป็นต้น

๒) **การแสดงความกตัญญูต่อบุคคลในสังคม** คือการทำหน้าที่ตนให้สมบูรณ์ตามหน้าที่ เช่น ครู นิสิต บิดามารดา บุตรธิดา สามี ภรรยา สวาก เป็นต้น

๓) **การบูชาธรรมชาติ** โดยแสดงออกด้วยการกราบไหว้ บวงสรวงต่อเทพธรรมชาติต่าง ๆ

ดังนั้น วิธีการแสดงความกตัญญูในทางศาสนาพราหมณ์มีการแสดงความกตัญญูต่อเทพเจ้าด้วยการเช่นสรวงบูชา การแสดงความกตัญญูต่อบุคคลในสังคมด้วยการทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ต่อบุคคลนั้น และการแสดงความกตัญญูต่อธรรมชาติ ด้วยการสร้างธรรมชาติให้เป็นวิมานแห่งเทพเจ้า แล้วทำการบูชาบวงสรวง เพื่อสร้างความสงบสุขให้เกิดในสังคม

ตารางที่ ๔ เปรียบเทียบวิธีแสดงความกตัญญู

พระพุทธศาสนาเถรวาท	ศาสนาฮินดู
๑) วิธีแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อมารดาบิดา	๑) การบูชาในสิ่งที่เทพเจ้าปรารถนา เป็นต้นว่า เครื่องหอม เครื่องสังเวทที่เจือด้วยรสคาว รสหวาน เป็นต้น
๒) วิธีแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อครูอาจารย์	๒) การทำตามหน้าที่ให้สมบูรณ์
๓) วิธีแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อระหว่างมิตรสหาย	๓) การบูชาธรรมชาติ โดยการกราบไหว้
๔) วิธีแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อผู้บังคับบัญชาหรือต่อนายจ้าง	
๕) วิธีแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อระหว่างภาครัฐกับประชาชน	
๖) วิธีแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อระหว่างประชาชนกับประชาชน	
๗) วิธีแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อระหว่างนักบวชกับประชาชน	
๘) วิธีแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	

จากตารางข้างต้นพบว่า แม้พระพุทธศาสนาเถรวาทจะมีประเด็นย่อยในการแสดงความกตัญญู แต่เมื่อสรุปลงแล้วก็มีประเด็นที่ตรงกันคือการแสดงความกตัญญูเทพเจ้า บุคคล และธรรมชาติ แต่ในความเชื่อของพระพุทธศาสนาเถรวาท ไม่เน้นไปที่การบูชาและเช่นสรวงด้วยชีวิต เน้นการแสดงด้วยการลงมือปฏิบัติตามหลักของธรรมะ ส่วนศาสนาฮินดูเน้นการพิธีกรรมที่มีการบูชาบวงสรวงเป็นสำคัญ

๔.๕ เปรียบเทียบบทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคม

พระพุทธศาสนาเถรวาท มีทัศนะว่า ความกตัญญูมีบทบาทสำคัญในสังคม ทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความรับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อน้ำที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่เป็นบุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญู อันจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป จากผลพวงแห่งความเชื่อดังกล่าว ก่อให้เกิดประเพณีที่เกี่ยวกับความกตัญญูในสังคมไทย เช่น ประเพณีบรรพชา-อุปสมบท ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีสารทไทย และประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์นี้ ได้ฝังรากลึกลงในจิตใจของชาวไทย มีอิทธิพลส่งเสริมให้คนไทยมีความกตัญญู ความมีน้ำใจ ความสัมพันธ์ผูกพันระหว่างวงศ์ญาติและวัดกับบ้าน รวมทั้งสันติสุขของผู้คนในสังคมปรากฏอย่างเด่นชัด ประเพณีดังกล่าว ได้รับอิทธิพลมาจากความกตัญญู อันเป็นรากฐานที่ทำให้เกิดวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของคนไทย ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า หลักคำสอนในมงคลข้อที่ว่าด้วยความกตัญญู ได้หยั่งรากลึกลงในจิตใจของผู้คน โดยแสดงออกมาทางความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรมอันดีงาม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ในส่วนของศาสนาฮินดู อิทธิพลความกตัญญูที่มีต่อสังคม สืบเนื่องมาจากความต้องการทางกาย ความต้องการทางสังคม และความต้องการทางด้านจิตใจ ดังนั้น คุณค่าของหลักจริยธรรมในประเภทต่างๆ ทุกระดับชั้นเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว มี ๓ อย่าง หรือ ๓ ประเภทคือ

๑. เพื่อเป็นหลักปฏิบัติให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มนุษย์เป็นสัตว์สังคมคือชอบอยู่ร่วมกันเป็นคณะโดยมีกฎระเบียบประเพณีเป็นหลักปฏิบัติเพื่อเป็นเครื่องผูกพัน ไม่ให้มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทำในสิ่งที่ดีงามซึ่งเป็นหลักจริยธรรม คุณค่าที่ได้รับคือนำความสงบสุขนำสันติภาพมาสู่สังคมมนุษย์ซึ่งใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นคณะ

๒. เพื่อเป็นหลักให้เศรษฐกิจสมบูรณ์ นักสังคมได้วางหลักการจัดสังคมของมนุษย์ไว้หลายอย่างเช่น ศาสนา และเศรษฐกิจ ศาสนาเป็นเรื่องของจริยธรรมความประพฤติ เป็นเรื่องของจิตใจ ส่วนหลักของเศรษฐกิจเป็นเรื่องทางวัตถุที่อำนวยความสะดวกทางกายให้มนุษย์ เมื่อคนมีปัจจัย ๔ สมบูรณ์สังคมก็จะมีสภาพดีสุข ไม่มีการเบียดเบียนกันทางกาย วาจา และทางใจ

๓. เพื่อเป็นหลักให้เกิดความเจริญก้าวหน้า

ตารางที่ ๕ เปรียบเทียบบทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคม

พระพุทธศาสนาเถรวาท	ศาสนาฮินดู
๑. บทบาทต่อสังคม มีการรับผิดชอบในกระบวนการของความกตัญญูในสังคม ๒. ก่อให้เกิดประเพณีทางศาสนา เช่น ประเพณีบรรพชา-อุปสมบท ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีสารทไทย และประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์นี้	๑. เพื่อเป็นหลักปฏิบัติให้คนอยู่รวมกันอย่างสงบสุข ๒. เพื่อเป็นหลักให้เศรษฐกิจสมบูรณ์ ๓. เพื่อเป็นหลักให้เกิดความเจริญก้าวหน้า

จากตารางข้างต้น พบว่า บทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคม แม้ทั้ง ๒ ศาสนาจะมีวิธีปฏิบัติต่างกัน เช่น พระพุทธศาสนาเน้นสื่อความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคมตามลำดับวุฒิภาวะ โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นส่วนเชื่อมประสาน ในส่วนของศาสนาฮินดูแม้จะใช้หลักธรรมในทางศาสนาเป็นส่วนประสานแต่ก็มีกำหนดกฎเกณฑ์ที่เป็นลำดับชั้นของสังคมตามเทวโองการ มีเทพเป็นผู้อยู่เหนือคอยบงการอีกครั้ง ถึงกระนั้นอิทธิพลที่ปรากฏร่วมระหว่าง ๒ สายธารแห่งศาสนาทั้งสองที่อยู่ร่วมกันปรากฏอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน โดยสื่อออกมาทางด้านประเพณี เช่น ประเพณีทำขวัญนาค ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น เป็นการประสานประสานที่ลงตัวระหว่างศาสนาทั้งสอง ซึ่งเรียกว่ามีทั้งพิธีพุทธและพิธีพราหมณ์อยู่ร่วมกัน จนไม่สามารถแยกออกได้ว่าอย่างไรเป็นพุทธหรืออย่างไรเป็นฮินดูที่แท้จริง

๔.๖ สรุป

ทั้งพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาฮินดู มีทัศนะว่า ความกตัญญู คือการรู้จักคุณของบุคคลอื่นทั้งคนและสัตว์ที่ทำแก่ตนแล้วตอบแทนคุณ ความกตัญญูระหว่างพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู เมื่อว่าโดยจำนวนข้อแล้วต่างกัน หากว่าโดยรวมแล้วสามารถที่จะสังเคราะห์ร่วมกันได้ เช่น ความกตัญญูต่อสังคม สถาบัน ต่อสัตว์ ในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท สังเคราะห์เข้ากับ ความกตัญญูต่อบุคคลในสังคม ส่วนความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม สังเคราะห์เข้ากับ ความกตัญญูต่อพระผู้เป็นเจ้าและความกตัญญูต่อธรรมชาติ ในส่วนของหลักธรรมที่สนับสนุนความกตัญญูพระพุทธศาสนาเถรวาท มีหลากหลาย เมื่อสรุปลงแล้วคือหลักของการอยู่ร่วมกันในสังคมเพื่อความสุขสันติ ในส่วนของศาสนาฮินดู มีหลักธรรมใหญ่ ๆ อยู่ ๓ ประการ ซึ่งล้วนเป็นหลักธรรมที่สนับสนุนและส่งเสริมให้เกิดความกตัญญูและก่อความสงบสันติสุขในสังคมเหมือนกัน

พระพุทธศาสนาเถรวาทมุ่งวิธีการเข้าถึงความกตัญญูด้วยการส่งเสริมผู้มีความกตัญญูและตำหนิผู้ขาดความกตัญญู ส่วนศาสนาฮินดูมุ่งถึงวิธีการที่ปฏิบัติอยู่เป็นวัตร ที่ปฏิบัติจนเป็นรากฐานของฮินดูชนคือหลักของอาศรมนั่นเอง แม้พระพุทธศาสนาเถรวาทจะมีประเด็นย่อยในการแสดงความกตัญญูแต่เมื่อสรุปลงแล้วก็มีประเด็นที่ตรงกันคือการแสดงความกตัญญูต่อเทพเจ้า บุคคล และธรรมชาติ แม้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ไม่เน้นไปที่การบูชาและเซ่นสรวงด้วยชีวิต เน้นการแสดงด้วยการลงมือปฏิบัติตามหลักของธรรมะเท่านั้น ส่วนศาสนาฮินดูเน้นการพิธีกรรมที่มีการบูชabungสรวงเป็นสำคัญ

บทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคม แม้ทั้ง ๒ ศาสนาจะมีวิธีปฏิบัติต่างกัน แต่ศาสนาทั้งสองที่อยู่ร่วมกันในสังคมไทยปัจจุบันได้ โดยสื่อออกมาทางด้านประเพณี เช่น ประเพณีทำขวัญนาค ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น

เราจะเห็นได้ว่าในสังคมไทย คำที่ถือว่ามงคลสูงสุด ก็คือคำว่า “กตัญญูรู้คุณ” ขณะเดียวกัน คำที่เป็นอัปมงคล เป็นที่ดูหมิ่นเหยียดหยามมากที่สุดคำหนึ่งก็คือคำว่า “อกตัญญู” หรือ “เนรคุณ” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคมว่าเป็นเรื่องสำคัญ โดยเฉพาะกับผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ให้กำเนิด อันได้แก่บิดามารดา ถือว่าเป็นเรื่องเสียหายร้ายแรงมาก บางครั้งท่านก็ใช้คำเรียกลูกที่มีลักษณะดังกล่าวว่า “ลูกทรพี” ซึ่งหมายถึงลูกที่ไม่รู้จักบุญคุณของพ่อแม่ ทำร้ายพ่อแม่ ทำให้พ่อแม่ได้รับความทุกข์กายทุกข์ใจ

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู” นี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องความกตัญญูในศาสนาฮินดู และ ๓) เพื่อเปรียบเทียบคำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู โดยงานวิจัยนี้ เป็นการศึกษาระดับปริญญาโทโดยอาศัยข้อมูลทางเอกสารเป็นสำคัญ ซึ่งผลการศึกษาพบว่า

ความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท ก็คือ ความรู้และการยอมรับรู้ในบุญคุณของบุคคล สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม กตเวทีก็คือ พยายามกระทำตอบด้วยการทดแทนพระคุณ ช่วยเหลืออุปการะ ยกย่อง บำรุง รักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เพื่อความสงบสุขของสังคม และเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อม มี ๒ ลักษณะคือ กตัญญูต่อผู้มีคุณแก่ตนโดยตรง และกตัญญูต่อผู้มีคุณหรือผู้ทำประโยชน์แก่ส่วนรวม ส่วนลักษณะของกตเวทีก็คือ การรู้คุณผู้มีอุปการะแก่ตนหรือแก่ส่วนรวม เมื่อรู้แล้วก็ประกาศให้ผู้อื่นได้รับทราบ และตอบแทนท่านด้วยการให้วัตถุสิ่งของ ด้วยการช่วยเหลือด้วยกำลังและความเคารพ หากแบ่งประเภทของความกตัญญู ก็มี ๒ ประเภทด้วยกัน คือ (๑) ความกตัญญูต่อบุคคลผู้มีพระคุณ คือ บิดา มารดา อาจารย์ อุปัชฌาย์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และ (๒) ความกตัญญูต่อสิ่งที่มีบุญคุณ ความกตัญญู และกตเวทินั้นมีความสัมพันธ์กันแน่นแฟ้น เราอาจกล่าวได้ว่า ความกตัญญูจะสมบูรณ์ไม่ได้เลย หากไม่มีกตเวทิต่างไรก็ตาม กตัญญูนั้นเป็นจิตให้สำนึกรับรู้ หรือระลึกอยู่ภายใน ส่วนกตเวทินั้นเป็นขั้นตอนของการประกาศจิตสำนึกรับรู้ หรือระลึกซึ่งอยู่ภายในนั้นออกมาภายนอก ซึ่งการประกาศตามความหมายของพระพุทธศาสนานี้ก็คือการลงมือกระทำตอบแทนตามสมควรแก่กรณีและโอกาส

วิธีการปลูกฝังความกตัญญูในทางพระพุทธศาสนามี ๔ วิธีด้วยกัน คือ (๑) การปฏิบัติที่ดีงามต่อกันตามบทบาทหน้าที่ (๒) แสดงตัวอย่างที่ดีงามให้บุคคลได้ถือเป็นแบบอย่าง (๓) การยกย่องบุคคลที่มีความกตัญญูให้ปรากฏ ขณะเดียวกันก็ตำหนิคนที่ขาดความกตัญญู และ (๔) การแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความกตัญญู

พระพุทธศาสนาเถรวาท มีวิธีแสดงความกตัญญูไว้ ๘ วิธีด้วยกัน คือ (๑) วิธีแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา (๒) แสดงความกตัญญูต่อครูอาจารย์ (๓) วิธีแสดงความกตัญญูต่อระหว่างมิตรสหาย (๔) วิธีแสดงความกตัญญูต่อผู้บังคับบัญชาหรือต่อนายจ้าง (๕) วิธีแสดงความกตัญญูต่อระหว่างภาครัฐกับประชาชน (๖) วิธีแสดงความกตัญญูต่อระหว่างประชาชนกับประชาชน (๗) วิธีแสดงความกตัญญูต่อระหว่างนักบวชกับประชาชน และ (๘) วิธีแสดงความกตัญญูต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

บทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคม มี ๒ ประการ คือ

(๑) บทบาทของความกตัญญูต่อสังคมไทย ความกตัญญูมีบทบาทสำคัญในสังคม ทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากมีความรับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่เป็นบุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญู อันจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดปลอดภัย ปัญหาสังคม เช่น ปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง ปัญหาสงคราม ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจจะหมดไป สภาวะสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติจะไม่ถูกทำลาย เพราะคนมีความกตัญญูยอมระลึกถึงบุญคุณของป่าไม้ ทุ่งนา แม่น้ำ ลำธาร ถนนหนทาง และสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ช่วยกันอนุรักษ์ บำรุง รักษาให้สิ่งเหล่านั้นคงอยู่ร่วมกับมนุษย์อย่างสมดุล

(๒) อิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อประเพณีไทย ชาติไทยเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมและประเพณีของตนเองมาแต่บรรพกาล เพื่อใช้กลมเกลียวปณิสัยของชุมชนให้ประพฤติปฏิบัติถูกต้องตามระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคม เพื่อให้รู้ว่าอะไรถูกต้อง อะไรไม่ถูกต้อง และสิ่งใดควรทำ ไม่ควรทำ ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยมีหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นรากฐาน มุ่งสอนให้ผู้ปฏิบัติตามได้รับผล คือ ความสงบใจ ปราศจากความทุกข์ และอยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุข ความกตัญญูเป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยได้สอดแทรกความกตัญญูไว้เกือบทุกเรื่อง เช่น ประเพณีบรรพชา-อุปสมบท ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีสารทไทย และประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์

ศาสนาฮินดู มีทัศนะว่า ความกตัญญู คือ การรู้คุณต่อสิ่งที่ควรแล้วตอบแทนคุณ แบ่งออกเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ ๑) กตัญญูต่อพระเจ้าเป็นเจ้า เป็นการแสดงถึงความเคารพนับถือเทพเจ้าที่สร้างโลกด้วยความบริสุทธิ์แห่งใจเพื่อการเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดในฮินดูธรรม ๒) กตัญญูต่อบุคคลในสังคม เป็นการกระทำตอบแทนคุณต่อบุคคลที่อยู่ในสังคม ด้วยการกระทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ และ ๓) กตัญญูต่อธรรมชาติ เป็นการสร้างพฤติกรรมอนุรักษ์ธรรมชาติด้วยการสร้าง

ธรรมชาติต่าง ๆ เหล่านั้นให้เป็นเทวสถาน ที่อยู่อาศัยของเทพเจ้า เช่น ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ แผ่นดิน ท้องฟ้า เป็นต้น

วิธีปลูกฝังความกตัญญูในทัศนะของศาสนาฮินดู คือการปฏิบัติตนตามหลักของฮินดูธรรม คือหลักอาศรม ๔ ได้แก่

๑) พรหมจรรย์ อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ ปี เป็นช่วงแรกชีวิตต้องแสวงหาความรู้ เป็นช่วงศึกษาเพื่อตน เป็นช่วงของการศึกษาศิลปวิทยา ดูแลร่างกาย ปฏิบัติอาจารย์เพื่อเรียนรู้ จะมีการสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติพรหมจรรย์ เช่น การกินอาหารที่มีประโยชน์ การหลีกเลี่ยงจากกามารมณ์

๒) คฤหัสถ์ อายุตั้งแต่แรกเกิด ถึง ๒๕ - ๕๐ ปี ช่วงต่อจากการสำเร็จศึกษากลับมา ช่วยบิดามารดาประกอบอาชีพการงาน แต่งงานดำรงวงศ์สกุล มีทายาท เป็นระยะเวลาของครอบครัว

๓) วณปรสถ์ เป็นช่วงที่ ๓ ของชีวิต ถึงวัยอาวุโสอายุราว ๕๑ - ๗๕ ปี ต้องเริ่มที่จะสละความรับผิดชอบ เป็นการออกไปทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม เมื่อมีบุตรธิดาแล้วบิดามารดาก็ยกทรัพย์สินแก่ลูกหลาน เป็นช่วงที่ไปอยู่ป่า คือมีป่าเป็นอาศรม เป็นการออกไปทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมไปทำหน้าที่ครูอาจารย์หรือประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม

๔) สন্নยาสี เมื่อเข้าวัยชรา อายุ ๗๕ ปี ขึ้นไป ก็จะออกบวชเป็นสันยาสีอุทิศตนเพื่อแสวงหาการหลุดพ้นหรือการเข้าไปเป็นหนึ่งกับพระเป็นเจ้า เป็นชีวิตอุทิศตนแสวงหาความจริงของชีวิต เน้นการปฏิบัติทางจิตใจ มีเป้าหมายเพื่อการบรรลุธรรม

คุณค่าของหลักกตัญญูในศาสนาฮินดูนั้น เป็นกฎเกณฑ์เป็นบรรทัดฐานในการที่จะทำให้ชาวฮินดูดำเนินชีวิตตามหลักของศาสนา และผลหรือคุณค่าก็คือทำให้คนในสังคมเป็นจำนวนมากอยู่ด้วยกันอย่างกลมกลืน ไม่มีปัญหาด้านต่างๆ เพราะทุกคนตั้งตนอยู่ในกรอบของหน้าที่ของตน โดยอาศัยหลักของธรรมในทางศาสนาเป็นตัวเชื่อมโยง

ทั้งพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาฮินดู มีทัศนะว่า ความกตัญญู คือการรู้จักคุณของบุคคลอื่นทั้งคนและสัตว์ที่ทำแก่ตนแล้วตอบแทนคุณ ความกตัญญูระหว่างพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู เมื่อว่าโดยจำนวนชื่อแล้วต่างกัน หากว่าโดยรวมแล้วสามารถที่จะสงเคราะห์ร่วมกันได้ เช่น ความกตัญญูต่อสังคม สถาบัน ต่อสัตว์ ในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท สงเคราะห์เข้ากับ ความกตัญญูต่อบุคคลในสังคม ส่วนความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม สงเคราะห์เข้ากับ ความกตัญญูต่อพระผู้เป็นเจ้าและความกตัญญูต่อธรรมชาติ ในส่วนของหลักธรรมที่สนับสนุนความกตัญญูพระพุทธศาสนาเถรวาท มีหลากหลาย เมื่อสรุปแล้วคือหลักของการอยู่ร่วมกันในสังคมเพื่อความสุขสันติ ในส่วนของศาสนาฮินดู มีหลักธรรมใหญ่ ๆ อยู่ ๓ ประการ ซึ่งล้วนเป็นหลักธรรมที่สนับสนุนและส่งเสริมให้เกิดความกตัญญูและก่อความสงบสันติสุขในสังคมเหมือนกัน

จากทัศนะเรื่องวิธีปลูกฝังความกตัญญูในมุมมองของพระพุทธศาสนาเถรวาทมุ่งถึงวิธีการเข้าถึงความกตัญญูด้วยการส่งเสริมผู้มีความกตัญญูและตำหนิผู้ขาดความกตัญญู ส่วนศาสนาฮินดูมุ่งถึงวิธีการที่ปฏิบัติอยู่เป็นวัตร ที่ปฏิบัติจนเป็นรากฐานของฮินดูชนคือหลักของอาศรมนั่นเอง แม้พระพุทธศาสนาเถรวาทจะมีประเด็นย่อยในการแสดงความกตัญญูแต่เมื่อสรุปลงแล้วก็มีประเด็นที่ตรงกันคือการแสดงความกตัญญูต่อเทพเจ้า บุคคล และธรรมชาติ แม้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ไม่นับไปที่การบูชาและเช่นสรวงด้วยชีวิต เน้นการแสดงด้วยการลงมือปฏิบัติตามหลักของธรรมะเท่านั้น ส่วนศาสนาฮินดูเน้นการพิธีกรรมที่มีการบูชาบวงสรวงเป็นสิ่งสำคัญ

บทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคม แม้ทั้ง ๒ ศาสนาจะมีวิธีปฏิบัติต่างกัน อิทธิพลที่ปรากฏร่วมระหว่าง ๒ สายธารแห่งศาสนาทั้งสองที่อยู่ร่วมกันปรากฏอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน โดยสื่อออกมาทางด้านประเพณี เช่น ประเพณีทำขวัญนาคน ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น เราจะเห็นได้ว่าในสังคมไทย คำที่ถือว่ามงคลสูงสุด ก็คือคำว่า “กตัญญูรู้คุณ” ขณะเดียวกัน คำที่เป็นอัปมงคล เป็นที่ดูหมิ่นเหยียดหยามมากที่สุดคำหนึ่งก็คือคำว่า “อกตัญญู” หรือ “เนรคุณ” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของความกตัญญูที่มีต่อสังคมว่าเป็นเรื่องสำคัญ โดยเฉพาะกับผู้ที่ได้ชื่อว่า เป็นผู้ให้กำเนิด อันได้แก่บิดามารดา ถือว่าเป็นเรื่องเสียหายร้ายแรงมาก บางครั้งท่านก็ใช้คำเรียกลูกที่มีลักษณะดังกล่าวว่า “ลูกทรพี” ซึ่งหมายถึงลูกที่ไม่รู้จักบุญคุณของพ่อแม่ ทำร้ายพ่อแม่ ทำให้พ่อแม่ได้รับความทุกข์กายทุกข์ใจ

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู” มีข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

๑. ควรนำหลักธรรมเกี่ยวกับคำสอนเรื่องความกตัญญูในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู ไปประยุกต์ใช้ในสังคมไทยยุคปัจจุบัน
๒. การพัฒนาคุณธรรมเรื่องความกตัญญู ทำให้ความบกพร่องทางจริยธรรมมนุษย์ลดน้อยลง

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยต่อไป

๑. ควรมีการทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาอิสลาม”
๒. ควรมีการทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบทัศนคติเรื่องความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู กลุ่มตัวอย่างเขตกรุงเทพมหานคร” ในเชิงปริมาณ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. วิสุทธิมัคคปกรณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

กฤษณะไพฑูริย์. ศรีมัททกวีตศิตา. แสง มนวิฑูร และจำนงค์ ทองประเสริฐ (แปล). พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๕.

สวามี ประภาวณันตะ และ เฟรเดอริค แมนเชสเตอร์ (แปลเป็นภาษาอังกฤษจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต). อุปนิษัตคัมภีร์เพื่อความสงบสาคานติปัญญาญาณของพระมุนีฮินดู. กิ่งแก้ว อรรถการ (แปลเป็นภาษาไทย). กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๓.

ข. ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

การศาสนา, กรม, กระทรวงศึกษาธิการ. ศาสนพิธีฉบับกรมการศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓.

กิตติ วัฒนสมมหาตม์. คู่มือบูชาเทพ ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๓๙.

คุณ โทซันท์. ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๗.

จันทร์ ไพจิตร, ประมวลพิธีมงคลของไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๔๗),

- จำนงค์ ทองประเสริฐ (แปล). **บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย เล่ม ๑ ภาค ๑ - ๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐.
- โจเซฟ แกร์ (เขียน). **พื้น ดอกบัว (แปล)**. ศาสนาทั้งหลายนับถืออะไร. กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๕๔.
- ซ์ชวาล ศรีจันทร์โคตร. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะวิชามนุษยศาสตร์ : วิทยาลัยครูหมู่บ้านจอมบึงราชบุรี, ๒๕๓๖.
- दनัย ไชโยธธา. **นानาศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนส์โตร์, ๒๕๓๙),
- ตรีโลกนาถ ปาวา. **หินทุธรรม (ฮินดูธรรม) ในอารยะธรรมอินเดีย**. คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๑๕.
- ทวี บุญยเกตุ. **พ่อสอนลูก**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๔.
- ชญ แก้วโอภาส. **ศาสนาโลก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : หจก.เอมี เทรดดิง, ๒๕๕๒.
- ธรรมชีวะ (ดร.พระมหาสม สุมน). **ศึกษาเปรียบเทียบบรรณาค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดู และในพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : นีลนาราการพิมพ์, ๒๕๓๗.
- บุญมี แทนแก้ว. **ปรัชญาศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนส์โตร์, ๒๕๔๘.
- _____ . **ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนส์โตร์, ๒๕๔๗.
- ป.หลงสมบุญ, พันตรี. **พจนานุกรม มคอ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร : อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐.
- ปิ่น มุกทุกันต์, พ.อ. **มงคลชีวิต ภาค ๓**. กรุงเทพมหานคร : พับลิเคชั่น เซนเตอร์, ๒๕๑๙.
- พ.สถิตววรรณ, (พิจิตร ฐิตวณโณ ป.ธ. ๙). **อุดมมงคลในพระพุทธศาสนา ฉบับรวมเล่ม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๘.
- พระสิริมังคลาจารย์. **มงคลตถปิณี**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- พระเทพดิลก(ระแบบ ฐิตญาโณ). **เพื่อความสวัสดิในที่ทั้งปวง**. กรุงเทพมหานคร : พรศิวการพิมพ์, ๒๕๔๗.
- พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ). **กัตถุญกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **พระในบ้าน**. กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๔๑.
- พระธรรมโกศาจารย์, (ปัญญานันทภิกขุ). **พ่อพระในบ้าน**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา จัดพิมพ์, ๒๕๔๓.
- พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตโต). **คุณบิดามารดาสุดพรรณนามหาศาล**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา จัดพิมพ์, ๒๕๔๖.
- _____ . **๓ ไตร**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เฟื่องฟ้า พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๔.

- พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- คนไทยกับสัตว์ป่า. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒.
- สอนนาค-สอนทิต ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด,
๒๕๔๒.
- พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- ธรรมนุญชีวิต (ฉบับปรับปรุงเพิ่มเติม). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา,
๒๕๔๐.
- พระธรรมทูตไทยเบิกทางสู่อารยธรรมใหม่. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- พระธรรมวิสุทธิกวี. อุดมมงคลในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา จัดพิมพ์, ๒๕๔๘.
- พระมหาสังเวช ธรรมเนตติโก. ความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ประติพัทธ์, ๒๕๓๖.
- พระมหาอุดม สารเมธี. กัตถุญกตเวทิตา การรู้จักตอบแทนคุณ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ระฆังทอง, ๒๕๔๘.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต). ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร :
บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘.
- พุทธทาสภิกขุ. พ่อพระในบ้าน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓.
- แม่พระในบ้าน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓.
- กัตถุญกตเวทิตาเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.
- บรมธรรมภาคปลาย. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕.
- พุทธจริยา. กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๕.
- ไพฑูริย์ พัฒน์ใหญ่ยิ่ง. ความคิดสำคัญในปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนส์โตร์,
๒๕๓๐.
- ยวาทะลาล เนห์รู. พบถิ่นอินเดีย. แปลโดย กรุณา กุศลาสัย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๗.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : อักษร
เจริญทัศน์, ๒๕๓๙.
- วศิน อินทสระ. สารสำคัญแห่งมงคล ๓๘ เล่ม ๑-๒. กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๑๔.

วิจิตร เกิดวิสิษฐ์. **ปรัชญาภควัตคีตา (การศึกษาในแง่ อภิปรัชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์).**

ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

วิทยา ศักยาภินันท์. **ศาสนาฮินดู.** ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ :

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๙.

วีระชัย มีชอบธรรม. **สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๖.** กรุงเทพมหานคร : หจก. อักษรบัณฑิต,

๒๕๒๗.

ศิลปากร, กรม. **พระราชพิธีสิบสองเดือน.** พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร). **มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,

๒๕๒๘.

สมเด็จพระสังฆราช, (จวน อุฏฐายี). **มงคลชีวิตในพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์

ประชาชน, ๒๕๒๒.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). **พระธรรมเทศนาในพระราชสำนัก.** กรุงเทพมหานคร : โรง

พิมพ์อักษรไทย, ๒๕๔๑.

สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์. **ประเพณีและวัฒนธรรมไทย.** กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนา

พานิช, ๒๕๓๓.

สมภาร พรหมทา. **ภควัตคีตา (บทเพลงแห่งองค์ภควัน).** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

ธรรมสาร, ๒๕๔๑.

สมพร สุขเกษม. **หลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู.** ภาควิชาศาสนาปรัชญา : วิทยาลัยครูบ้าน

สมเด็จพระเจ้าพระยาสวัสดิวัดาลัยรัตนโกสินทร์, ๒๕๓๒.

สมสุดา ผู้พัฒน์ และจุฬารัตน์ วัฒนนะ. **อิทธิพลของการอบรมเลี้ยงดู การไปวัด การรักษาศีล ๕ และ**

การนั่งสมาธิ ต่อความกตัญญูกตเวทิตี. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,

๒๕๔๓.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับประชาชน.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา

มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. **ประวัติศาสตร์ศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๓๒.

สุนทร ณ รังษี. **ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

เสฐียรโกเศศ – นาคะประทีป (นามแฝง). **หิโตปเทศ.** กรุงเทพมหานคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๑๗.

เสฐียร พันธ์รังษี (ศาสตราจารย์พิเศษ). **ศาสนาเปรียบเทียบ.** พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร :

สุภาพใจ, ๒๕๔๒.

แสง จันทร์งาม, **ศาสนศาสตร์,** พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕),

องค์การค้ำของคุรุสภา. **ประมวลพระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้านการศึกษา.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๘.

องค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู. **ประวัติและหลักธรรมศาสนาพราหมณ์-ฮินดู.** กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๒๕.

อารี วิชาชัย. **ปรัชญาธรรมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู.** ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๓.

(๒) งานวิจัย/วิทยานิพนธ์ :

โกวิท ราชวงศ์. “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูทเวทีในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาทัศนะของคณาจารย์ว่าด้วยการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทย”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕.

พระครูศรีสุตโสภณ (เงิน ชาตเมธี). “ความกตัญญูทเวทีในฐานะคุณธรรมค้ำจุนสังคมจากมุมมองพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พระมหาเจิม สุวโจ. “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมโม”. **ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระมหาเทวินทร์ ครุฑแก้ว. “การศึกษาพุทธจริยศาสตร์ ศึกษาเฉพาะพุทธจริยธรรมในมังคลัตถที่ปณี”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๓.

พระมหาณรงค์ ปุณณวิโส (บุญธรรม). “การศึกษาเปรียบเทียบหลักจริยธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาบุญกอง คุณาธโร (มาหา). “การศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญู(กตญนุตตา)ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

พระมหาประยงค์ จันทร์แดง. “ศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพของเทวดาในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกกับคัมภีร์พระเวทและความเชื่อต่อเทวดาในสังคมไทยปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๑.

พระมหาภูเนต จันทร์จิต. “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๑.

พระมหาวชิรพงษ์ ปญญาวิโร (มะพาร์มย์). “การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องกตัญญูในลัทธิขงจื้อ กับในพระพุทธศาสนาที่มีต่อครอบครัว”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาอรุณ อรุณธมโม (สุภะโกศล). “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาอุทัย มูลแก้ว. “การจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพระธรรมวินัยปิฎก”. **ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.

พระอธิการช่วง ฐิตโสภโณ (ตั้งอยู่). “ศึกษาคติทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในประเพณีสารทเดือนสิบ (แซนโฎนตา) ของจังหวัดสุรินทร์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระอธิการวิโรจน์ จานวโร (ครุฑแก้ว). “ศึกษาเปรียบเทียบการบูชาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

แม่ชีดวงพร คำหอมกุล. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยศาสตร์ในธัมมปัทมสูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

วรพจน์ ทองใบ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ : ศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณี พระพงษ์ศักดิ์ เตชะธมโม วัดผาลาด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ กับการปลูกป่าสมุนไพรรักษาของพระสมนึก นาโถ วัดปลักไม้ลาย อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม”. **ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗.

สมคิด เหลาฉลาด. “ความเชื่อเรื่องบุญและบาปกับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เขตกรุงเทพมหานคร”. **หลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต**. สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒.

สุขสันต์ จันทโชโต. “การศึกษาเปรียบเทียบเกณฑ์ตัดสินทางจริยธรรมในพุทธปรัชญาและปรัชญาภควัทคีตา”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

อำนวย จันเงิน. “การพัฒนาความกตัญญูที่ตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ (ทองย้อย กิตติทินโน)”. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

(๓) บทความ/เวปไซด์ :

ชัยวัฒน์ คำอินทร์. “ประเพณีวันสารทไทย”. ใน **ชีวิตไทย**. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. ชุดบรรพบุรุษของเรา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐.

บัว พลรัมย์ย์. “ประเพณีสงกรานต์”. **พุทธจักร**. ปีที่ ๕๓ ฉบับที่ ๔ (เมษายน ๒๕๔๒) : ๓๐.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต). “พระธรรมวินัย กฎหมาย ทิฎฐิ และผลประโยชน์ กรณีความเห็นขัดแย้งกันในเรื่อง พ.ร.บ. สงฆ์ ฉบับใหม่”. ใน **สารนิพนธ์พุทธศาสตร์บัณฑิต รุ่นที่ ๔๗**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓ : ๑๔๙.

เสนาะ ผดุงฉัตร. “ลอยกระทงบูชาธรรม”. **พุทธจักร**. ปีที่ ๕๗ ฉบับที่ ๑๑ (พฤศจิกายน ๒๕๔๖) : ๒๕-๒๗.

_____. “ประเพณีสงกรานต์”. **พุทธจักร**. ปีที่ ๕๔ ฉบับที่ ๔ (เมษายน ๒๕๔๓) : ๓๔.

<http://www.pukaew.com/index.php?lay=show&ac=article&Id=๕๓๙๓๗๒๕๔๑&Ntype=๘>
เข้าถึงเมื่อ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘.

๒. ภาษาอังกฤษ

Pushpendra Kumar Sharmar. **Hindu Religion and Ethics**. NewDelhi : K.D.Bhatia for Asian Publication Service, 1979.

Peter France. **Hermit. The insights' of Solitude**. New York : St Martin is Press, 1997.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ- ฉายา/นามสกุล : พระครูเกษมสุตคุณ เขมวีโร (ประเสริฐ แยมเทศ)
- เกิด : ๔ มีนาคม ๒๔๙๗
- สถานที่เกิด : ๘๐ หมู่ ๕ ต.แสวงหา อ.แสวงหา จ.อ่างทอง
- อุปสมบทเมื่อ : ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๑๗ ณ พัทธสีมาวัดแสวงหา
มีพระครูปัญญาสารคณี เป็นพระอุปัชฌาย์
- วุฒิทางธรรม : พ.ศ. ๒๕๒๐ นักธรรมชั้นเอก คณะจังหวัดอ่างทอง
- วุฒิสามัญ : พ.ศ. ๒๕๕๒ ประกาศนียบัตรการบริหารกิจการคณะสงฆ์ (ป.บส.)
: พ.ศ. ๒๕๕๗ ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.)
- หน้าที่การงาน : เจ้าอาวาสวัดแสวงหา อำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง
: เจ้าคณะตำบลแสวงหา อำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง
: ประธานหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลแสวงหา อป.ต.
อำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง
: พระธรรมทูตประจำหน่วยปฏิบัติการอำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง
- ปัจจุบันสังกัดวัด : วัดแสวงหา อำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง
โทรศัพท์ : ๐ ๓๕๖๙ ๕๑๖๓, ๐๘ ๔๕๖๘ ๒๖๙๙
- เข้าศึกษาชั้นปริญญาโท : พ.ศ. ๒๕๕๖ สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ คณะพุทธศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- วันสำเร็จการศึกษา : มิถุนายน ๒๕๕๘